tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

KARTPOSTALLARLA SELÂNİK TÜRKLEŞTİRME POLİTİKALARI

ÇUNDA ADASI'NDA MÜDÜRLER KURULU

GİRİT MANİLERİ

PİYANGOLARDA YILBAŞI BİLETLERİ

İLETİŞİM YAYINLARI
ARALIK 1996 • CİLT 26 • SAYI 156
KDV DAHİL 250.000.- TL

tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

ARALIK 1996 • CİLT 26 • SAYI 156

4 *Ayhan Aktar*
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan "Türkleştirme" Politikaları

19 *Taha Toros*
Türkiye'de Kimya Biliminin Öncülerinden Remziye Hisar

24 *Emre Dölen*
Kartpostallarla Selânik

38 *Tunca Varış*
Efemera Köşesi; Piyangolarda Yılbaşı Biletleri

42 *Yıldız Akpolat-Davut*
Kadın Dergisi *Mahasin*

48 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
Ahmet Haşim'den Yakup Kadri'ye

49 *Tanju İzbek*
Cunda'da Yaşayan Girit Manileri

56 *Muhammet Güçlü*
Draç Mebusu Esad Paşa'nın Önergesi

59 KONGRE-KONFERANS
Orhan Koloğlu
CIEPO'nun Prag'daki 12. Sempozyumu Notları

62 MERAKLISINA
Sabri Koz
1995 ve 1996'dan Birkaç Güzel Kitap

KAPAK: Piyangolarda Yılbaşı Biletleri **(Tunca Varış Koleksiyonu)**
ARKA KAPAK: 1900 Dünya sergisi'nde Rusya Pavyonu **(Le Petit Journal'den)**

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Bir yılı daha geride bırakıyoruz. Dile kolay, tam oniki yıldır her ay okurlarına ulaşan, bütün zorluklara rağmen yayınını sürdürebilen bir dergi *Tarih ve Toplum*. Herhalde bizim yayın dünyasında bu kadar uzun soluklu bir tarih dergisi olmadı. Bu yüzden biraz da övünmemiz gerekir, diyorum, en başta okurlar adına... Elbette ki, haddimizi bilerek, çünkü eskilerin dediği gibi;

Terâzûy-i diğerdir yine mi'yarı terâzûnûn

Geçen sayımızda dostumuz Ayhan Aktar'ın 1934 Trakya Olayları'na ilişkin yazısı bir hayli ilgi uyandırdı. Aktar'ın olaylara ilişkin yorumları ile bu konuda devleti ya da devletin partisini aklayan yorumlar arasında önemli ayrımlar vardı. Bu nedenle bunların tartışılmasını istedik. Aktar bu sayıda konunun bir başka yüzünü, Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan ve daha sonra daha da biçimlenen "Türkleştirme" politikalarını ele alıyor. Bu yazının da çeşitli kesimlerde yankılar uyandıracağını tahmin ediyoruz. Bize göre Aktar'ın yazıları, biraz da resmi tarihe karşı çıktıklarını sanan ama tam da bu tarih anlayışı ile donanmış düşünce üretenlere sesleniyor.

Uzun zamandır yazılarını görmediğiniz üstad Taha Toros bu sayıda Türkiye'de kimya biliminin öncülerinden Profesör Remziye Hisar'ı tanıtıyor. Dünya çapında ünlü bilim adamı Feza Gürsoy'un annesi olan Hisar'ın yaşamına ilişkin yazı, Sayın Toros'un zengin arşivindeki görülmemiş fotoğraflarla süslenmiş.

Eski kartpostallarla şehir tarihleri yazan Emre Dölen dostumuz, bu sayıda "Bir Zamanlar Selânik" diyerek, eski kartpostalları günışığına çıkarıyor.

Tunca Varış "Efemera Köşesi"ne bu sayıda da devam ediyor. Tabii Varış'ın zengin arşivinin hangi köşesinde, neyin olduğunu bilmek oldukça zor. Bazen yayınevine uğradığı zaman yapmış olduğumuz sohbetlerde ağzından kaçırdıklarını yazmasını, herkesten sakınarak gözlerden sakladığı malzemesini okurlara tanıtmasını istiyoruz. Sayısal lotonun günlük hayatımıza girdiği bu günlerde milyonlarca insanın hayali olan yılbaşı çekilişinin nasıl başladığını Varış'ın yazısında okuyoruz.

Bir süre önce *Süs* adlı kadın dergisini tanıtan Erzurum'dan Yıldız Akpolat-Davud ise bu sayıda II. Meşrutiyet'in önemli kadın dergilerinden birini, *Mahasin*'i tanıtıyor. Bu sayımızın ilgi çekici yazılarında biri de Ayvalık'tan *Tarih ve Toplum*'a ulaşan Tanju İzbek'in. İzbek kendi yaşantısından, aile çevresinden kalkarak, çok önemli bir sosyal olguyu "Cunda'da Yaşayan Girit Manileri" başlığı altında anlatıyor, manilerle, destanlarla yaşıyor. Dr. Muhammet Güçlü ise bu sayıda yeralan yazısında Draç mebusu Esad Paşa'nın (Toptanî) Trablusgarb Savaşı'nı hazırlayan sebebleri içeren önergesini inceliyor.

Kongre, konferans ve sempozyumları sürekli izleyen ve bu özelliği ile akademik hayatın canlı yanını her zaman yakalayan Orhan Koloğlu ağabeyimiz bu sayıdaki yazısında Eylül ayında Prag'ta yapılan CIEPO toplantısını değerlendiriyor.

"Meraklısına" sayfamızın daimi yazarı Sabri Koz dostumuz bu sayıda geçtiğimiz iki yılda çıkmış olan değerli birkaç kitabı değerlendiriyor. Uzun zamandır sayfa azlığından dolayı ihmal ettiğimiz köşeler var. Bunlardan biri de "Koleksiyoncunun Köşesi". Bu sayımızda tasnif edilip, değerlendirildiğinde edebiyat tarihimiz için çok zengin yeni bilgilerin ve eserlerin günışığına çıkmasını sağlayacak Yakup Kadri Karaosmanoğlu Arşivi'nden Ahmet Haşim'in kartlarını sunuyoruz. Önümüzdeki sayılarda başka belgeleri sunmaya devam edeceğiz.

Yeni bir yılda, yeni bir *Tarih ve Toplum*'da buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

Pamukciyan'a Saygı

Neredeyse çıktığı yıldan beri *Tarih ve Toplum* dergisini takip ediyorum ve makalelerini okumaktan keyif aldığım, dergiyi bayiden satın aldıktan sonra elime aldığımda "Acaba bu ay yazısı var mı?" diye meraklandığım imzalardan biri de Kevork Pamukciyan'dı. Ancak bildiğiniz gibi saygıdeğer hocamızı maalesef geçtiğimiz Eylül ayında kaybettik. Kendisine Tanrıdan rahmet diliyorum. Sadece Ermeni cemaati ile ilgili konularda değil, Türkiye Tarihi hakkında da bir derya olan Pamukciyan, kimsenin kolay kolay kalem oynatamayacağı bir alanda söz sahibi olmuş, herkesin saygısını kazanmış bir bilge insandı. Bunu, ölümünden sonra sadece *Tarih ve Toplum*'da değil diğer birçok yayın organında çıkan ve kendisinden büyük bir övgüyle bahsedilen yazılardar çıkarıyorum.

Sayın Pamukciyan'ın bundan sonra makalelerini okuyamayacak olmamız da ayrı bir üzüntü kaynağı. Ancak benim yine de İletişim Yayınları'na bir teklifle karışık bir ricam var. Bu önerim muhtemelen İletişim Yayınları yöneticilerinin aklına gelmiştir ama yine de kendimi tutamadım: Acaba Sayın Pamukciyan'-ın hiç olmazsa *Tarih ve Toplum* dergisinde yayımlanan makaleleri toplanıp bir kitap haline getirilemez mi? Böylece hem değerli yazarımıza bir saygı gösterisinde bulunmuş oluruz hem de Pamukciyan'ın kendine özgü uslûbuyla kaleme aldığı o güzelim makaleler toplu olarak elimizin altında bulunmuş olur.

Saygılarımla..

Hikmet KARAGÖZ/ İZMİR

Süha Ünsal'dan iki düzeltme

Tarih ve Toplum Dergisi'nin Ekim 1996 tarihli sayısında yayınlanan "Ölümünün Yirmi Beşinci Yılında Dr. Hikmet Kıvılcımlı" başlıklı yazımda iki önemli hata ortaya çıkmıştır.

Bu hatalardan ilki dizgi ile ilgilidir ve 86 numaralı dıpnot metin içinde atlandığından buradan itibaren dipnotlar kaymış bulunmaktadır.

İkinci hata benim eksik (yanlış) bilgilerimden kaynaklanmıştır ve Sayın Latife Fegan'ın 3 Kasım 1996 tarihli mektubuyla düzeltilmiştir*. Latife Fegan'ın verdiği bilgiye göre Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın yurt dışına kaçışında yanında bulunan kişilerden Orhan Aksungur diğerlerini Bulgaristan'da terketmiştir. Diğer kişi ise, Remzi Aksungur değil, muhtemelen bu adı kullanan Ahmet Camışçıoğlu adlı bir işçidir ve kendisi uzun zamandır kayıptır.

Bu önemli hatadan dolayı **Tarih ve Toplum** okurlarından özür diler ve düzeltmesi için Latife Fegan'a teşekkürlerimi sunarım.

Süha Ünsal

* Söz konusu mektup Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde bulunan Dr. Hikmet Kıvılcımlı Arşivi'ne gönderilecektir.

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
ARALIK 1996
CİLT 26 • SAYI 156
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
KURUCUSU
Murat Belge
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu
YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral
YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA **Çiğdem Dilbaz**
DÜZELTİ **Salt Kızılırmak**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ebru Grafik**
Tel. 526 01 13 - 520 85 21
BASKI **Sena Ofset**
DAĞITIM **BİRYAY Birleşik Dağıtım A.Ş.**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel.(0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58
E-MAIL: iletisim@planet.com.tr.

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu Işhanı No. 306 35250 Konak
Tel: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 2.750.000.- TL
6 aylık: 1.375.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 250.000.- TL

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan

"Türkleştirme" Politikaları

AYHAN AKTAR

Bu yazıda Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ve ancak milli devletin kuruluş sürecinde elle tutulur bir biçimde ortaya çıkan Türkleştirme politikalarının bir bölümünü ele alacağız. Burada Türkleştirme politikalarından kasıt, sokakta konuşulan dilden okullarda öğretilecek tarihe; eğitimden sanayi hayatına; ticaretten devlet personel rejimine; özel hukuktan vatandaşların belli yörelerde iskan edilmelerine kadar toplumsal hayatın her boyutunda, Türk etnik kimliğinin her düzeyde ve tavizsiz bir biçimde egemenliğini ve ağırlığını koymasıdır. Türkleştirme politikalarının uygulanabilmesinin önşartlarını şöyle sıralayabiliriz: Türk milliyetçiliğinin sistemleştirilmiş bir siyasal ideoloji olarak tarih sahnesine çıkması; bu ideolojinin iktidardaki siyasal seçkinler grubunun büyük bir çoğunluğu tarafından kabul görmesi ve uluslararası konjonktürün bu politikaların uygulanmasına elverişli olmasıdır.

Bu derginin geçen sayısında yayımlanan yazımızda, tüm milliyetçi akımların temel kategorileri olan "biz" ve "diğerleri" ayrımındaki "biz"in, Kemalistler tarafından "Türk etnik kimliğine dahil olanlar" olarak tanımlandığını belirtmiştik.[1] Kemalistlerin Anadolu'da yüzyıllardır yaşayan bütün etnik grupların "aslında Türk olduklarını" öne sürdüklerini anlatmış ve bu yöntemle, onların Türk etnik kimliği içine alınmaya çalışıldığını vurgulamıştık. Böylece Tek Parti döneminde bir yandan "biz"in kapsamı genişletilirken, diğer yandan da Anadolu'da Osmanlı şemsiyesi altında kendi dini ve etnik kimliklerini muhafaza ederek yaşamış olan gayrimüslim azınlıkların da mantıksal olarak "diğer" kategorisine girdiklerini belirtmiştik. Dikkat edilirse, bu iki süreç, aslında aynı madalyonun iki ayrı yüzüdür. Dolayısıyla Kemalistlerin milliyetçilik anlayışına göre, bir yandan "biz"in çapını genişletmek amacıyla ülkede yaşayan herkes Türk olarak ilan edilirken, diğer yandan da yapısal nedenlerden ötürü bunun yapılamadığı noktada gayrimüslimler fiilen "azınlık" veya "yabancı" olarak sınıflandırılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Tek Parti yönetimi tarafından uygulanan Türkleştirme politikaları, ülkede yaşayan gayrı Türk fakat müslüman etnik gruplar açısından kısa vadede "kapsayıcı" olabilirken; aynı anda gayrimüslim azınlıklar bakımından da "ayrımcı/azınlık karşıtı" özellik gösterirler. Bu itibarla, ülkemizde uygulanan azınlık karşıtı politikaların, özellikle Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler gibi "belli bir etnik veya dini gruba karşı" olarak tanımlamanın imkansız olduğunu göreceğiz. Kısacası Tek Parti yönetiminde, yapısal nedenlerden ötürü Türkleştirilemeyen her toplumsal gruba "ayrımcı muamele" yapılmıştır.

İşte bu nedenlerle, milli devletin kuruluşu sırasında toplumsal hayatın her alanını Türkleştirme çabaları, aynı anda ve kaçınılmaz olarak "azınlık karşıtı" politikalar manzumesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir milli devlette "biz"in ve "diğerleri"nin kimlerden oluştuğu veya hangi kriterler yardımıyla tarif edildiği, o ülkede hakim olan milliyetçilik anlayışının ipuçlarını verdiği gibi; çoğunluğun temsilcisi olma iddiasındaki hakim siyasi kadro ile azınlıklar arasındaki gerilim hattının tüm çatışma noktalarını belirler.[2] Bu noktada, o yıllardaki hakim siyasi kadronun azınlıklar konusunda devraldıkları düşünsel mirasa göz atmak gerekmektedir.

Kemalistlerin Düşünsel Mirasında Dönüm noktası: Ziya Gökalp

Osmanlı İmparatorluğu'nun külleri arasından doğan Türkiye Cumhuriyeti birçok dini ve etnik grubun iç içe yaşadığı bir nüfus yapısı devralmıştır. Her ne kadar bu nüfus Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndaki kayıplar nedeniyle azalmışsa da Ermeni tehciri (1915 - 1917) ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi (1923 - 1925) nedeniyle nüfusun kompozisyonunda Müslüman/-Türk çoğunluğun ağırlığı göreli olarak artmıştır. Çağlar Keyder'in özlü ifadesiyle, "I. Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde yaşayan her beş kişiden biri [% 20] gayrimüslimdi; savaştan sonra bu oran kırkta-bire [%2,5] düştü." [3] Nüfusun etnik ve dini kompozisyonunda gerçekleşen bu radikal değişim ve bu dönemde yaşanan siyasal olaylar, I. Dünya Savaşı öncesinde Ziya Gökalp tarafından geliştirilen milliyetçilik anlayışı ile 1920'lerden itibaren sistemleştirilmeye çalışılan Kemalist milliyetçilik anlayışı arasında derin farklar yaratır. Bu farklar, felsefi ve ideolojik düzeyde çok belirgin olarak görülmese bile kurumlaşma süreci sırasında çıkarılan yasalarda daha açık olarak ortaya çıkar.

Köken itibariyle birbirinden çok ayrı etnik ve dini grupların oluşturduğu insan malzemesinden bir ulus projesi yaratma işini üstlenen Ziya Gökalp, bireyin ulusal topluluğa bağlanma kriterini kültürel düzeyde tanımlamıştır. Gökalp'e göre, "millet ne coğrafi, ne ırkî, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, lisanen müşterek olan, yâni aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan harsî [kültürel] bir zümredir. Bir adam kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyade, terbiyece ve mâderzad lisanca [ana dili] müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insani şahsiyetimiz bedenimizde değil, ruhumuzdadır. Maddi meziyetlerimiz ırkımızdan geliyorsa, mânevi meziyetlerimiz de, terbiyesini aldığımız cemiyetten geliyor"[4] Gökalp'in son derece ustaca ve sosyolojik kaygılarla tanımlamış olduğu "hars" kavramı bireyi etnik kimliği ne olursa olsun ana dili ve sosyalleşme biçiminin aynı olması şartıyla geniş bir kültür şemsiyesinin altına sokuyordu. İslamiyet, Gökalp için hars kavramı içinde ele alınan "sosyalleşme" sürecinin en önemli boyutlarından biridir. Aynı yazıda Gökalp dinin sosyalleşme sürecinde önemini belirtirken, aynı dinden olup farklı etnik kimliklere sahip insanların hangi toplumsal mekanizmaların yardımıyla aynı ulusal kimliği kabul ettiklerini açıklar: "Irken Türk olmadığı halde, terbiye ve hars noktayı nazarından tamamiyle Türk ruhuna malik ve saadetlerimiz gibi felaketlerimize de ortak olan birçok dindaşlarımız vardır ... Aldıkları terbiye dolayısıyla bunlar Türk cemiyetinden başka hiçbir millet içinde yaşayamazlar ve Türk mefkûresinden başka hiçbir mefkûre [ideal] için çalışamazlar."[5] Bu noktada Gökalp, dinin toplumsal işlevini gündeme getirmiştir. Daha sonraki yıllarda Kemalistlerin Gökalp'in öğretisinde en çok rahatsız oldukları nokta da bu olmalıdır. Yeni rejim, İslamiyet'in ahlaki normlarla toplumsal dayanışmayı güçlendirmesi yaklaşımına pek rağbet etmeyecektir.[6]

1930'lu yıllarda Ankara'da yapılan antropolojik çalışmalar. (Kaynak: Atet Inan L'Anatolie *Le Pays de la "Race"* Turque. Cenevre, 1941.)

Gökalp'in "millet" anlayışının dışlayıcı olmaktan ziyade, kapsayıcı bir yaklaşım içerdiğini gördük. Aslında bu Anadolu'nun demografik gerçeğine çok uygun bir yaklaşımdı. Bu geniş şemsiye sayesinde "etnik kimlik" açısından kendilerini Arnavut, Çerkez, Boşnak, Kürt veya Laz olarak hissedenler de bu "Türk ulusal kimliği" altında kendilerine yer bulabilirlerdi. Taha Parla'nın ufuk açan çalışmasında vurguladığı gibi, "Gökalp'e göre Türk milliyetçiliği, kültürel bir ideali ve toplumsal dayanışma ve birliğin temelini oluşturacak bir yaşam felsefesini temsil ediyordu ... Onun milliyetçiliği, ırkçı ve yayılmacı olmayan, eşitlikçi bir milliyetçilikti. Aynı şekilde, İslamiyet'ten aldıkları da, ortodoks öğretiler değil, tasavvuftan kaynaklanan, siyasal değil ahlaksal yönelimli, ve yine toplumsal da-

yanışmayı güçlendirici ögelerdi. Gökalp'in toplum modelinde Türkçülük kültürel normu, İslam da ahlaksal normu oluşturuyordu."[7] Nitekim Gökalp'in milliyetçilik anlayışının pişirildiği 1908'den sonrakı yıllarda, Moiz Kohen Tekinalp gibi Yahudi aydınları da Türk milliyetçiliğinin sistemleştirilmesine katkıda bulunmuşlardı. Tekinalp yıllar sonra Gökalp'i değerlendirirken şöyle diyordu: "Gökalp'in Türkçülüğü yıkıcı değil tam manası ile yapıcıdır, daraltıcı değil genişleticidir ... Türk milletinin hayır ve selametine aykırı olmayan hiçbir içtimai müesseseye karşı tecavüzkâr bir meyli veya duygusu yoktur. Ezcümle gayrımüslim Türk vatandaşları, ve Ziya Gökalp'in tabirince Türk 'devletdaşları' hakkında dahi teveccüh ve muhabbet hislerini izhardan geri kalmamıştır."[8]

Gökalp'in ulusal topluluğa dahil olmak konusunda koyduğu bu kapsayıcı tavır, gayrımüslim azınlıkların iktisadi hayattaki egemen konumları gündeme geldiği zaman biraz değişmektedir. Gökalp'in 1912'de yayınladığı *Yeni Hayat* kitabındaki "Vatan" şiirinin son bölümü, bir anlamda Türk iktisadi milliyetçiliğinin manifestosu gibidir:

"Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye
San'atına yol gösteren ilimle fen Türk'ündür.
Hırfetleri birbirini daim eder himaye;
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren Türk'ündür;
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!" [9]

Burada bir yandan kapitülasyonlar rejimi sayesinde yabancı şirketlere tanınmış olan imtiyazların (vapur, tren, liman işletmeciliği) ortadan kaldırılması, diğer yandan korporatist mantık içinde yeniden düzenlenmiş meslek örgütlerinin birbirini himaye ederek toplumsal dayanışmayı

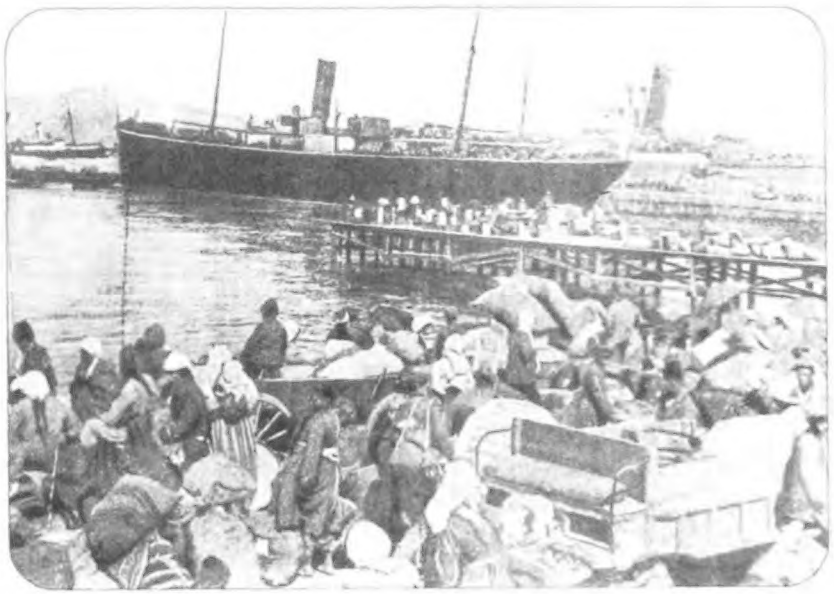

1924'te Türkiye'de Yunanistan'a göç eden mübadiller

güçlendirmesi arzulanmaktadır. Ayrıca şiirde piyasadaki sermayenin Türkleşmesi mesajı da son derece net olarak verilmiştir. Aynı yıllarda yazdığı *Yeni Hayat* ve *Yeni Kıymetler* (1911) yazısında ise Gökalp, gayrımüslim azınlıkların kültürel açıdan konumlarını şöyle vurgular: "Müslim olmayan vatandaşlarımız yeni bir hayat yaşamak için onu uzun uzadıya aramaya hiç ihtiyaç görmediler. Avrupa milletlerinin medeni hayatı onlar için 'hazır elbise' mağazalarında satılan müheyya [hazırlanmış] bir zarf gibi uygun gelmişti. İçimizdeki ekser Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar derhal Avrupalıların bütün medeni âdetlerini, içtimai mizaçlarını kabul ettiler. Biz İslâmlar hayatımızdaki hususiyetden dolayı medeniyetin bu hazır kâidelerini, basma kalıp maişetlerini taklîd edemezdik. Bizim için ısmarlama elbise kabilinden ölçümüze muafık maîşetler, kaideler lâzımdı."[10] Burada Gökalp, bir anlamda sanki Latin Amerika tipi komprador burjuvazi terimine gönderme yaparken, diğer anlamıyla da dini bir ayrım olan Müslim - Gayrimüslim ayrımının, dinsel olmaktan öte kültürel farklılıklar düzeyinde de algılanması gerekliliğinin altını çiziyordu.

Gökalp, Durkheim sosyolojisinin temel kavramları ışığında son dönem Osmanlı toplumunun yapısını incelerken toplumsal işbölümü sonucunda ortaya çıkan farklı iş ve meslek gruplarının ortaya koyduğu uzmanlaşma ve farklılaşma süreçlerinin otomatik olarak toplumsal dayanışmanın güçlenmesine hizmet etmediğini belirtiyordu: "Meselâ, eski Türkiye'de Türklerle gayrı Müslümanlar müşterek bir iktisadi hayat yaşıyorlardı. Fakat aralarındaki iş bölümü, hakiki bir taksim-i âmâl [toplumsal iş bölümü] değildi; mütekabil [karşılıklı] bir tufeylilikten [asalaklıktan] ibaretti. Çünkü Türklerle bu gayrı Türk unsurlar arasında müşterek bir vicdan yoktu. Türkler, gayrı Müslümanların siyası tufeylileri idiler, gayrı Müslümanlar da Türklerin iktisadi tufeylileri idiler. Beynelminel iktisadi münasebetler de hep bu tarzdadır. Bu nevi tesanüdün kuvvetlenmesi için ikinci şart da, meslek zümrelerinin bütün memlekete şâmil [yaygın] milli teşkilatlar halinde taazzisinden [biçimlenmesinden] sonra, her mes-

lek zümresinde meslekî bir ahlakın teessüs etmesidir."[11] Dikkat edilirse Gökalp, Türklerle gayrımüslimler arasındaki ilişkilerin önce kültürel açıdan farklılığını vurguluyor; daha sonra bunların aynı toplum içinde birbirine asalaklık ilişkileri ile bağlı ve kültürel açıdan farklı iki ada gibi yaşadıklarını belirtiyordu. Ziya Gökalp, toplumda Durkheim sosyolojisinin en temel kavramlarından biri olan, "müşterek vicdan"ın (collective conscience) eksikliğini belirtiyor; bunun da ancak "mesleki temsil" esasına göre biçimlenen yeni korporatif bir devlet düzeni içinde oluşabileceğini vurguluyordu.

Gökalp'in bu yaklaşımı aslında son dönem Osmanlı toplumsal yapısının radikal bir eleştirisini içeriyordu. Gayrimüslimler önceleri, millet sistemi sayesinde vergi ödeme, eğitim ve hukuk işlerini kendi cemaatleri içinde çözerken, daha sonra millet sisteminin resmen ortadan kalkmasına rağmen, bazı ayrıcalıklarını muhafaza etmişler, ayrıca Tanzimat'ın getirdiği eşitlikçi havadan yararlanmışlardı. Bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda dışa açılması süreci içinde ticaret hayatının gelişmesinden göreli olarak zenginleşen gayrimüslimler, diğer yandan da "azınlıklar meselesi"nin Osmanlı devleti ile "düvel-i muazzama" arasındaki ilişkilerde önemli bir eksen olarak belirmesinden sonra, Avrupa devletlerinin himayesi altına girmişlerdi. Son dönemde Osmanlı azınlıklarının içinde bulunduğu karmaşık ilişkiler bütünü, Lewis ve Braude'nin çarpıcı anlatımıyla şöyle özetlenebilir: "Hiç kimse hem bağımsız bir ülkenin vatandaşı olup, hem de yabancı bir gücün himayesinden faydalanarak ve aynı anda da kendi çapında eşitlikçi bir imparatorluğun tebaası olamazdı. Ne fizik [bilimi] ne de siyaset böyle şeylerin gerçekleşmesine izin vermezdi. En azından uzun süre için." [12]

1908 sonrasında İttihat ve Terakki yönetimi bir yandan kapitülasyonları kaldırmak için çaba gösteriyor, diğer yandan da Osmanlı "ancien regime"nin kalıntısı olan bedelli askerlik, eğitim sisteminin merkezileşmesi gibi toplumdaki tüm bireyleri kanun karşısında eşitleyici düzenlemeleri oluşturmaya çalışıyordu. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı sonunda, yukarıda izah ettiğimiz demografik değişiklikler meydana gelmiş, farklı milliyetçilikler arasındaki mücadele bazılarının felaketi ile sonuçlanmış ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu yıkılmıştı.

Lozan Görüşmelerinde "Ekalliyetler Meselesi" ve Medeni Kanun

1923 yılında Ankara'nın galip komutanları Lozan'da yeni Türk devletinin temellerini atarken "azınlıklar meselesi" tekrar gündeme geldi. Kuşkusuz, konferansın en çetin tartışmaları mâli kapitülasyonların değil, adli kapitülasyonların tartışıldığı oturumlarda gerçekleşmiştir. İsmet İnönü anılarında durumu şöyle özetler: "Müttefikler ilk günden itibaren kapitülasyonların mali hükümlerini bazı şartlarla kaldırmaya razı oluyorlardı. Fakat adli sahada kapitülasyonların düpedüz kaldırılmasını kabul etmiyorlar ve en nihayet beş senelik bir intikal devrinde ısrar ediyorlardı."[13] Adli kapitülasyonlar meselesi ülke içinde farklı cemaatlere mensup kişiler arasında işlenen suçlara veya doğan ihtilaflara hangi mahkemelerin bakmaya yetkili olacağı ile ilgiliydi. Bir anlamda adli kapitülasyonların varlığı, ülke içinde birden fazla hukuk sisteminin yaşaması anlamına geliyordu. Medeni Kanun Lozan Antlaşmasından üç yıl sonra (1926) kabul edileceği hatırda tutulursa, o dönemde Şer'i hukukun geçerli olduğu mahkemelerde yargılanmak istemiyen yabancılar/azınlıklar bu konuda yeni rejimin kendilerine garanti vermesini istiyorlardı. Bu nedenle Lozan'da Osmanlı "ancien regime"nin kalıntısı olan kurumların tümü - vakıflar, okullar, kilise mahkemeleri vs. - tartışmaya açıldı.

Lozan'da görüşmeler devam ederken heyetten Hasan Saka Ankara'ya gelerek Lozan görüşmelerinin gidişatı hakkında TBMM'ne bilgi verdi. 1 Ocak 1923 günü toplanan TBMM'de gizli olarak yapılan tartışmalarda, Müslim ve gayrımüslim tüm T. C. vatandaşlarını aynı hukuk sistemi altında toplayacak; gayrımüslimlerin nikah, boşanma, nesep, nafaka ve diğer özel hukuk bağlamındaki tüm işlemlerinin Kilise kayıtlarından çıkarılarak Türk idari sistemine dahil ederek; bu konulardaki tüm işlemlere cemaat mahkemeleri yerine genel Türk mahkemelerinde bakılmasının hukuki esasları belirlendi. Bu da ancak, yeni kurulan milli devletin Şer'i hukuk kurallarından tamamen vaz geçmesi ve bütün T. C. vatandaşları arasındaki ilişkileri düzenleyecek bir Medeni Kanun'u kabul etmesi ile mümkün olabilirdi.[14]

Hasan Saka'nın o gün TBMM'de yaptığı konuşma, Lozan'da müttefiklere üç yıl önceden Medeni Kanun'un kabul edilmesinin sözünün verildiğini belirtmesi bakımından çok anlamlıdır. Şöyle diyordu Hasan Saka: "İmtiyazatı mezhebiye ortadan kalkınca, bunların [azınlıkların] umuru diniyeleri [din işleri], nikâh mesaili, hasep nesep mesaili, nafaka mesaili vardır ki bunların kavanini medeniyeye tebaen [medeni kanunlara tabi olarak] halli lâzımdır. Artık Aile Kararnamesinden hukuku medeniye şeklinde bütün ekalliyetlerin ahkâmı diniye [dini hükümlerine] ve mezhebiyelerine muvafık bir şekilde ihya edilmesi; ikmal edilmesi ve mevkii meriyete [geçerliliğe] konması ve bütün nikah ve talâkın [boşanmanın] dahi ekalliyetlere ait olsa [da]

bizim kuyudatı resmiyemizde [resmi kayıtlarımızda] ve mahakimi resmiyemizde [resmi mahkemelerimizde] cereyan etmesi lüzumu hasıl olmuştur ki, bu hususta kanunlarımızı bu telâkki [anlayış] ile ikmal etmek [tamamlamak] mecburiyetindeyiz" [15]

Bundan yaklaşık üç yıl sonra, Medeni Kanunun kabulü ile Ankara hükümeti Osmanlı "ancien régime"nin cemaatler üzerinde yükselen toplumsal düzeninin en önemli düğümünü çözmüştür. Böylece bir yandan gayrımüslim cemaatlerinin geleneksel direncini kırıp onları tamamen kendi kontrolündeki seküler bir mevzuatın içine dahil ederek, hukuken Türkleştirmiş; diğer yandan da gayrimüslimlerin koruyuculuğuna soyunarak, ülkemizde idarenin işleyişine müdahale eden büyük devletlerin siyasi etkisini tamamen sıfırlamıştır. Türk Medeni Kanunu'nun kabulü sayesinde, yeni kurulan milli devlet, en sonunda tüm vatandaşlarının özel hayatını da hukuk yolu ile düzenleme yetkisini ele geçirmiştir. Kemalistler açısından bu kanun, sadece "kişiler arası hukuksal ilişkileri çağdaş uygarlık düzeyine çıkaran" bir inkılapçı düzenleme değil; milli devletin vatandaşları üzerinde hukuki anlamdaki iktidar tekelini elde etmek için verdiği siyasal mücadelenin en önemli kazanımıdır.[16] İşte bu nedenlerle, Medeni Kanun'un kabulü salt "çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma yolunda bir adım" olarak ele alınamaz; bu kanun aynı zamanda Kemalistlere "hem iktidarda olup, hem de muktedir olmanın" sihirli anahtarını sunmuştur.[17]

Tekrar Lozan'a dönecek olursak, Lozan'da azınlıklar konusunda kurulmuş olan alt komisyonda Ankara hükümeti adına tartışmaları Dr. Rıza Nur yürütmüştü. 1934 Trakya Olaylarının İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın da bu komisyonda aktif olarak çalıştığını gözlemliyoruz.[18] Osmanlı Devleti'nin tüm kurumlarıyla ameliyat masasına yatırıldığı bu görüşmelerde azınlıklar meselesi anahtar rolü oynamıştır.

1923 yılında Lozan görüşmeleri sırasında azınlıklar konusundaki tartışmaların yeni Türkiye'nin kurucularının duygusal dünyalarında ve zihinlerinde "Türkleştirme" konusunda ufuklar açtığını ve İskan Kanunu ile 1934 Trakya Olaylarına doğru evrilen yolun fizibilite çalışmalarının yapıldığını söyleyebiliriz. Bu çerçevede Dr. Rıza Nur'un anılarından alınan aşağıdaki bölüm bence çok anlamlı: "Frenkler bizde ekalliyet diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike. Aleyhimize olunca şu adamlar ne derin ve ne de iyi düşünüyorlar ... Irk tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt, ilh... yi Rum ve Ermeni'nin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar. Bu taksimi işittiğim zaman tüylerim ürperdi .... Bütün kuvvetimi bu tabirleri kaldırmaya verdim. Pek uğraştım. Pek müşkilat ile fakat kaldırdım.

Bunun dersi: Vatanımızda başka ırkta, başka dilde, başka dinde adam bırakmamak en esaslı, en âdil, en hayati iştir. Bu sebepledir ki, ben zaten Türkçülüğü şiddetli Türk Nasyonalistliğine çok yıllardan beri dökülmüştüm ... Bu sebepledir ki, Çerkez, Arnavut ilh... köylerini dağıtıp, bunları Türkler ile karışık olarak yerleştirmek en birinci iştir."[19]

Yukarıdaki alıntıda örneklenen ve sanki Batı edebiyatındaki "bilinç akımı" türündeki anlatımı andıran tespit ve genellemelere, Kemalist seçkinlerin anılarında pek rastlanmaz. Dr. Rıza Nur'un anıları - kendisinin doğuştan muhalif ruh yapısı nedeniyle - bazı milli kahramanlarımız hakkında en azından "densizlik" olarak nitelendirilebilecek ithamlarla doludur. Her türlü mübalağaya rağmen, Dr. Rıza Nur'un anılarının, özellikle Lozan ile ilgili bölümlerini konferansın resmi zabıtlarıyla birlikte okuduğumuz zaman, onun azınlıklar konusundaki hissiyatının samimi olduğunu söyleyebiliriz.

Gayrimüslimler Lozan'da Verilen Haklardan Vazgeçiyor

Bilindiği gibi İsviçre'den alınan Medeni Kanun Şubat 1926'da TBMM'de kabul edilmiş ve aynı yılın Ekim ayında da geçiş süresini tamamlayarak İtalya'dan alınan Türk Ceza Kanunu ile birlikte yürürlüğe girmiştir. Aslında Medeni Kanun'un uygulanmasına hazırlık teşkil edecek diğer uygulamalar, daha Medeni Kanun hazırlık aşamasında iken, 1925 yılı yaz aylarında sonuçlandırılır.[20] Medeni Kanun yürürlüğe girmeden önce, Lozan antlaşmasının 42. maddesi ile belli bir koruma altına alındıklarını zanneden azınlık temsilcileri hükümetin baskısı sonucunda Cemaat Meclislerini toplayarak bu haklardan tamamen vaz geçtiklerini açıklarlar.[21]

Lozan antlaşmasının 42. maddesinin kurulmasını emrettiği üç komisyon, 1925 yılının Mayıs ayında oluşturulur. Bu komisyonların Rum, Ermeni ve Yahudi üyeleri hükümet tarafından tayin edilir. Uzun tartışmalar ve hükümet çevrelerinden gelen yoğun baskılardan sonra, 10 Eylül 1925 tarihinde Yahudi üyelerin bulunduğu komisyon Yahudi cemaatının Lozan antlaşmasının 42. maddesinin verdiği haklardan vaz geçildiğine dair kararını açıklar.[22] Bunu Ermeni Cemaatinin aynı yönde aldığı karar takip eder. Rum cemaati bir miktar direnir, ama sürekli olarak "tavsiye kararı alacak" alt komiteler kurulur. Bazen alt

Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde Ankara'da açılan Maarif Sergisi'nde eğitim ilkelerini gösteren bir pano

komitenin de üyeleri değişir ve yönetim açısından daha "mülayim" üyeler atanır. Nihayet alt komite içinde oylamanın yapılacağı günden bir gün önce 42. maddenin sağladığı haklardan vaz geçilmesine açıkça karşı olan üç delege polis tarafından göz altına alınır. Ve sonunda, 27 Kasım 1925 günü, alt komitedeki 72 üyeden 55'inin oyu ile Rumlar da aynı haklardan vaz geçtiklerine dair belgeyi imzalarlar. Esas komite de bunu onaylar.[23] Böylece, Osmanlı dünyasının en son kalıntısı da ortadan kalkmış; gayrimüslim vatandaşlar, bir dini ve etnik cemaatin üyesi olmanın getirdiği ve uluslararası antlaşmalarla güvence altına alınmış tüm ayrıcalıklarından arındırılarak; "hukuki açıdan" Türkleşmişlerdir.

Sermaye'nin ve Emek Piyasasının Türkleştirilmesi:

Cumhuriyet yönetiminin ilk on yılında başlayan ve daha sonraki yıllarda devam eden diğer bir politika ise, "iktisadi milliyetçilik" başlığı altında ele alabileceğimiz ve Gökalp'in 1912'de yayınladığı "Vatan" şiirinde koyduğu ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilen, sermayenin ve emek piyasasının Türkleştirilmesi politikasıdır. Bu politika, esas olarak ülkemizde iş yapan yabancı şirketlerle, bu şirketlerde istihdam edilen yabancı ve gayrimüslim personeli hedef almıştır.

Türkleştirme siyaseti sonucunda ülkemizdeki çıkarları zedelenen büyük devletlerin temsilcilerinin kendi merkezlerine yazdıkları rapor ve yazılar bu siyasetin pratikte uygulanma biçimleri hakkında ayrıntılı bilgilerle doludur. Örneğin İstanbul'daki İngiliz Elçisi Sir R. Lindsay, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir A. Chamberlain'e yazdığı raporunda, önce genel bir değerlendirme yaparak, "Türk milliyetçiğinin özünde, Avrupa'nın başka yerlerinde ortaya çıkan milliyetçiliklerden pek farklı olmadığını" belirtiyordu. İngiliz Elçisi bu raporunda "[ülkede milliyetçilik dalgasının] gittikçe artan ölçüde güçlenmesinin nedenlerini de, Türkiye'nin kendisini uzaklardaki başkent Ankara'ya kapatmasından ve [bu] yeni salgının hep [sâri] hastalıkların ilk devrelerinde olduğu gibi yüksek ateş ile seyrediyor olmasına" bağlıyordu.

Bu ilginç raporda, "polis ve belediye yetkililerinin hiçbir zaman yazılı olarak tebliğ edilmeyen emirlerinde, yabancıların sahip olduğu dükkan ve banka olsun, tüm firmalarda çalışanların % 75'inin Müslüman Türklerden oluşmasını [temin etmek yönünde] karar aldıklarını ve [bunu yapmak doğrultusunda onları] zorladıklarını" belirtiyordu. Raporun son kısmında "[İstanbul] liman şirketinin millileştirilmesinden sonra da gayrimüslim Türk vatandaşlarının da kılavuz kaptanlık, dalgıçlık ve gemilere mal satma (ship chandling) mesleklerini sürdürmelerine engel olunduğu" vurgulanıyordu. Ayrıca İngiliz elçisinin dikkatinden kaçmayan diğer bir husus da şuydu: "Belediye yetkilileri [de] tüm işlerin Türklere tahsis edilmesine çalışıyorlar. Örneğin, şoförlerin ehliyetlerinin temdidi için verilen dilekçelerin sonucunda, hiçbir yabancı [uyruklu] ve gayrimüslim şoföre ait ehliyet temdit edilmiyor. Ayrıca Türk bandıralı gemilerde çalışan yabancı [uyruklu] usta ve çarkçıbaşılara da bu işlerin artık Türklere tahsis edildiği belirtilmişti."[24]

Raporun sonunda elçi, Cumhuriyet yönetiminin Türk olmayan unsurlara duyduğu yoğun güvensizliğin sonucu olarak, etrafını bir Çin seddi ile çevirerek sadece kendilerine ait bir devlet kurmak istediklerini belirtiyordu. Bu güvensizliğin büyük devletlerin yüz yıldan beri Türkiye'ye karşı uyguladıkları politikalar sonucu oluşmuş olduğunu belirten İngiliz elçisi, Cumhuriyet yönetiminin yabancılardan gelebilecek herhangi bir baskıya karşı kendilerini tamamen korumaya niyetli olduğunu vurguluyordu.[25]

Aynı günlerde, İngiliz sermayesi ile kurulmuş İstanbul Telefon Şirketinin Londra'daki temsilcisi J. E. Kingsbury, İngiliz Dışişlerine yazdığı mektupta İstanbul'daki şirket müdürünün Türkleştirme politikasından şi-

kayet eden mektubundan alıntılar yapıyordu. İstanbul'daki müdür şöyle diyordu: "1912 yılından beri yanımda çalışan şoförüm Niko'yu kovmak zorunda kaldım. Vilayet onun şoförlük yapmasına izin vermiyor. Garsonlardan tutun da - ki buna şimdi gayet mütevazı bir ücret karşılığında çalışan düzinelerce beyaz Rus garson kızlar da dahil - bütün gayrımüslimleri işten atıyorlar."[26] Kingsbury, şirkette çalışan çok az sayıdaki uzman İngiliz personel hakkında daha bir baskı gelmediğini fakat işten atılan gayrımüslimler yerine kalifiye adam bulmakta çok zorlandıklarını belirtiyor.

Benzer yakınmalar, İzmir-Aydın demiryolunu işleten şirketten de geliyor. "Ankara'da demiryollarının devlet elinde olması gerektiği konusunda güçlü bir kanaat hasıl olduğunu belirten" İzmir'deki Genel Müdür Mr. Shewan, "bu kanaati güçlendiren olgunun Anadolu Demiryollarının Türkler tarafından işletilmesi örneğinden kaynaklandığını" anlatarak, Anadolu demiryollarının aslında zarar ettiğinin bilinmediğini veya önemsenmediğini ve bu zararın da devlet tarafından karşılandığını belirtiyor.[27] İzmir-Aydın demiryolu şirketi ile ilgili 18 Mart 1926 günü Londra'da yapılan toplantıda tartışılan konulardan biri çok ilginç: Firma yetkililerinin İngiliz Dışişlerine yaptıkları şikayetleri özetleyen tutanakta, İzmir Rıhtım Şirketinin millileştirilmesinden sonra, İzmir'de demiryolu şirketinin kendi mülkü olan dalgakıran, rıhtım ve vinçleri kullanmasına izin verilmediği, çünkü limanda çalışan işçilerin yabancı ve potansiyel casus oldukları, sırf bu nedenle de işten atılmalarının istendiğini belirtiyor.[28]

Yaklaşık iki ay sonra, T. C. Ticaret Bakanlığı İstatistik Şubesi tarafından tüm sigorta şirketlerinin temsilciliklerine yollanan anket formunda sigorta şirketlerinin sermaye yapısı, merkezlerinin bulunduğu yabancı ülkeler, temsilcisi oldukları veya bağlı bulundukları yabancı şirketin ortaklık yapısı hakkında ayrıntılı sorular bulunmaktadır. Ancak bu anketin ikinci bölümünde Türkleştirme politikaları açısından son derece anlamlı bilgiler derlenmektedir. Bu kısımda şirketlerde çalışan memur ve işçilerin önce aldıkları maaş kategorilerine göre ayrıntılı dökümleri istenmekte, sonra her ücret dilimi içinde çalışanların 'Müslüman Türkler', 'Gayrimüslim Türkler' ve 'Yabancılar' olarak kendi içinde dağılımının belirtilmesi istenmektedir. İngiliz Elçisi Lindsay Londra'ya yazdığı raporunda, bu anket formunun Müslüman ve Gayrimüslim Türk vatandaşları arasında yönetim nezdinde yapılan ayrımın ilginç bir kanıtı olduğunu belirtmektedir.[29]

Aslında bu olaydan yaklaşık onyedi yıl sonra, İkinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan ve "azınlık karşıtı" bir vergi olan Varlık Vergisinin uygulanması sırasında da vergi mükelleflerini sınıflandırmakta benzer kategoriler kullanılmıştır. 1942 yılının yaz aylarında olağanüstü bir verginin hazırlıkları için çalışan İstanbul Defterdarı Faik Ökte, savaş koşullarında aşırı zenginleşen kimselerin isim listelerini, Ankara'dan aldığı yazılı gizli emir doğrultusunda, benzer kategorilerin yardımıyla hazırlamıştır.[30]

10 Nisan 1926 günü TBMM'de kabul edilen başka bir kanun, bütün şirketleri "Türkiye dahilindeki her nevi muamele, mukavele, muhabere, hesap ve defterlerin Türkçe tutmağa" mecbur etmektedir.[31] Yabancı sermayeli şirketler ise Türk tebaasında olan kimselerle temaslarında ve resmi defterlerinde Türkçe kullanmak zorundadırlar. Aslında bu kanun İttihat ve Terakki yönetiminin I. Dünya Savaşı yıllarında çıkardığı benzer nitelikli bir kanunun tekrarından ibarettir.[32] Ama savaş yılları ve mütareke döneminde tam anlamıyla uygulanamayan ilk kanun, Cumhuriyet döneminde tavizsiz olarak uygulanmıştır. Her iki kanunun da esas amacı ülkemizde çalışan ecnebilerin Türkçe öğrenmesini sağlamak değil; yabancı şirketler üzerinde Müslüman Türkleri artan oranda istihdam etmeleri konusunda baskı kurmaktır.

İktisadi milliyetçiliğin son derece somut ve piyasaya dönük yansıması olan bu tavırlar ilk anda "sol eğilimli ve anti emperyalist bir tepki" olarak algılanabilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğer sadece yabancıların sahip olduğu firmaların mülkiyet yapısını değiştirerek devletleştirme veya millileştirme yoluna gidilmiş olsaydı, yukarıda özetlediğimiz olaylar bütününü anti emperyalist ve ulusal bağımsızlık yanlısı bir iktisat politikası olarak algılamak mümkün olabilirdi. Fakat 1920'lerde başlayan Türkleştirme politikası sadece sermaye kesimine karşı değil; aynı zamanda bu firmalarda istihdam edilen yabancı/gayrımüslim işçi ve memurlara karşı da uygulanmıştır. Dolayısıyla, hadisenin firma mülkiyeti düzeyinin de ötesinde bir boyutu vardır ki bu da "bizden olmayan insan unsurunun" - velev ki emekçi bile olsa! - piyasadan tasfiye edilmesidir. İşte bu nedenlerle, Türkleştirme politikaları, aynı zamanda bir ayrımcı politikalar manzumesi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kamu kesiminde istihdam: Son Osmanlılar ve Tek Parti yönetimi

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı bürokrasisi istihdam edilen memurların etnik ve dini nitelikleri bakımından ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. İmparatorluk bünyesinde açılan modern okullarda eğitim görmüş olan gayrımüslimler, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisinde giderek daha fazla istihdam olanağı

bulmuşlardır. Örneğin Carter Findley'in 1850-1908 yılları arasında Hariciye Nezareti'nde çalışanların sicil dosyalarına dayanarak ortaya koyduğu sayılara göre, bu dönemde Osmanlı Dışişlerinde çalışan meslek memurlarının yaklaşık üçte birinin (% 29) azınlıklardan oluştuğunu görüyoruz.[33] Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde azınlıklar arasında varolan tüm milliyetçi ve ayrılmacı hareketlerin yarattığı olumsuz etkilere rağmen, Osmanlı Hariciye Nezareti'nde çalışan Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında "devlet memuriyetine atanmak açısından fırsat eşitliğinin gerçekleştirilmiş" olduğunu söyleyebiliriz.

Aynı şekilde, Osmanlı İmparatorluğunun son otuzüç yılına damgasını vuran ve saltanatında İslamiyet ve Türklük sembollerini "İmparatorluk Devleti Milliyetçiliği" mantığı çerçevesinde ustaca kullanmış olan Sultan II. Abdülhamid döneminde bile, Osmanlı bürokrasisi içinde azınlıkların görev almalarında ve yükselmelerinde bir engelleme söz konusu olmamıştır.[34] II. Abdülhamid döneminde Osmanlı bürokrasisinde gayrimüslimlerin istihdamı ile ilgili çalışmasında İlber Ortaylı, Osmanlı bürokrasisinde gayrimüslim memurların atanması ve çalışmasını "dış Hristiyan devletlerin baskısına bağlayarak açıklama[nın] pek doğru" olmadığını belirtiyor. Ortaylı şöyle devam ediyor, "Devlet hayatındaki kozmopolitizmin XVIII. asırdan beri şekillenmesi ve XIX. asırda özellikle laik eğitim kurumlarının yetiştirdiği gayrimüslim gençlerin tıpkı Müslümanlar gibi hizmete girip muhtelif yerlere tayin edilmesi söz konusudur. Böylelikle Tanzimat döneminde bu alanda geleneksel bürokrasinin bir kalıbı değişmekte yeni bir gelişme görülmektedir."[35]

Tek Parti döneminde ise, gayrimüslimlerin devlet memuriyetine alınması önce **de facto** olarak durdurulmuş ve daha sonra da bu fiili durum yasa çıkarılarak **de jure** hâle getirilmiştir. 18 Mart 1926 tarihli ve 788 sayılı Memurin Kanunu'nun 4. maddesinde, "Memur olabilmek için aşağıdaki şartları haiz olmak lâzımdır" denildikten sonra, maddenin "a" fıkrasında, "Türk olmak" şartı konulmuştur.[36] Devlet memuru olmanın şartını "T. C. vatandaşı olmak" şeklinde yazmak yerine, doğrudan Türk etnik kimliğine gönderme yaparak belirleyen bu kanun 1965 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.[37] Tek Parti döneminde kamu kesiminde çalışma

Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında Kanun[1]

Madde 1 - Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler münhasıran Türk vatandaşları tarafından yapılır. Bu sanat ve hizmetlerin Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması memnudur.

A) Ayak satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafcılık; berberlik; mürettiplik; simsarlık; elbise, kasket ve kundura imalciliği; borsalarda mübayaacılık; Devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayii işçilikleri, umumi nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimî ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; alelûmum amelelik, her türlü müesseselerde ticarethane, apartman, han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansing ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servant); bar oyunculuğu ve sarkıcılığı.

B) Baytarlık ve Kimyagerlik

Madde 2 - İcra Vekilleri Heyeti karariyle ruhsatı mahsusa ita kılınmadıkça aşağıda sayılan sanatlar ecnebiler tarafından icra edilmez.

A) Tayyare makinistliği ve pilotluğu

B) Devlete veya vilâyetlere merbut müessesat veya belediyeler ile bunlara merbut tesisat hizmetleri.

Madde 3 - Bu kanunda Türk vatandaşlarına tahsis edilmemiş olan sanat ve hizmetlerin ecnebi tebaası tarafından icrası, icabında, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla men olunabilir.

Madde 4 - Türkiye Cumhuriyeti nezdinde bulunan ecnebi devletlerin sefarethane ve konsoloshanelerinin kapıcıları ve emirlerindeki nakliye vasıtalarını sevk ve idare eden kendi veya diğer bir ecnebi devlet tâbiyetindeki işçiler.

Madde 5 - Bu kanunun neşri tarihinde Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri yapmakta olan ecnebiler kanunun neşri tarihinden itibaren **bir sene** içinde işlerini terketmeğe mecburdurlar.[2]

Madde 6 - Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri 5. maddede tâyin olunan müddetin hitamından sonra icra eden ecnebiler mahalli en büyük mülkiye memurunun emriyle fiilen sanat ve hizmetlerinden menolunmakla beraber tanzim edilecek zabıt varakasıyle sulh mahkemesine verilir ve on liradan beşyüz liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edilir.

Madde 7 - Türk vatandaşları hakkında idari ve kanuni kayıtlar koyan ecnebi devletlerin tebaası Türkiye'de yapabilecekleri sanat ve hizmetlerin icrasından İcra Vekilleri Kararıyle men olunabilir.

Madde 8 - Vilayet ve kaza merkezi olmayan mahallerde ecnebilerin dükkan açması memnudur.

Madde 9 - Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 10 - Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

1 Yayın tarihi 11 Haziran 1932, Kanun no. 2007. Bkz. **Düstur. Üçüncü Tertip.** Cilt 13, s. 519 - 520

2 31 Mayıs 1933 günü TBMM'de yapılan değişiklik sonucunda bu süre **iki yıla** yükseltilmiştir. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi.** Devre 4, Cilt 15. s. 468 (Altını ben çizdim AA)

olanaklarını sadece "etnik Türklere" veya "Türkleştirilmeye müsait olan" Laz, Boşnak, Çerkez, Kürt vs. kökenli vatandaşlara tahsis eden Memurin Kanunu, bir yandan nüfusun önemli bir kısmını "Türkleşmeye teşvik ederken," aynı anda gayrimüslimlere karşı uygulanan "ayrımcı" mevzuatın tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Bu kanunla, etnik kimlik açısından Türk olmaları mümkün olmayan gayrimüslim T. C. vatandaşlarına, eğitim ve becerileri ne kadar gelişkin olursa olsun, devlet memuriyetinin yolu kapanmıştır.[38]

"Bazı meslekler" T. C. vatandaşlarına tahsis ediliyor

Türkleştirme sürecinde önemli yeri olan ve bu kez kamu kesimi dışındaki bazı işlerin de gayrimüslimlerin bir bölümüne kapatılmasına yol açan bir kanun da 4 Haziran 1932 günü TBMM'de kabul edilen 2007 sayılı "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına tahsis edilen Sanat ve Hizmetler hakkında Kanun"dur. İlişikte tam metnini yayımladığımız bu kanunun TBMM'ne sunuluşunda İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın yaptığı konuşmayı görelim:

"Bu kanun, yâni bazı sanatların ecnebilere memnu [yasak] olması kanunu, bütün müstakil milletlerin ötedenberi kendi memleketlerinde yapmış oldukları kanundur. Ve bunun hukuku düvelde [devletler hukunda] ismi rejim detranjdır [regime d'etrangers]. Yani ecnebilerin tâbi olacağı usul ve kavait. Biz bu kanunu tâ ötedenberi arzu ederdik, fakat daima memleketin inkişafına ve istikbaline mâni olan kapitülasyonlar bunu akim halde bıraktı. Umumî harpte kapitülasyonların bir taraflı olarak ilgası üzerine bazı sanatlar Türklere hasredildi. Biz bu hakkın en büyüğünü Lozan'da kazandık. Lozan'da bazı sanatlar ve meslekleri vatandaşlara

Umumi Yerlerde Türkçe[1]

Ahmet Emin YALMAN

Memleketin muhtelif yerlerindeki belediyeler, umumî yerlerde Türkçeden başka dille konuşmayı men etmişlerdir. Bu tedbirin İstanbul'da da tatbiki meselesi hakkında gazetelerde rivayet dolaşmış, fakat aslı çıkmamıştır.

Şurasını itiraf etmek lazımdır ki İstanbul'daki vaziyet memleketin başka hiçbir yerine benzemez. Umumî yerlerde Türkçe'den başka dille konuşulmamasını temin etmek bir belediye işi olmamakla beraber memleketin muhtelif yerlerindeki belediyeler halkın umumî duygularının bir tercümanı diye bununla meşgul olmuşlardır. Fakat İstanbul'daki vaziyet bir devlet siyaseti manzarasını gösterir, bir belediye işi çerçevesine giremez.

Memleketin her yerinde itiraz uyandıran mesele, muhacir sıfatıyla hariçten memlekete gelen vatandaşların eski yurtlarındaki itiyatlar sevkile Rumca, Boşnakça, Arnavutça ve Çerkezce gibi lisanlar konuşmalarıdır. Memleketin siyasi ve içtimai birliği ve ahengi namına bu itiyatlarla en şiddetli bir tarzda mücadele etmek zaruridir.

Memleketin birçok yerlerinde çirkin bir mozayik vaziyetine tesadüf ediliyor. Yarım asır evvel memlekete gelen muhacirlerin köylerinde hâlâ Türkçe'den başka bir dilin ana dili yerinde kaldığı görülüyor. Bu vaziyet, alâkadarların millî duygulardan mahrum olmasından çok ziyade eski hükümetin ve muhitin ihmaline ve alâkasızlığına delâlet eder. Her işte şuurlu bir millî siyaset takip eden İnkılâp Türkiye'sinde bu mozaik vaziyetinin en kısa zamanda tasfiyeye uğratılması bir zarurettir.

İstanbul'un hususiyeti

İstanbul'a gelince burada memnuiyet kararlarına mevzu olabilecek bir vaziyet yoktur. Meselenin her cihetini düşünerek derdin her nevine ayrı çare bulmak icap eder.

Memleketin her tarafında mübadele yoluyla bir tecanüs temin edilmiştir. Yalnız İstanbul bu umumî prensipten istisna edilmiştir. Burası aynı zamanda büyük bir iktisadî merkezdir. Büyük bir ticaret şehrinde hiçbir zaman ifrat ve sıkıntı havası bulunmaması lazımdır.

İstanbul'da ana lisanı Türkçe olmayan vatandaşlar vardır. Bunların gençleri mekteplerde Türkçe öğreniyorlar. İhtiyarları arasında Türkçe bilmeyenler veya çok az bilenler eksik değildir. Bunlar ister istemez Türkçe'den başka bir dil konuşursa ne olacaktır? Halk arasından kendilerini ikaz eden vatandaşlar eksik olmayacaktır. Halbuki halkın zabıta vazifesini üzerine almakta kendini haklı görebilmesi mutlaka ifrat cereyanlarına yol açar. Memleketimizde hiçbir zaman bu yola gidilmemiş, daima dertlerin icabına göre müsbet ve geniş tedbirler aranmıştır.

Ak ve kara koyunlar

Türk vatandaşlığı dünyanın en yüksek sıfatıdır. Bunu seve seve kabul ederek memleketin bünyesi içinde yerlerini almaya ve mütareke devrinin fena imtihanından sonra Türk milletine hakikî bir itimat uyandırmaya kıymet vermeyen insanlara bizim ihtiyacımız yoktur. Bu yolu kendi arzu, sevgi ve menfaatlerinin sevki ile tutmak istemeyenleri neden zorla riyakârlığa sevk edelim? Türk vatandaşlığını benimsemediğini dilleriyle, hareketleriyle ispat edenler, memleketin umumî hayatına ayak uydurmak istemeyenler, varsınlar kendilerini belli etsinler ve bir ecnebi cisim halinde kendi kendilerini bünyenin haricine düşürsünler. Ak koyunla, kara koyunu birbirinden ayırmaya imkân bulmak bir ihtiyaçtır.

Maksat milli ölçü ile aykırı olan unsurlar arasında tecanüse varmaksa tazyik ve ifrat, bunun en yanlış ve verimsiz yoludur. En doğru yol, kapıyı açık tutarak "Canınız isterse..." demektir. Fakat bunun da şartı, kendin cidden Türk addettiğini, Türk umumî hayatının malı olduğunu, ve memlekete faydalı olmaya çalıştığını gösteren

1 **Tan** gazetesi, Başmakale, 4 Mart 1937

vatandaşlar[ı] fert olarak Kara koyun vaziyetinde bırakmamaktır. Fert itibariyle Musevi, Rum, Ermeni [öyle] vatandaşlar tanıyoruz ki kendilerini cidden Türk addediyorlar, fakat buna rağmen vatanlarının kendilerini yüzde yüz benimsemediğinden dolayı ızdırap duyuyorlar.

Musevilerin vaziyeti

Dil meselesinin her unsur hakkındaki vaziyeti başkadır. En nazik vaziyet Musevilere aittir. Dünyanın hiçbir memleketi yoktur ki orada yerleşen Museviler memleketin dilini benimsemesinler ve ana dili haline koymasınlar. Çok gariptir, bunun yegane istisnası Türkiye'dir: Yahudilere asırlardan beri dost ve efendi muamelesi eden ve ifrat cereyanlarının ilerlemesine imkan bırakmayan Türkiye... Burada Musevilerin İspanyolca'yı veya Fransızca'yı ana dil tanımaları ve bu lisanları umumî yerlerde kullanmaları, memlekete zorla yabancılık ilân etmekten başka mâna ifade etmez. Bu hakikati samimi bir surette kavrıyan ve çırpınan Musevi vatandaşlarımız eksik değildir.

Mükemmel Türkçe konuştukları halde umumî yerlerde İspanyolca ve Fransızca konuşmayı tercih eden Museviler, bu hareketlerinin muhite karşı istihfaf diye telakki olunmasına ve acı bir teessür uyandırmasına hayret etmemelidirler.

Ermeniler ve Rumlar

Ermeniler için de vaziyet, Türk vatandaşlığını tamamiyle benimsemek veya benimsememek yolunda kendi arzu ve menfaatlerine göre ferden verecekleri bir karar meselesidir. Dil meselesindeki bir memnuiyetle riyakârlığa yol açmanın kat'iyyen manası yoktur.

Rumca hakkında vaziyet değişir. İstanbul'da Rumların ve Garbî Trakya'da Türklerin mübadeleden istisnası karşılıklı bir muameledir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki yeni sıkı dostluk, bu muameledeki manayı bir kat daha derinleştirmiştir. İki memleket arasındaki dostluğu yüksek bir kıymet ölçüsü addetmek ve bunu incitecek her ifrat hareketinden uzak durmak icap eder.

Garbi Trakya'da Türkler Türkçe konuşmakla kalmıyorlar, Atina'dan gelirken trende bir Yunan demiryolu müfettişine rastgeldim. Mükemmel Türkçe konuşuyordu. Mübadil olduğunu zannederek nereli olduğunu sordum. Sıvas'a çok benzer bir isim söyledi. Ben de Sıvas'tan bahse başladım. Adamcağız gülerek yanlışımı tashih etti:

- Hayır, ben eski Yunanistan'da doğdum. Üç senedir buradayım. Halk Türkçe konuşuyor. Ben de halkın dilini öğrenmeyi faydalı gördüm. Bir dil fazla öğrenmek zarar değildir, kârdır. Hele Türk-Yunan birliği ortada dururken...

Yunanista'nın gösterdiği dost ve geniş ruha ayniyle mukabele etmek, doğru ve tabii bir hareket olur.

Kozmopolit Türkler

Bizce dil meselesinde en ağır itihama lâyık olanlar, umumî yerlerde kendi dillerinden başka dili zarafet veya bilgi satmak niyetine konuşan Türklerdir. Bir Beyoğlu mağazasında kendisine Türkçe'den başka dille hitap eden satıcıyı terslemiyen, bilâkis kendisine ecnebi diliyle hitap eden, sonra iyi veya bozuk bir Türkçe söyleyen her ecnebiye Türkçe cevap vermiyerek, ecnebi diliyle cevap vermeye yeltenen her Türk, Türklüğe karşı cürüm işlemiş sayılır.

Bugün memleketimizde yaşayan bütün ecnebiler Türkçe öğrenmek istiyorlar. Bütün şikayetleri, Türklerin kendileriyle ecnebi dili konuşarak buna imkan bırakmamalarıdır.

Üç makul tedbir

Netice olarak biz İstanbul'un dil meselesi için şu üç tedbirin muvafık olacağı kanaatindeyiz:

1 - Parasız Türkçe öğrenme imkanlarını çoğaltmak.

2 - Türk olmayan unsurlardan Türkçe öğrenen ve söyleyen fertleri teşvik ve takdir etmek, benimsemiyenlerin fena not alacaklarını anlatmak, fakat umumî yerlerde ferdî müdahalelere ve ifrat hareketlerine meydan bırakacak memnuiyetlerden uzak durmak.

3 - Ana lisanı diye Türkçe'den başka dil söyleyen muhacir Türklerle sıkı bir surette meşgul olmak, kendi dilini istihfaf eden [küçük gören] kozmopolit ruhluların yakasını bırakmamak...

hasrettik. Son kalan bir kaç kısım vardı, onları da bu kanunla ikmal ve itmam etmiş oluyoruz. Bu kanunun istinat ettiği prensipler şudur:

Amme [kamu] emniyetine taallûk eden işler, amme hizmetine taallûk eden işler, bir de iktisadî ve içtimaî bazı ahval ve şerait. Amme emniyetine taalluk eden işlerin bir kısmı evvelce Doktorluk Kanunu ile, Eczacılık Kanunu ile, bir kısmı da Kabotaj Kanunu ile vatandaşlara hasredilmişti. Bunun son kalan kısmı; Şoförlük, Kapıcılık gibi şeylerdir. Bunu da bu kanunla temin ediyor ve vatandaşlara hasrediyoruz.

İkincisi; amme hizmetlerine taalluk eden kısımlar ki hamallık vesaire gibi. Bunları da vatandaşlara hasrediyoruz. Ayak satıcılığı, Bohçacılık gibi şeyler.

Üçüncüsü; içtimaî ve iktisadî olup bunu da vatandaşlara hasrettik. Bu da iktisadî bir zarurettir. Az sermaye ile ve az mümareseye [beceri] muhtaç olan sanat ve mesleklerdir. Ayak satıcılığı buna en iyi bir misal olarak gösterilebilir. Bir vatandaş sıkıldığı gün cebindeki mendili çıkarıp satıp evine ekmek parası getirmelidir. Eğer karşısında kendisine rakip olabilecek diğer milletlerin adamları bulunursa vatandaşı bu haktan mahrum etmiş olur."[39]

İçişleri Bakanının konuşması, 1920'lerin ikinci yarısında çıkarılan ve bu yazıda tümünü ele alamadığımız birçok kanunun Türkleştirme politikası açısından "esbab-ı mucibesini" gayet net olarak ortaya koymaktadır. Hele şoförlük ve kapıcılık gibi işlerin kamu güvenliği açısından önemli sayılması, kanun koyucunun kamu güvenliğinin sınırlarını hangi boyutlara taşıdığını göstermesi bakımından çok aydınlatıcıdır.

Bakan Şükrü Kaya'nın konuşmasının son paragrafındaki "ecnebiler" ve "başka milletlerin adamları" kategorisine kimlerin girdiğini tahmin

etmek zor değildir. Bilindiği gibi, İstanbul Rumları Lozan Antlaşması öncesinde, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme" ile nüfus mübadelesinden muaf tutulmuşlar ve kendilerine tanınan "établis" [yerleşik] statüsü uyarınca, T. C. vatandaşlığına geçmeden İstanbul'da oturma ve çalışma hakkını elde etmişlerdir.[40] Ayrıca 1927 Nüfus Sayımının sonuçlarına göre, İstanbul'da 26,431 Yunan vatandaşı bulunmaktadır. Dolayısıyla 2007 sayılı kanun, öncelikle İstanbul'daki Rum vatandaşlarını ve bunlara ilaveten de mülteci statüsündeki Beyaz Ruslar gibi azınlık gruplarını hedef almıştır.

Bu yasanın 5. maddesine göre, "bu kanunun neşri tarihinden itibaren ecnebiler altı ay içinde işlerini terketmeğe mecburdurlar." [41] Sonra bu süre bir yıla ve 31 Mayıs 1933 tarihinde yapılan en son değişiklikle iki yıla çıkarılmıştır, fakat bu "kanunda yazılan işlerden hangilerinin hangi tarihten itibaren yapılamayacağı" bakanlar kurulunun yetkisine bırakılmıştır.[42] Şimdi, bu kanunun tanımış olduğu geçiş süresinin sona erdiği tarih olan, 1934 yılının yaz aylarında neler olduğuna bakalım.

Marsel [Franko]'nun açık mektubu[1]

[Dil meselesine dair evvelki gün çıkan başmakalemiz üzerine 'Hahamhane Laik Meclisi ve Musevi Cemaati Başkanı Marsel [Franko]' imzası ile çok iyi ve açık yazılmış, çok dikkate değer bir mektup aldık. Bir vesika kıymetini haiz olan bu mektubu, bu sütunlarda aynen okuyacaksınız.]

Bayım, dünkü makalenizde, Türk kültürünün umumîleştirilmesi meselesini öyle ince ve realist bir tahlile tâbi tuttunuz ki yazdıklarınıza eklenecek bir tek kelime, saçtığınız aydınlığa ilâve edilecek en hafif ışık bile yoktur. Aklı selim namına teşekkür ederim.

Maahaza, hastalık böyle ustaca teşhis edildikten sonra, işaret ettiğiniz derde deva aramak eli kalem tutan her yurttaşın vazifesidir.

Dil meselesinin olsa olsa intibak davasının bir safhasından ibaret olduğu keyfiyeti Yahudi meselesini yakından ve soğukkanlılıkla tetkik edenlerce teslim edilen bir hakikattir. Asıl olan Türkçe konuşmak değil, Türk gibi düşünmek ve hissetmektir. Efkârı umumîyenin bu vadideki hassasiyetinin derecesi ve aksülameller ne olursa olsun, halli lâzım gelen biricik davanın Türkiye'deki 80,000 Musevinin Türk kültürüne intibakının zamanı, şekli ve şartları hangileridir diye akla gelen birkaç suale müsaadenizle kısaca cevap vermeye çalışacağım.

İntibak [uyum] mümkün müdür?

Mümkündür. Buna engel aramak abestir. Türkiye'ye hicret eden Yahudilerin diğer bir kısmı İngiltere'de ve Felemenk'te yerleşmiştir. Bunlar yerli ahali ile o derece kaynaşmışlardır ki bugün birbirinden tefrik edilmelerine imkan yoktur.

Hatta Şark vilayetlerimizde asırlardan beri bir Türk muhitinde yaşıyan ve simaları bile tamamen Türkleşmiş bir avuç Yahudi vardır. Bunlar intibak meselesini fiilen halletmişlerdir.

Yahudi haddizatında muhite intibak istidatına malik bir mahlûktur.

İntibaka, manevî bir engel de yoktur. Yahudiler ötedenberi bu memlekette rahat yaşamışlardır. Yani kendilerinin rahat yaşamalarına müsaade edildiği gibi kendileri de hiç bir zaman siyasî bir imtiyaz ve benlik iddiasında bulunmuş değildirler. Yahudi kütlesi ile yurdun unsuru aslisi arasında tarihten bugüne devredilmiş hiçbir siyasî ve paslı mücadelenin acı veya kanlı hatırası yoktur.

İntibak yolumuz açık, engelsiz ve dümdüzdür.

İntibak matlup [istenilen bir şey] mudur?

Bu milletin başbuğları rejimin umdeleri meyanında "devlet antisemitizmi" diye bir prensip bulunmadığını ve Türk kültürünü benimseyenlerin Türk camiasına girebileceklerini vak'alarla ilân etmişlerdir. Dünya efkârı umumiyesini vakar, samimiyet ve ciddiyetleriyle fethetmiş olan devlet adamlarımızın bu yoldaki sözleri karşısında en sathî vehim mânasızdır. İntibakın devletin doktrin ve siyasetine uygun olduğunu kabul etmek lazımdır.

Yurdun menfaatine de mutlak surette uygun olduğunu ayrıca isbata bilmem lüzum var mıdır? Milli birliğe aykırı düşen esaslı bir ahenksizliğin ortadan kaldırılması keyfiyeti münakaşaya tahammül eder bir dava değildir.

Asırlardan beri memlekette yaşıyan 80,000 Türkün milli camiaya maledilmesi hem mantıkî, hem tabiidir.

İntibak Yahudilerce matlup mudur?

Umumi ve şâmil olan bu hasret ve iştiyaka bir menfaat kasti atfedenler yok değildir. Yahudinin iman ve ülkü denilen nesneler için de yaşamayı ve ölmeyi bilen bir mahlûk olduğu tarih karıştıranlarca meçhul olmasa gerektir.

İçimizde yurda olan bağlılıklarını münakaşa mevzuu yapmayı zillet [alçaklık] telakki edenler ve bu yoldaki iddiaları derin bir kalb acısıyla karşılayanlar tasavvur edildiğinden daha çoktur. Mânen sürgünlük hissine kapılarak sessiz sedasız ruhları sızlayan bu yurttaşlar yarım vatandaşlıktan, misafirlikten, Kanun-u Medeni Türklüğünden, manevi yurttaşlığa ulaşmayı rejimin normal bir tecellisi [görüntüsü] olarak beklemekte haklıdırlar.

İntibak hareketinin sırası geldi mi?

Geldi de geçmek üzeredir. Muhtelif sebeplerden dolayı. Bu sebeplerden biri mutlaktır: Gençlerin kaynaşması mektep, kışla ve spor meselesidir. Yarın öbürgün bu memleketin idaresini eline alacak nesil bugün Yahudi yurttaşından ayrı yetişiyor ve terbiye görüyor. Yarın birbirine kardeş ve arkadaş

İşsiz kalan İstanbul Rumları Atina'ya göç ediyor

1934 Trakya Yahudi olaylarından birkaç gün önce yâni, 28 Haziran 1934 günü, ABD Elçisi Robert P. Skinner, Istanbul'daki Yunan Konsolosunu yemeğe davet eder. Yunan konsolosu yemekte, yukarıda adı geçen kanunun süre şartının dolması sonucunda, yaklaşık 15,000 İstanbul Rum'unun işten atılacağını belirtmiştir. 1934 yılı Mayıs ayı içinde Bakanlar Kurulunun kendisine verilmiş olan yetkiye binaen, aldığı kararlar sonucu işsiz kalan çoğu meslek sahibi, esnaf ve zenaatkar olan bu azınlık grubu Yunanistan'a göç hazırlığı içindedir.[43]

1934 yılının yaz aylarında, Yunan pasaportu sahibi yaklaşık 2000 Rum İstanbul'dan göç etmeğe başlar. İstanbul'da yaşayan Yunan vatandaşlarının sayısı, yaklaşık bir yıl sonra yapılan 1935 nüfus sayımında 17,642 olarak verilmektedir. Bu sonuç, 1927 sayımına göre Yunan pasaportlu Istanbul Rumlarının sayısında yaklaşık 9000 kişilik azalmaya tekabül etmektedir.[44]

O günlerde toplam sayıları 2000 civarında olan Beyaz Ruslar ise ABD

---

muamelesi değil; ecnebi muamelesi yapmaları muhtemel ve tabiidir.

Gençlikler arasında esaslı ve daimi bir temas temin etmek müstacel [önde gelen] bir vazifedir.

İkinci sebep şudur: Ruh ve tabiat ikisi de boşluğa mütehammil değildir. L'âme a horreur du vide. [Ruh boşluktan nefret eder] Milli ülküden uzak tutulan Yahudi Türkü, kendine suni idealler aramağa mahkûm ediliyor. Milli birlik noktasından bu temayülün [eğilimin] vahim neticeleri izahtan müstağnidir.

Üçüncü sebep şudur: Bugün Musevi cemaati teşkilatı veya teşkilatsızlığı başında bilhassa intibak hareketini neticelendirmek programıyla ve bu hususta mes'ul başbuğlarımızın mukadder teşebbüslerini kolaylaştırmaya hazır birkaç münevver vardır.

Bunlar üç seneden beri metodik bir surette efkârı umumiyeyi [kamu oyunu] hazırlamakla meşguldürler. Bugün bu hareketin piştarlığında [önderliğinde] bulunmuş olmanın verdiği salâhiyetle temin ederim ki vaziyet olgundur!

İntibakın tahakkukunun şartları hangileridir?

Evvela şunu tasrih edelim ki, şart derken tabii şartları kastediyorum. Yoksa bir pazarlığın kayıtlarını değil... Bu ciheti böylece tespit ettikten sonra birer birer sayalım:

1 - İlk şart, işin zor taraflarından tecahül [bilmezden gelme] etmemelidir. Yahudi Türklerinin çoğu Galata ve Beyoğlu'nda oturur. O muhitteki hava malûmdur. Oralarda öyle öz Türklere rastlarsınız ki Türkçe hitabınıza Fransızca cevap vermeyi hüner sayarlar.

Bundan maada Türk Musevileri meyanında ve onlara dostluk ve sıhriyet bağlarıyla bağlı ecnebi tabiiyetinde Yahudiler vardır ki onlara yerli kültürü kabul ettirmeye kalkışmak masruf [harcanmış] bir gayret telâkki edilemez.

2 - İkinci şart, bu işi devlet işi telakki etmektir. Yeni rejimin teessüsünden beri bu memlekette ne olmuşsa - sanayiinden kıyafetine, alfabesinden şimendüferine kadar bütün büyük küçük inkılâplar, hep devlet otoritesinin ciddî ve sistematik müdahelesiyle olmuştur.

İntibak meselesinde devlet açık açık alâkasını ilân etmez ve bu alâkasını fiiliyat ve icraatıyla tekit etmezse muvaffakiyetsizlik mukadderdir. Kaldı ki siyasetle iştigal etmeyi bir vazife değil, bir kabahat telâkki eden korkakların az olmadığı bu zamanlarda zayıf bir kütlenin - zaafın tabii olan çekingenliğini yenerek - böyle nazik bir vadide şuurlu ve esaslı bir teşebbüsünü beklemek, hayale kapılmak demektir.

3 - Üçüncü şart, Yahudi Türklerin intibakını diğer azlıkların intibakına talik [bağımlı hâle getirme] etmemektir. Siyaset realiteler üzerine işler, hayaller üzerine değil... Her bir ekalliyetin hususiyetlerinden tecahül etmek doğru bir hareket olmaz. Bu nokta hem mühim, hem de naziktir.

Devletten beklediklerimiz de şunlardır:

A) Devlet, intibak etmiş fertlere hakiki Türk muamelesi yapmalıdır. Tâ ki müteredditler [kararsızlar] anlasın ki necat yolu, doğru yol, Türklüğe giden yoldur.

B) Cemaat denilen köhne nizamnamelerle, çürümüş an'anelere istinat eden hukuki ucubelerin bugün tâbi tutuldukları idare-i maslahat rejimine nihayet çekilerek, laik, cumhuriyetimizin prensiplerine uygun yeni bir statü hazırlanmalıdır. Bu statü cemaatlerin faaliyetini din ve hayra hasrederek bu faaliyetlerini objektif bir lâkaydile [ilgisizlikle] tanzim ve teshil [kolaylaştırma] ve bu çerçeve dairesinde münasip bir kontrole tâbi tutmalıdır.

C) Mektepler meselesi makul ve cezrî bir sureti halle bağlanmalıdır. Bu hususta, devlet, cemaati idare edenlerin hüsnüniyetine güvenebilir, buna eminim.

D) Devlet gençlik teşkilatının kapılarını Yahudi çocuklara açık bulundurmalıdır.

Düşüncelerimizin bir kül teşkil eden ana hatları bunlardan ibarettir. Ancak bu fikirleri hakikate çevirmeye azmetmiş olan bizler, millî disipline de uymağa azmetmişizdir.

Avrupa'nın hasta adamını, hasta Avrupa'nın yegane sağlam adamına çeviren başbuğlarımızın her şeye bir sıra ayırdıklarını ve sırası gelince her şeyi başardıkların biliyoruz.

Onların sarih işaret ve irşadı belirmeyince kımıldamak bizce manasızdır. Biz, bugün, efkârı umumiyeye meseleyi açık, namuslu ve samimi bir surette arz ve büyüklerimizin dikkatini celb etmekle yurda karşı bir vazife ifa ettiğimize ve manevi bir mes'uliyetten kurtulduğumuza kaniiz. Söz artık devletindir.

Hahamhane Laik Meclisi ve Musevi Cemaati Başkanı Marsel [Franko]

1 Tan gazetesi, 6 Mart 1937

Elçisinin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a bu konudaki özel ricası ve Cenevre'deki Milletler Cemiyeti'ni devreye sokması sonucunda işsiz kalmaktan kurtulurlar.[45]

Bu gelişmeler karşısında Yunan hükümeti de ne yapacağını şaşırmıştır. Yunanistan'a göç eden İstanbullu Rumlara toprak verip, ekip biçmelerini istemek anlamsızdır. Çünkü bu insanların köylülükle hiçbir alakaları yoktur. Yunanistan'daki büyük şehirler ise, yaklaşık on yıl önce Anadolu'dan zorunlu nüfus mübadelesi sonucu yollanmış şehirli Rumlarla zaten doludur.

24 Temmuz 1934 günü ABD'nin Atina'daki elçisi, Yunan basınında Türk hükümetinin doğma büyüme İstanbullu Rumları yollamasıyla ilgili kampanyanın haberini verir. Atina basınındaki eleştirel haberleri Washington'a bildiren elçi, "Ege'de gittikçe artan İtalyan gücünden çok korkan Türkiye için Yunan dostluğunun bir anlamı olmalıdır" yorumunu yapar.[46] Dış politikada o günlerde yaşanan Türk-Yunan yakınlaşmasına rağmen yönetimin tavrı değişmez, Türkleştirme politikası devam etmektedir.

"Vatandaş, Türkçe Konuş!" - Azınlıklar açısından 1937'deki durum

Son olarak, Türkleştirme politikalarının en önemli boyutu olan "Vatandaş, Türkçe Konuş!" kampanyaları ile başlayan bir tartışmayı gündeme getireceğiz.[47] 1937 yılında bazı Belediyelerin kendi sınırları içinde "Türkçe'den başka dillerin konuşulmasını yasaklama" kararı üzerine, *Tan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın bu konudaki makalesi ve buna cevaben Musevi Cemaati Başkanı Marsel Franko'nun açık mektubu ilişikte verilmiştir. *Tan* gazetesinde gerçekleşen bu tartışma, Kemalistlerin milliyetçilik anlayışına göre "diğerleri" olarak algılanan gayrımüslimlerin 1937 yılı itibarıyla içinde bulundukları şartları ve cemaat başkanının duyarlılıklarını ortaya koymaktadır.

Tek Parti döneminde yaygın olarak uygulanan "Vatandaş, Türkçe Konuş!" kampanyaları ayrı bir yazı konusu olabileceği için, burada ayrıntılı olarak bu kampanyaları ele almak istemiyorum. Yalman'ın yazısından da anlaşılabileceği gibi bu kampanyanın muhatabı sadece gayrımüslim azınlıklar değildir.

Yalman, Türkiye'ye göç eden muhacirlerin de ülkenin "siyasi ve içtimai birliği ve ahengi namına" bu alışkanlıklardan kurtarılmalarını tavsiye etmektedir. Yalman, kendi ana dillerini konuşmakta ısrar eden gayrımüslim azınlıklara da fazla baskı yapılmamasını; kısaca bunlara "canınız isterse..." denilmesinin uygun olduğunu belirtmektedir. Her ne kadar Yalman'ın makalesi, Türkçe'nin umumi yerlerde kullanımı konusuna ayrılmış gibi görünse de, esas tartışılan mesele gayrımüslim azınlıkların ve özellikle de Yahudilerin uyumu [intibak] konusudur.

Marsel Franko'nun açık mektubu ise, Yahudilerin uyum sorununa cepheden yaklaşmakta ve o dönemde 80,000 Yahudinin Türk kültürüne uyum sağlamasının araçlarını tartışmaktadır. Musevi cemaati başkanı Franko, Yahudiler arasında yurda bağlılıklarını tartışma konusu yapmayı alçaklık olarak görenlerin çok olduğunu belirttikten sonra, "yarım vatandaşlıktan, misafirlikten, Kanun-u Medeni Türklüğünden, manevi yurttaşlığa ulaşmayı rejimin normal bir" sonucu olarak beklemenin bu insanların hakkı olduğunu vurgulamaktadır.

Ayrıca Yahudi gençlerinin ulusal gençlik örgütlerine alınmadıklarını belirten Franko, devletten beklediklerini sıralamakta ve "ayrımcı" politikalara son verilerek uyum konusunda devlet büyüklerinden "sarih işaret ve irşad" beklediklerini hatırlatmaktadır.[48] Satır aralarından anlaşıldığı kadarıyla Franko, Yahudilerin, Türk ulusal topluluğuna katılmaya hazır olduklarını, fakat "yarım vatandaşlık, misafirlik ve Medeni Kanun Türklüğü" olarak isimlendirdiği ayrımcı politikalar bütününden şikayetçidir.

Sonuç yerine

Türkleştirme politikalarının aynı zamanda "azınlık karşıtı" ve ayrımcı politikalar manzumesi olduğunu bu yazının başında belirtmiştik. Türk ulusal topluluğuna veya Türk milletine üyelik ölçütünün, "Türk etnik grubuna dahil olma" düzeyinde tanımlayan Kemalist milliyetçilik anlayışı, hem Sultan II. Abdülhamid dönemindeki "İmparatorluk Milliyetçiliği"nden, hem de Gökalp'in formüle ettiği "kültürel milliyetçilik" anlayışından hayli farklıdır. Bu farklar Kemalist milliyetçilik anlayışının bir dünya görüşü olarak dışa vurumunda, özellikle resmi yayınlarda, Kemalistlerin söylev ve demeçlerinde yoğun olarak ortaya çıkar. Tek Parti ideolojisi üzerine yaptığı ufuk açan çalışmasında Taha Parla, Kemalist milliyetçilik anlayışının iki yüzünü gündeme getirmiştir. Bunlardan birincisi defansif, eşitlikçi, etnik açıdan çoğulcu, kültürel-harsi bir milliyetçilik anlayışıdır.[49]

İkincisi ise, özellikle gayrımüslim azınlıklara karşı uygulanan ve Türk unsurunun "etnik egemenlik-tekelcilik-dışlayıcılık" özelliklerinin öne çıktığı bir milliyetçilik anlayışıdır. Parla'nın tamamen katıldığımız tespitine göre, ikinci anlayışın hedefi haline gelen azınlıklar, "Cumhuriyet Türkiye'sinde 'şartlı', 'kısıtlı', 'kenarda kalmış' ve 'ne de olsa bizden değil' diye görülmüş yurttaşlar olarak kalmışlardır."[50] Dikkat edilirse, Par-

i'nın "kenarda kalmışlık" olarak isimlendirdiği durumu, Marsel Franko yazısında "yarım vatandaşlık, misafirlik ve Medeni Kanun Türklüğü" olarak adlandırmaktadır. Franko'nun dileği, bu durumun merkezi otorite tarafından atılacak olumlu adımlarla aşılmasıdır.

Bildiğimiz kadarıyla bu olumlu adımlar atılmamıştır. Tam tersine, İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu gibi yasal düzenlemelerle, gayrimüslim azınlıklar açısından yukarıda anlatılan "yarım vatandaşlık, misafirlik ve Medeni Kanun Türklüğü" konumu pekiştirilmiştir.[51]

Bu yazıda benim ağırlıklı olarak benimsemiş olduğum çalışma tarzı ise, ideoloji analizini biraz kısa tutarak Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşan Kemalist milliyetçilik anlayışını fiili pratikler ve özellikle gayrimüslim azınlıklara karşı uygulanan ayrımcı politikalar düzeyinde ele almak olmuştur.[52]

Bu çerçevede bakıldığında, bir önceki yazımın konusu olan 1934 Trakya Yahudi Olayları, bazı **de facto** durumlar ve bunların ideolojik yansımalarını ele almaktadır. Oysa bu yazıda, Türkleştirme politikalarını incelerken, hem bazı fiili durumları ele aldım; hem de dönemin kritik kanunlarını mercek altında tutarak fiiliyatın iç hukuk düzenine dönüşme sürecini irdelemeye çalıştım. Böylece **de facto** olanın **de jure** haline dönüşerek elle tutulur siyasal kurumlar haline gelişini izledim.

Bütün bunları yaparken de bir milli devletin kuruluşunu, oluşan iktidar yapısını ve hakim milliyetçilik anlayışını deşifre etmenin en etkin yolunun o devletin azınlıklar üzerine düşen gölgesini izlemek olduğunu düşündüm. Bir anlamda gölgeyi ayrıntılı bir analize tâbi tutarak, esas kütlenin bazı yapısal özelliklerini anlamaya çalıştım.

NOTLAR

1 Ayhan Aktar, "1934 Trakya Yahudi Olaylarını 'Doğru' yorumlamak." **Tarih ve Toplum.** Sayı 155, Kasım 1996, s. 45-56

2 Milliyetçilik türlerinin sınıflandırılması hakkında en mükemmel çalışma için bkz: Liah Greenfeld, **Nationalism: Five Roads to Modernity.** Cambridge: Harvard University Press, 1992.

3 Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar.** İstanbul: İletişim yayınları, 1989, s. 67

4 Ziya Gokalp, "Millet nedır?" **Makaleler VII (Küçük Mecmua**'daki Yazılar). Yayına haz. M. Abdülhalük Çay. Ankara: Kültur Bakanlığı yayını, 1982, s. 228

5 Ibid. s. 229

6 *Gokalp'in İslamiyet hakkındaki görüşlerine* ilk olarak dikkat çeken Uriel Heyd şu yorumu yapıyor: "Atatürk'un anti-İslamcı tutumuna karşılık, Gokalp, Türkiye'de İslamiyet üzerine verimli bir bilimsel araştırmanın başlatıcısı ve hatta belki de, ilginç bir dını reform hareketinın babası olabilirdi" Uriel Heyd, **Foundations of Turkish Nationalism.** London: Luzac and Co.,1950, s. 82

7 Taha Parla, **Ibid.** s. 36

8 Tekin Alp, **Türk Ruhu.** İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944, s. 219

9 Ziya Gökalp, **Yeni Hayat-Doğru Yol.** Yay. Müjgan Cunbur. Ankara: Kültür Bakanlığı yayını, 1976, s. 11

10 Ziya Gokalp, "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" **Makaleler II.** Yay. haz. Süleyman Hayri Bolay. Ankara: Kültür Bakanlığı yayını, 1982, s. 44-45

11 Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları.** Yay. Haz. Mehmet Kaplan. İstanbul: Milli Eğitim yayını, 1976, s. 87

12 Benjamin Braude ve Bernard Lewis (Der.), **Christians and Jews in the Ottoman Empire.** Cilt I. New York: Holmes and Meier Publishers, 1982, s. 33

13 İsmet İnonü, **Hatıralar.** Cilt 2. Ankara: Bilgi yayınları, 1989, s. 88

14 Türk hukukunun modernleşme süreci içinde değişimi konusunda en yeni ve en yararlı çalışma için bkz. Gülnihâl Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi.** Ankara: T-TK yayını, 1996.

15 Lozan Konferansı hakkında Ankara'ya avdet etmiş bulunan konferans azasından Trabzon Mebusu Hasan [Saka] Beyin izahatı bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** 1 Ocak 1923, Devre I, Cilt 3. Ankara: İş Bankası yayını, 1985, s. 1173

16 Türk inkılapları ile ilgili yazında Niyazi Berkes'in çok ozel bir konumu vardır. İlginçtir, bu konuyu Berkes ayrıntılı olarak ele almış, ama nedense pek "iktidar mücadelesi" açısından yaklaşmamıştır. Bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma.** Ankara: Bilgi yayınları, 1973, s. 470-471

17 Medeni Kanun'un gerekçesinde iktıdar konusu şoyle gündeme gelıyordu: "Muhtelif dınlere mensup tebaayı ihtıva eden devletlerde tek bır kanunun bütün câmıada tatbık kabılıyetini ihraz edebilmesi ıcın bunun dın ile munasebetini kesmesi, mıllı egemenlık için de bır zarurettır. Çünkü kanunlar, dıne müstenit olursa vicdan hürrıyetını kabul mecburıyetinde bulunan devlette, muhtelif tebaası ıçın ayrı ayrı kanun yapmak icabeder. Bu hâl, çağdaş devletlerde şart olan sıyasî, sosyal, mıllî birliğe tamamen aykırıdır." zıkreden Gülnihal Bozkurt, **Ibid.** s. 193

18 Bu komisyonun çalışmaları için bkz. **Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar Belgeler.** Çev. Seha L. Meray. Takım I. Cilt 1, Kitap 2. Ankara: SBF yayını, 1970, s. 151-288

19 Dr. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım.** I.I. Cilt. İstanbul: Altındağ yayınevi, 1967, s. 83 (altını ben çizdim AA)

20 Bu konuda İstanbul'da R. H. Hoare'den İngiliz Dışişleri Bakanına 9 Agustos 1926 tarihli ve FO 371 E 4663/35/44 tarihli belge.

21 Antlaşmanın 42. maddesi soyledır: "Turk Hukümeti, Müslüman olmayan azınlıkların aile durumlarıyla [statüleriyle, aile hukukuyla] kışısel durumları [statüleri, kişı halleri] konusunda, bu sorunların, soz konusu azınlıkların gelenek ve gorenekleri uyarınca cozumlenmesine elverecek bütün tedbırleri almayı kabul eder. Bu tedbırler, Türk hükümetiyle ilgili azınlıklardan her bırının eşıt sayıda temsılcılerınden kurulu ozel Komisyonlarca duzenlenecektir." Bkz. **Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar Belgeler.** Çev. Seha L. Meray. Takım II, Cilt 2. Ankara: SBF yayını, 1970, s. 13

22 Yahudi cemaatinin Lozan'ın 42. maddesinin verdiği haklardan vazgeçmelerinin karar metni için bkz. Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler: Tarihi, Siyasi araştırma.** Istanbul: Gozlem yayınları, 1995, s. 70-74 ayrıca bkz. Alexis Alexandris, **The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations: 1918-1974.** Atina, 1983, s. 135-138

23 Alexandris, **Ibid.** s. 138

24 İstanbul'daki İngiliz Elçisi Sir L. Lindsay'dan Dışişleri Bakanı Sir A. Chamberlain'e rapor: FO 371 / 8 Şubat 1926 tarihli ve E1072 373 / 44, numaralı belge

25 **Ibid.**

26 Londra'da J. E. Kingsbury'den İngiliz Dışişlerine 18 Şubat 1926 tarihli mektup: FO 371/E1186 /373 / 44

27 "The Ottoman Railway from Smyrna to Aıdın" şirketinden İngiliz Dışişlerine 2 Mart 1926 tarihli mektup: FO 371/E1470 /373 / 44

28 İngiliz Dışişlerinde 18 Mart 1926 günü yapılan toplantının tutanağı: FO 371/E1874 /373 / 44

29 İstanbul'daki İngiliz Elçisi Sir L. Lindsay'dan Dışişleri Bakanı Sir A. Chamberlain'e rapor: FO 371 / 9 Mayıs 1926 tarihli ve E3016/373/44 numaralı belge

30 Okte'nin anılarında vergi mükelleflerinin gruplandırılması şoyle anlatılıyor: "cetveller M ve G diye ikiye ayrıldı. M Müslüman grubu, G gayrımüslim ekalliyetleri temsil ediyordu. Bilâhare bu harflere donmeler için D, ecnebiler için E harfleri katılacaktır." Bkz. Faik Okte, **Varlık Vergisi Faciası.** İstanbul: Nebioğlu yayınevi, [1951], s. 48

31 22 Nisan 1926 tarihli ve 805 sayılı "İktisadi muesseselerde mecburi Türkçe kullanılması hakkında kanun." Bkz. **Düstur** 3. tertip, Cilt 7, s. 219

32 İttihatçıların çıkardığı yasa hakkında bkz. Zafer Toprak, **Milli İktisat - Milli Burjuvazi.** İstanbul: Tarih Vakfı yayınları, 1995, s. 60

33 Carter V. Findley, "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy," Benjamin Braude ve Bernard Lewis (Der.), **Christians and Jews in the Ottoman Empire.** Cilt I, New York: Holmes and Meier Publishers, 1982, s. 343

34 Sultan Abdulhamid'in bu sembolleri nasıl etkin bir biçimde kullandığı konusunda bkz. Selim Deringil, "Abdülhamid Donemi Osmanlı İmparatorluğunda Simgesel ve Torensel Doku: 'Görünmeden Görünmek.'" **Toplum ve Bilim**, no. 62, Yaz-Güz 1993, s. 34-56

35 İlber Ortaylı, II. Abdulhamid Devrinde Taşra Bürokrasisinde Gayrımüslimler." **Sultan II. Abdulhamid ve Devri Semineri - Bildiriler.** İstanbul: IU. Ed. Fak. yayını, 1994, s. 168

36 Memurin Kanununun metni için bkz. **Dustur-Üçuncü Tertip**, Cilt 7, s. 667

37 14 Temmuz 1965 yılında kabul edilen ve günumuzde de geçerli olan 657 sayılı Memurin Kanununun 48. maddesi Devlet memuru olmak isteyenlerde aranacak sartları, nihayet "Türk Vatandaşı olmak" olarak değiştirmiştir. Bkz. **Dustur-Beşinci Tertip**, Cilt 4, Kitap 3 s. 3053

38 Ermeni kokenli gazeteci Dr. Hagop Sivaslıyan, 80'li yıllarda yapıldığını tahmin ettiğimiz bir acık oturumda kendisine, "Ermenilerin ikinci sınıf vatandaşlar olmadıklarını, Türklerle Ermenilerin aralarında bir ayrılık olmadığını, ekonomik alanda iş alanlarının Ermenilerin elinde olduğundan ve Türklerin sahip olduğu butün haklardan gayri muslimlerin de yararlandıklarından" soz eden bir oğretim üyesine şu cevabı verir:

"Osmanlı zamanında Ermeniler'in paşa olduğundan, yonetici olduğundan bahsedilir. Pekıyı efendim, Osmanlı zamanının Ermenileri zekıydı yeteneklıydiler de. Cumhuriyet zamanının Ermenileri aptal mı, neden boyle bir şey hiç olmuyor? ... Ben ... gazeteci, tıbbiye bitirmiş ama bu işi hiç yapmamış, iş sahibi biriyim ... Ben ticaret falan istemiyorum. Ben Nahiye Müdürü olmak istiyorum. Öyle bir hobim var benim. Ve inanıyorum ki, Türkiye'de kaç tane Nahiye müdürü varsa en iyisi olacağım. Ama olamıyorum. Olamadığıma gore bir sorun var." Bkz. Şengün Kılıç (der) **Biz ve Onlar: Türkiye'de etnik ayrımcılık.** Araştırma - Roportaj, İstanbul: Metis Yayınları, 1992, s. 65

39 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Cilt 9, s. 65

40 Sozleşmenin metni için bkz. **Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar Belgeler.** Çev. Seha L. Meray. *Takım II*, Cilt 2. *Ankara:* SBF yayını, 1970, s. 89

41 2007 sayılı kanun 11 Hazıran 1932 tarihinde kabul edilmiştir. Metni için bkz. **Düstur-Üçüncu Tertip**, Cilt 13, s. 519

42 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Cilt 15, s. 468

43 Records of the Department of State Relating to the Internal Affairs of Turkey 1930 - 1944 (M 1224) Robert Skinner'den ABD Dışişleri Bakanına, 867.504 / 11, 30 Hazıran 1934

44 Alexandris, **Ibid.** s. 185

45 ABD Elçiliği Maslahatguzarı Howland Shaw'dan ABD Dışişleri Bakanına, 867. 504/19, 18 Eylul 1934

46 Atına'da elçi Lincoln MacVeagh'dan ABD Dışişleri Bakanına: 24 Temmuz 1934, 867. 504 / 13

47 Bu kampanyalar Tek Parti doneminde başlamış ve 1960'ların ortalarına kadar çeşitli vesilelerle tekrarlanmıştır. Yonetimden gelen baskılar sonucunda bu azınlıklar da buna uyum gostermeğe çalışmışlar ve kampanyaların teorisini yapmışlardır. Orneğin, Ziya Gokalp'in yakın çalışma arkadaşı Moız Kohen Tekinalp, 1928 yılında yayınladığı **Turkleştirme** ısımli eserde Turk milli birliğinin temeli olan "müşterek vıcdan"a ülkemizdeki Yahudilerin dahil olabilmesi için Yahudilerin yapmaları gerekenleri "on emir" halınde ozetlemiştir: "1. İsımlerini Turkleştir; 2. Turkçe konuş; 3. Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını *Türkçe oku*; 4. Mekteplerini Türkleştir; 5. Çocuklarını memleket mekteplerine gönder; 6. Memleket işlerine karış; 7. Turklerle düşüp kalk; 8. Cemaat ruhunu kokünden sok 9. Milli İktısat sahasında vazife-i mahsusanı yap 10. Hakkını bil." Bkz. Jacob M. Landau, Tekınalp: **Bir Türk Yurtseveri (1883-1961).** İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 289

48 Bu yazıda anlattığımız Turkleştirme politikaları *gençlik örgutlenmeleri için de geçerlidir.* 1246 sayılı ve 12 Mayıs 1928 günü kabul edilen, "Turkiye'de gençlik teşkılâtının Türk vatandaşlarına hasrı hakkında kanun"un 1. maddesi, "Türkıye Cumhuriyeti dahilinde gerek mekteplerde ve gerek mektep haricinde ızcılık, keşşaflık, boyskavtlık (boy scouting) veya diğer hangi nam ve unvan altında izcilik teşkilatı vucude getirmek hakkı munhasıran Türk vatandaşlarına aittir," hükmünu koyarak belli bir sınırlamayı getirmektedir.

49 Taha Parla, **Türkiye'deki Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3: Kemalist Tek-parti ideolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u.** İstanbul: İletişim yayınları, 1992, s. 176-211

50 **Ibid.** s. 209. Parla'nın bu yargıya ulaşmakta kullandığı kaynaklar esas olarak Kemalist Tek Partı ideolojisinin dışa vurulduğu resmi yayınlar, *söylev ve demeçlerdir. Taha Parla'nın* "Türkiye'deki Siyasal Kulturün Resmi Kaynakları" başlığı altında yayınlanan çalışmalarının ilk üç cıldi, Kemalist şeflerin ve alt-şeflerin zihniyet yapısının ve Kemalist Tek Parti ideolojisinin ayrıntılı analizinden oluşmaktadır. Oysa henüz yayımlanmamış olan dorduncu cıltte, Tek Parti donemindeki kurumlar, kurumlaşma, fiili işleyiş, onemli kanunlar ve reformlarla birlikte ele alınarak, "boyle bir ideoloji ancak ne tür bir rejime yol açar veya boyle bir rejim ancak ne tur bir ideolojiyi yansıtır" *sorularının cevapları aranacaktır. Bkz: Taha* Parla, **Ibid.** s. 9. Dileğimiz, dorduncu cıldın en kısa zamanda yayımlanmasıdır.

51 Varlık Vergisinin tahsilatı devam ederken, donemin başbakanı Şükrü Saracoğlu'nun 16 Ocak 1942 tarihli **Times**'da yayınlanan mülakatı son derece anlamlıdır. Saracoğlu, Varlık Vergisini savunurken azınlıkları nasıl gordüğünün ipuçlarını vermektedir: "Türk hükümeti tarafından âcil mâli ve iktisadi ihtıyaçları *karşılamak üzere konulan Varlık Vergısı hakkında* bircok şeyler soylenmiştir. Bu kanun yalnız meşru ve yerinde olmakla kalmıyor. Başka memleketlerin de bunu harp bitmeden tatbık edecekleri muhakkaktır. Türk koylüsu , ezıcı yükleri asırlarca yalnız başına çekmiştir.

Butün Türk milleti harp şartlarının doğurduğu ıstisnai ahvali karşılamak için hükümet tarafından yapılan fedâkarlık yüküne mertçe ve arzu ile mukabele etmiştir. Yalnız bırtakım kimseler, tüccarlar, hükümetın müracaatlerine *kulak tıkamış ve tersine olarak geçen yıl* yeni hükümet teşekkül ettiği zaman kendilerine gosterilen serbestliği ve guveni suıstımal etmıştır,

Bunun üzerine bu kanunun tatbıkı lüzumu hasıl olmuştur. Bu kanunun bazı şekillerinin ağır olduğunu teslim etmek gerektir. Bununla beraber ıyı nıyetlerını , iyi yurttaş olduklarını ıspat edenlere kolaylıklar gosterılecek ve maddi yanlışlıklar duzeltilecektir.

Bu memleket tarafından **gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde** ona karşı bu nazık anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun butün şiddetiyle tatbık edilecektir." Bkz: **Ayın Tarihi**, no. 110 s. 38 (Altını ben çızdım AA)

52 Bu *noktada Taha* Parla'nın genel olarak korporatızmi anlamak için gelıştırmiş olduğu analızı hatırlatmak istiyorum. Şoyle dıyor Parla: "Bır toplum modeli ve felsefesi olarak korporatizm, açıkça ve ayrıntılı formüle edilmiş programatık bir sıyasal ideoloji oluşturabileceği gıbı, daha belırsiz ve gevşek bir dünya gorüsü olarak da kalabilmektedir. Başka bir boyutta ya da duzeyde ıse korporatızm, boyle bir dünya gorüşü ya da ideolojinin sonucu olan ya da bununla uyum içında bulunan bır fiılı pratıkler ve politıkalar bütünüdür. Üçüncü bir düzey ya da boyutta ise ikinci düzeydeki **de facto** dışavurumlarının otesinde, elle tutulur siyasal kurumlar ve hukuksal yapılar olarak **de jure** de gerçeklesebilir. *Taha* Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm.** *İstanbul: İletişim yayınları* 1985, s. 54

Türkiye'de Kimya Biliminin Öncülerinden

Remziye Hisar

TAHA TOROS

Kültür ve Bilim dünyamızda örneğine az rastlanan ve ülkemizde mesleğinin öncüsü olan Prof. Remziye Hisar, bir eski zaman hanımefendiliğinin de temsilcilerindendi.

Doksan yaşında öldüğü zaman TÜBİTAK bu haberi, şu görkemli bildirisiyle, milletimize duyurmuştu:

"Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde çağdaş bilimin ilk harcını koyan değerli bilim insanlarımızdan, İstanbul Teknik Üniversitesi emekli öğretim üyesi, Kimya Profesörü ve TÜBİTAK hizmet ödülü sahibi Profesör Dr. Remziye Hisar'ı kaybettik. Türk Bilim camiasının başı sağolsun."

Kimya mesleğinin Türkiye'de ilk kadın öncüsü olan Remziye Hisar, Paris'teki fakülteyi birincilikle bitirdi. Sorbon'da doktora yapan ilk Türk kadınıydı. Kimya dalında keşfettiği bir konuyu içeren doktorası Fransız ilim adamlarının hayranlığını kazanmış, Paris gazetelerinin övgülü yayınlarına neden olmuştu.

Prof. Remziye Hisar, oğlu dünya çapındaki Fizik Âlimi Merhum Prof. Feza, gelini Süha, kızı Deha olmak üzere Amerika'da ün yapmış bir bilim ve kültür ailesinin de reisiydi.

Bu yazımızda, bütün ömrü çetin uğraşlar ve göğüs kabartıcı hizmetlerle dolu olan ve yüzlerce ilim adamı yetiştiren Remziye Hisar'ın –bir belgesel olabilecek nitelikteki– hareketli geçmişine değineceğiz.

Remziye Hanım'ın 16 yaşındayken babasına gönderdiği dört satırlık şiiri ve fotoğrafı

Remziye, 1902 yılında Usküp'te doğdu. Balkan Savaşı'nda İstanbul'a göçen aile, Anadoluhisarı'nın tepesinde, 150 yıllık bir eski zaman evine yerleşti. Babası Salih Hulusî Bey, yaşamı savaşlarda geçen bir İstihkâm yarbayıydı. dört kızını da, dönemin elverdiği bir kültür içerisinde yetiştirdi.

Kız Öğretmen Okulu'nda okuyan Remziye Salih, 1919 yılında birincilikle mezun oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın ümitsizliği içerisindeki milletimiz, tarihinin en çileli günlerini yaşıyordu. Ancak, gerek milletimizde, gerek komşu Türk ülkelerinde millî duygular doruğundaydı. İhtilalar ve baskılar altındaki Azerbaycan, kendi kültürünü korumak ve kökleştirmek için, İstanbul'dan kadın öğretmenler istiyordu. Öğretmen Okulu'ndan mezun olan –başını Remziye'nın çektiği– beş idealist kız, Bakû'den gelen daveti kabul ettiler. 17-18 yaşlarındaki kızlar –Hocalardan– Sarıklı Vehbi Bey'in himayesinde, 15 Aralık 1919 günü vapurla İstanbul'dan ayrıldılar.

Bakû, soylu bir Türk şehriydi. Burada birlik ve beraberlik duyguları-

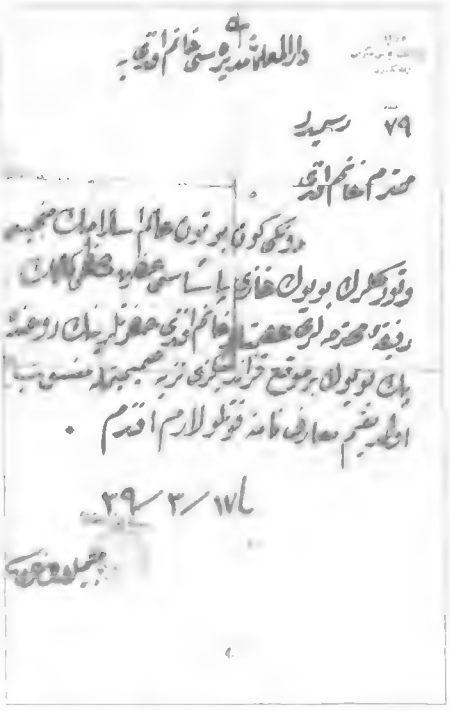

Okulundaki karşılama töreninden çok duygulanan Mustafa Kemal Paşa'nın eşi, takdirlerini, Maarifin yukarıdaki resmî mektubu ile Remziye Hanım'a iletti.(17 Mart 1923)

Remziye Hanım, Kız Öğretmen Okulu Müdiresi iken, Mustafa Kemal Paşa'yla Latife Hanımı bu kıyafetiyle karşıladı. (16 Mart 1923)

Remziye Hanım 1922-1924 yılları arasında Adana Kız Öğretmen okulu Müdireliği yaptı. 1923 yılında ilk mezun ettiği öğrencileriyle birlikte.

Prof. Remziye Hisar (solda daire içinde) ilk Türk kızı olarak Pariste bilimsel kariyerini Kimya Fakültesinde tamamladı (üstte). Remziye Hisar, doktora yaptığı yıllarda (altta).

Remziye Hanım, 1920 yılında Bakû'de öğretmenliği sırasında, Askerî Doktor Reşit Süreyya Bey'le evlendi.

1930'da ilkokulu Paris'te okuyan oğlu Feza ile (Solda).
1990'da Dünya çapında bir fizikçi olan oğlu Feza ile (sağda)

Paris'te doğan kızı Deha ile birlikte (1930). Yıllar sonra doktor olan Deha ve Hisar (1990)

nın ağır bastığı bir topluluk vardı. İstanbul'dan gelen kız öğretmenler yabancılık çekmediler, görevlerini şevkle, gayretle sürdürdüler.

Remziye Hanım'ın yaşamındaki dönemeçlerden en önemlisi burada gerçekleşti. Görevle Bakû'de bulunan Yüzbaşı Doktor Reşit Süreyya Bey'le Remziye Hanım, 18 Mart 1920 günü Öğretmen Okulu'nun büyük salonunda, modern denilecek bir törenle nişanlandılar. Arkasından da evlilik.. Yakın tarihimizin ünlü simalarından Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, o günlerde Bakû'deydi. Aynı zamanda ressam olan Nuri Paşa (Killigil), bu evliliğin anısı olarak Remziye Hanım'ın bir resmini çizip kendisine armağan etti.

Anadolu'daki millî hareketin yaygınlaşması üzerine Bakû'deki öğretmenler anayurtta görev almak istediler. Çukurova bölgesi Fransızlar'dan geri alınmıştı. Remziye Hanım Adana Kız Öğretmen Okulu müdürelığine, kocası Reşit Süreyya Bey de kolordu doktorluğuna atandılar. 20 yaşındayken Remziye Hanım, yaşamının belkı en heyecanlı günlerini Adana'da geçirdi. Yaşamına damga vuran, heyecanlı ve tarihî günlere burada tanık oldu.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması üzerine, ilk huzurlu soluğu İzmir'de aldı. Avrupa'da yüksek tahsilini tamamlayarak yurda dönen Latife Hanım'la tanıştı. Aralarındakı ilk sohbet evliliğe dönüştü. Hem bir balayı, hem bir yurd gezisi için Adana'yı seçtiler. Düşmandan ilk kurtulan Adana halkı, kurtarıcısını görülmemiş bir heyecanla karşıladı.

Mustafa Kemal, 15 Mart 1923 günü Adana ufkunda ikinci bir güneş gibi gözüktü. Mustafa Kemal Paşa'yla Latife Hanım'ın 2 gün süren ziyaretleri dopdolu geçti. Bu ziyaretler arasında Kız Öğretmen Okulu da yeralmaktaydı. Karı koca burada gördüklerinden, duyduklarından, adeta büyülendiler. Girişte, Müdüre Remziye Hanım'ın yazdığı, hocalardan Mustafa Fuat Bey'in bestelediği "Kız Öğretmen Okulu Marşı" çalındı. Okulun duvarına "Kız Öğretmen Okulu" yazılı büyük bir bayrak asılmıştı. Türk kadınlığı için çok anlamlı şu cümle yazılmıştı: *"Bir milletin kadınları, terakkisinin ölçüsüdür."*

Mustafa Kemal Paşa'yla Latife Hanım, bundan son derece duygulandılar. Bu iki olaya, ardı ardına üçüncüsü ve dördüncüsü eklendi. Müdüre Remziye Hanım, dönemin giysileri gereği, başörtülü öğrencilerini, boyları değişik iskemle ve sıralara yerleştirerek uzaktan görünümlerini –eski harfler-

le– (Mustafa Kemal) olarak yansıttı. Bu, değişik bir sanat olayıydı. Buna dördüncü eklenen konu, Müdüre'nin gür sesle yaptığı, her cümlesi yüreklerin derinliğine işleyen hitabesiydi.

Mustafa Kemal Paşa'yla eşi, Okul Müdüresi Remziye Hanım'ın bu olağanüstü kabiliyetine hayran oldular. Ve duygularını, bir gün sonra gönderdikleri övgülü bir mektupla bildirdiler.

Altı ay sonra Cumhuriyet ilan edildi. Bu dönemin kültürü için, güçlü elemanlar yetiştirilmesi gerekliydi. Bu amaçla, aradan bir müddet geçtikten sonra ilk olarak Remziye Hanım'la eşi, devletçe Paris'e gönderildiler. Remziye Hanım kimya eğitimi, eşi Doktor Reşit Süreyya Bey de meslek ihtisası yapacaktı. Ülkenin fen adamlarına ihtiyacı olduğu için, Remziye Hanım kimya dalını kendisi seçmişti. Kimya Fakültesini birincilikle bitiren Remziye Hanım yurda dönüşünde Erenköy Kız Lisesi'nde hocalığa devam etti. Daha sonra kimya doktorası yapmak üzere, tekrar Paris'e gönderildi. Kimya dalında çalıştığı laboratuarda bir keşifte bulundu. Bu keşfi, doktora tezini oluşturdu. Bilim jürisi onun doktorasını olağanüstü buldu. Aynı zamanda bir bilim nişaniyle ödüllendirdi. Fransız gençlerine bile nasip olmayan bu takdir olayı Paris'in ünlü gazetelerine bile günlerce konu oldu. Bir Türk kızı ilk defa Sorbon'dan doktorluk payesi almıştı. Atatürk döneminin kültür devrimlerinden olan İstanbul Üniversitesi'nin yeniden kuruluşunda Remziye Hanım, Fen Fakültesine doçent olarak atandı.

Bir fen adamı olarak, gerek İstanbul Fen Fakültesindeki hocalığında, gerek Ankara'da Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde görevli bulunduğu yıllarda ve son olarak İstanbul Teknik Üniversitesi'ndeki Profesörlüğünde üstün başarısıyla mesleğinin doruğuna çıktı.

Milletlerarası tebliğleri arasında yer alan, Siirt dağlarında yetişen bir bitki türünün etkilerini içeren buluşu, Fransa'da yayınlanarak kimya dünyasına tanıtıldı. Dördü çeviri, beş ders kitabı olan eserleri yanında, kimya dalındaki buluşlarını içeren 16 tebliği, Fransa'da yayınlandı. Milletlerarası kongrelere de katılan Remziye Hisar, 1955 yılında Fransa'nın (Officiel d'Academie) nişanını aldı. 90 yaşına yaklaşırken (TÜBİTAK Hizmet Ödülü) verildi.

Türkiye'de kimya eğitiminin öncüleri, Ünlü profesörler: (sağdan) Saffet Rıza (Aynı zamanda ilk kadın rektör) Remziye Hisar, Kimya Fakültesi dekanı Ali Rıza Berkem ile eşi 1967 yılındaki bir Kimya kongresinde.

90 yaşında vefat eden Prof. Remziye Hisar, 15 Haziran 1992 günü –çoğu emekli olmuş– profesör, ilim adamı öğrencilerinin ve kültür adamlarımızın katıldığı hüzünlü bir törenle, Anadolu'daki aile mezarlığına gömüldü.

Remziye Hisar, son yıllarında

Remziye Hisar, çocukluğunda yerleştikleri, Anadoluhisarı'nda gözbebeği gibi sevilen ve korunan bir kişi olarak, insanlık örneği olarak yaşadı. Aldığı soyadını hakkıyla temsil eden bir eski zaman hanımefendisi, bir Boğaziçi temsilcisiydi.

Remziye Hisar'ın başka bir özelliği de şairliğiydi. 1920'den beri şiirler yazıyordu. Son yazdıklarından bazılarını *Bir Kadın sesi* adlı kitabında topladı.

Son zamanlarında şiirlerle karışık anılar yazıyordu. Anadoluhisarı'nda emsali nadir kalan o eski zaman evinde, yaşlılığın verdiği çileyi dile getirirdi:

Bakışlarımda kalmadı mânâ
Bakamam, aynalar haramdır bana..

gibi yaşlılık manzumeleri yazardı. Ama ona göre yaşam sonunu anlatan şu iki satır en anlamlısıydı:

Defterim artık tamam,
Bestelendi son makam!

Adını Büyük İskender'in kızkardeşi Thessalonike'den alan Selânik, Roma ve Bizans egemenliğinden sonra Osmanlı topraklarına katılmıştır.

EMRE DÖLEN

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde bir siyasal bunalım odağı olan Makedonya'nın en büyük kenti, Avrupa'dan gelen yeni düşüncelerin ve siyasal akımların merkezi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kalesi ve Atatürk'ün doğum yeri olan Selânik tarih içinde önemli bir yere sahiptir.

Yunanca adı Thessaloniki olan Selânik kenti, Thermal (Selânik) Körfezi'nin kıyısında ve Khalkidiki (Halkidikya) Yarımadası'nın batı kesiminde Gallikos ve Vardar Irmakları'nın delta ovasına bakan Khortiatis Dağı'nın (1201 m) eteklerinde kurulmuştur. Günümüzde Yunanistan'ın Atina'dan sonra ikinci büyük kenti ve Pire'den sonra ikinci büyük limanı olan Selânik'in 1991'deki nüfusu 377.951'dir.

Selânik I.Ö. 316'da kuruldu ve kente Büyük İskender'in kız kardeşi Thessalonike'nin adı verildi. Kent ve yöresinde yapılan kazılarda Hellenistik döneme ilişkin çok sayıda buluntu ele geçmiştir. Daha sonra İ.O. 146'da Roma'nın Makedonya Eyaleti'nin merkezi oldu. Roma döneminde İ.S. I. yüzyılda taştan yapılmış olan büyük su kemeri 1867'de yıkılmış olmakla birlikte IV. yüzyıldan kalma tuğladan yapılmış bir kemer günümüze kadar ulaşmıştır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma'nın (Bizans) egemenlik alanında kalan kentin çevresi I. Theodosius döneminde (379-395) surlarla çevrildi. Kent VI. ve VII. yüzyıllarda Avarlar'ın ve Slavlar'ın sürekli saldırılarına uğramakla birlikte gelişimini sürdürdü. Daha sonraki yüzyıllarda Bulgarlar'ın ve Normanlar'ın saldırılarına uğradı. 1246'dan sonra yeniden Bizans egemenliğine girdi. Bizans dönemine ilişkin başlıca kiliseler V. yüzyıl başlarında yapılan Hagios Dimitros, gene V. yüzyılda yapılmış olan Hosios ve VIII. yüzyılda yapılmış olan Hagia Sophia kiliseleridir.

Selânik ilk kez 1380 dolayında Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından alınmış, ancak kısa bir süre sonra geri verilmiştir. Bazı kaynaklara göre 25 Mayıs 1391'de, bazı kaynaklara göre de 21 Nisan 1394'de Evrenos Bey tarafından yeniden alınmış ve bir süre sonra 1403-1404 yılları arasında Emir Süleyman Çelebi tarafından yeniden geri verilmiştir. Kenti elinde tutamayan Bizans İmparator-

Selânik kentinin planı. Selânik belediyesi eski başmühendisi Aşil Kampanaki tarafından 1306 (1890/91) yılında çizilmiş olan bu planda sahil surlarının yıkılmasıyla oluşturulan yerleşim şeridi ve rıhtım ile kentin doğu ve batıdaki genişleme alanları görülmektedir. (Yerolimpos, s. 47)

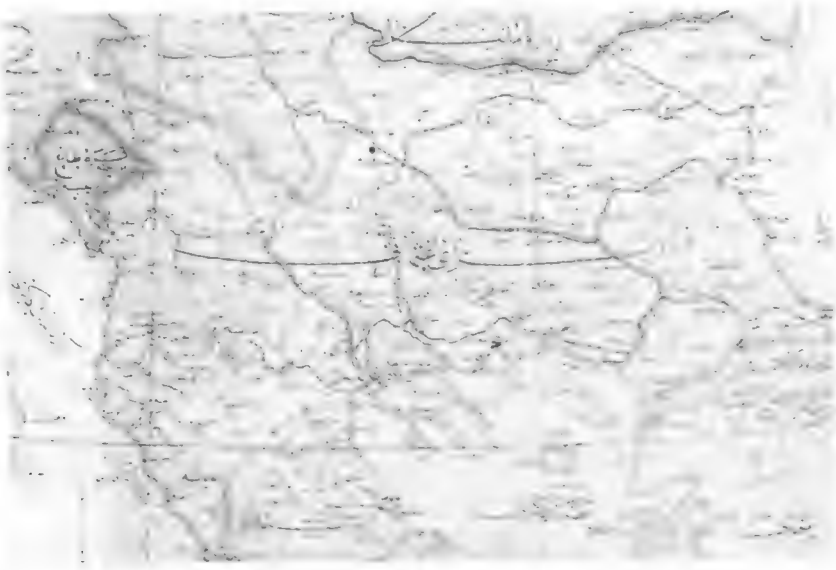

Osmanlı Avrupa'sını (Avrupa-i Osmanî) gösteren bir kartpostal.
(Emre Dölen Koleksiyonu)

luğu 1423'te burayı Venedik'e satmıştır. Selânik 29 Mart 1430'da II. Murad tarafından kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kentin fethi Akheiropoietos Kilisesi'nin sütunlarından birine "Feth-i Sultan Murad Han şehr-i Selânik 832" biçiminde duvar yazısı olarak işlenmiştir. Bu kilise II. Murad tarafından camiye çevrilmiş ve Eski Cuma Camii olarak anılagelmiştir.

XVI. yüzyılda İspanya'dan kaçmak zorunda kalan Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilmiş ve bunların önemli bir bölümü Selânik'e yerleşmiştir. Bunun sonucunda Selânik'te öteki milletlerden olan topluluklara oranla çok kalabalık bir Yahudi nüfusu ortaya çıkmıştır. İzmirli Sabetay Sevi'nin 1666'da kendinin mesih olduğunu ileri sürmesi sonucunda Yahudiler arasında karışıklıklar çıkmış, Osmanlı Devleti'nin duruma el koyması sonucunda Müslüman olarak Mehmed Aziz Efendi adını almış ve kendisine Kapıcıbaşılık verilmiştir. Kendisi ile birlikte müridleri de Müslüman olmuşlardır. Bu grup devletin zorlaması sonucunda Müslüman olduğundan bunların görünüşte Müslüman olduklarına inanılmış ve "dönme" olarak nitelendirilmişlerdir. Hem Müslümanlar ve hem de Yahudiler tarafından sevilmeyen ve güvenilmeyen dönmeler yoğun bir biçimde Selânik'te toplanmışlardır.

Selânik'in nüfusu konusunda bilgi veren kaynaklar arasında oldukça büyük farklar vardır. Selânik'de XVI. yüzyılda 48 Müslüman, 14 Hıristiyan ve 21 Yahudi mahallesi bulunurken daha sonraları göçler sonucunda Yahudi mahallelerinin sayısı artarak 56 olmuştur. Selânik'in nüfusu 1800'lerde 50-60.000 dolayındayken Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın sonucunda 1820'lerde 40.000 dolayına düştü. Nüfus daha sonra sürekli bir artış göstermekle birlikte 1837'de çıkan büyük veba salgını sonucunda yeniden büyük oranda azaldı. Bunun ardından nüfus yeniden ve hızla artmaya başlayarak 1865'de 50.000 dolayına ulaştı. H. 1307 (1889/90) yılına ilişkin *Selânik Salnâmesi*'ne göre 1885'te 46 Türk mahallesinde 30.000, 16 Yahudi mahallesinde 45.000, 12 Rum ve 1 Frenk mahallesinde 13.000 olmak üzere kentte 88.000 insan yaşıyordu. Nüfus 1905'te 150.000 ve 1912'de 160.000 dolayına ulaştı. Selânik'te ilk nüfus sayımı Yunan işgalinden sonra 28

Pirî Reis'e göre Selânik Körfezi ve Selânik kenti. "Mezkûr Selânik deniz kenarında bir büyük şehirdür. Ol şehrün etrâfı burc u bârulu bir kal'edür. Ol kal'enün bir cânibi yüce yirde ve bir cânibi deniz kenarında alçak düz yirdür ve andan sonra ol kal'enün önünde üçyüz pâre gemi yatsa mütehammil yatakdur. Büyük gemiler bir urgan uzunu ile yatur. İki tarafa demür bırağurlar. Zira kenarları sığdu." (Kitab-ı Bahriye, Cilt 1, s. 268).

(Üstte) Selânik liman tesislerinin genel görünümü (Emre Dölen Koleksiyonu) *(Ortada) Beyaz Kule'nin yakından görünümü ve bir Kavas.* (Emre Dölen Koleksiyonu) *(Altta) Hürriyet Meydanı'nın kenarındaki rıhtımdan bir görünüm.* (Emre Dölen Koleksiyonu)

Nisan 1913'te yapıldı. Türklerin bir bölümünün göç etmiş olmasına rağmen bu sayıma göre kentin nüfusu 157.889 olarak bulundu. Bu nüfusun içinde 61.439 Yahudi, 45.867 Türk, 39.956 Rum, 6263 Bulgar ve 4364 öteki milletlerden insanlar bulunuyordu. Selânik'te Hıristiyanların ve Avrupalıların nüfus içindeki payı 1800-1912 döneminde % 20-30 ve Müslümanların nüfus içindeki payı da 1840-1890 döneminde % 25-35 dolayında olmuştur. Lozan Barışı'nın ardından Selânik'teki Türkler mübadele kapsamı içinde Türkiye'ye göç ettiler. II. Dünya Savaşı sırasında 1941'de Selânik Almanlar tarafından işgal edildi ve bunun ardından kentte yaşayan yaklaşık 60.000 Yahudi'nin büyük bir bölümü toplama kamplarına gönderildi veya öldürüldü.

1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi'ne göre Selânik (merkez), Tırhala, Siroz (Serez) ve Drama San-

12

(Üstte) *Terakki Bahçesi'nin giriş kapısı.* (Emre Dölen Koleksiyonu).
(Ortada) *Selânik'de M. Alexandrou Caddesi'nin 1950'li yılların başındaki görünümü.*
(Orhan Koloğlu Koleksiyonu)
(Altta) *Sabri Paşa Caddesi'nde (günümüzde Elef. Venizelos Caddesi) askeri resm-i geçit*

Selânik, deniz kıyısında uzanan bir düzlük ile bunun kuzeyinde yükselen Khortiatis Dağı'nın eteklerinde kurulmuştu. Kenti çevreleyen surlar Roma dönemine kadar inmekle birlikte Bizans döneminde önemli onarım ve eklemeler yapılmış ve Osmanlı döneminde de büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Kuzeydeki son derece kuvvetli içkaleden

caklarından oluşan Selânik Vilâyeti kuruldu. Daha sonra zaman zaman Manastır, Debre, Elbasan ve Üsküb Sancakları da bu vilâyete bağlandı. Selânik Vilâyeti'nin 1913'teki yüzölçümü 35.500 km² dolayındaydı ve Selânik, Siroz, Drama, Taşoz Sancakları ile bunlara bağlı 24 kaza ve 24 nahiyeden oluşuyordu. 1905 nüfus sayımına göre vilâyetin nüfus yoğunluğu km² başına 30 kişidir ve toplam nüfusun % 43.3 kadarı kentlerde yaşamaktadır.

(Üstte) *Selânik'in Kordonboyu'nun doğuya doğru görünümü. İlerde ünlü Beyaz Kule ve önde atlı tramvay görülmektedir.* (Emre Dölen Koleksiyonu)
(Altta) *Kordonboyu'nun yukardaki resimle aynı açıdan daha sonraki yıllardaki görünümü. Atlı tramvayın yerini elektrikli tramvayın almış olduğu görülüyor.* (Emre Dölen Koleksiyonu)

güneye doğru uzanan surlar kıyıya kadar inerek bütün kenti kuşatıyordu. Kuzeyde içkaleden başka Yedikule adı verilen güçlü bir hisar da bulunuyordu. Surların kuzeydoğu köşesindeki Zincirlikule Osmanlı döneminde yapılmıştır. Batıdaki surların denize ulaştığı köşede Tophane adı verilen çevresi duvarla çevrili bir bölüm ile bunun önünde Gümrük bulunuyordu. Doğudaki surların denize ulaştığı köşede ise 1535/36'da Kanuni Süleyman tarafından yaptırılmış olan ve bir süre hapishane olarak kullanılması nedeniyle Kanlı Kule olarak anılan bir kule bulunuyordu. Bu kule XIX. yüzyılın sonlarında Abdülhamid tarafından adını unutturmak için beyaza badana ettirilmiş ve bundan sonra Beyaz Kule olarak anılagelmiştir. Kıyı surlarının 1866'da yıkılmasından sonra kıyıda oluşan Kordonboyu bir gezi yeri olmuştur. Burada yapılan akşam gezileri yakınında bir Askeri Mahfil ile bir tiyatro bulunan Beyaz Kule'de sona ererdi. Surlarda, limana ve kıyıya açılan güneydeki iki kapıdan başka, batıda Vardar Kapısı, Yeni Kapı, Yeni Delik ve Eski Delik, doğuda ise Kalamaria (=Kelemeriye) Kapısı ile Telli Kapı adını taşıyan kapılar vardı.

Selânik 1870'li yıllarda denizden bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun en güzel görünümlü kentlerinden biriydi. Ancak, karaya çıkıldığında bu görkemli görünümün arkasındaki bakımsızlık gözler önüne seriliyordu. Bu çelişki o dönemlerde Selânik'e gelen birçok gezgin tarafından belirtilmiştir. Kentin büyük bir bölümünde sokaklar ve evler perişan bir durumdaydı. Kentin en temiz kesimi kentin kale yakınındaki kuzeydoğu bölümünde bulunan Müslüman mahalleleriydi. Kentin bu bölümü Anadolu ve Rumeli'de bulunan Türk kent ve kasabalarının tipik özelliklerini taşıyordu. Sabetay Sevi'nin müridleri olan ve "dönme" olarak anılan Müslüman olmuş Yahudiler de kentin yukarı kısmına yerleşmişlerdi. Kentin güney kesimi, yani liman ve ticaret merkezinin çevresindeki mahalleler Yahudilerin oturduğu yerlerdi. Buraları karmaşık sokakları, sağlık koşullarına aykırı konutları, aşırı kalabalıklığı ve kirliliği

(Ustte) *Hamidiye Bulvarı'nın (günümüzde Vassilissis Sophias Caddesi) 1900'lerin başındaki görünümü ve atlı tramvay.* (Emre Dölen Koleksiyonu) (Altta) *Hamidiye Bulvarı'nın adı II. Meşrutiyet'in ardından İttihat Bulvarı olarak değiştirilmiştir. İttihat (Hamidiye)Bulvarı'nın yukardaki resimle aynı yerden görünümü ve elektirikli tramvay.* (Emre Dölen Koleksiyonu)

ile kentin en kötü bölümünü oluşturuyordu. Kentin ana caddesini oluşturan ve Roma döneminde yapılmış olan Egnatia yoluna ancak 1870'lerin sonlarında taş döşendi. Avrupalılar ise kentin batı kesimindeki "Frenk Mahallesi"nde oturuyorlardı.

Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun özel hekimi Dr. J. Radwaner 1888'de yayınlanan bir yazısında kent halkının sıkışık bir biçimde ahşap evlerde yaşadıklarını, dar ve pis sokakların çok azının kısmen taş döşeli olduğunu belirtir. Kordon boyu ile Frenk Mahallesi'nin yamaçta bulunan Türk Mahallelerinden daha iyi olmakla birlikte Frenk mahallesi'nin ana caddelerinde gelişigüzel yapılmış birkaç kanal dışında kanalizasyonun bulunmadığını yazar. Kentin suyunun yakındaki bir dağdan geldiğini, suyun görünümünün berrak olmasına karşılık su yollarının kötülüğü yüzünden kirlendiğini ve özellikle yaz aylarında mikrop taşıdığını, ayrıca çevredeki bataklıkların da yaz aylarında sıtma kaynağı olduğunu söyler. Sürekli olarak salgın hastalıkların ortaya çıktığı Selânik'te surların dışında ve yüksek bir yerde Hamidiye Hastanesi (daha sonra Belediye Hastanesi adını almıştır) ve doğu yönünde bulunan Kalemeriye'de bir Asker Hastanesi yapılmıştır.

Geleneksel bir Osmanlı yönetim ve ordu merkezi olan Selânik Tuna'dan Ege'ye giden yolların kavşağındaki bir ticaret merkezi olarak XVIII. yüzyılın başlarında dünya pazarıyla bütünleşti. İç bölgelerle olan ticaret ilişkileri Pirlepe ve Serez'de kurulan on dolayında yıllık panayır aracılığıyla sürdürülüyordu. İç bölgelerle olan ulaşım silâhlı muhafızlar eşliğinde yük beygirlerinden oluşan kervanlarla yapılıyordu. 1859'da iç bölgelere haftada 2-3 bin at ve katır gidip geliyordu. Bu sayı bazen 5 bine kadar artıyordu. Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın sona ermesi sonucunda bununla ilintili olan korsanlığın ortadan kalkması ve 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşması deniz ticaretini canlandırdı. 1840'larda Avusturya Tuna Buharlı Gemi Şirketi Selânik-İstanbul hattını açtı. Bu hat iki yıl sonra Avusturya Lloyd Şirketi tara-

(Üstte)*Alatini Köşkü'nün görünümü.* (Emre Dölen Koleksiyonu) *Kentin doğusunda Hamidiye Caddesi kenarında ve kıyıya yakın bir yerde bulunan Alatini (veya Allatini) Köşkü kırmızı tuğlalı ve üç katlı bir yapı olup çevresi duvarla çevrili ağaçlı bir bahçenin içinde bulunur. Selânik'in çok zengin Yahudilerinden biri olan Alatini tarafından yaptırılmış ve daha sonra bir yabancının mülkiyetine geçmiştir. 1909'da tahttan indirilen Abdülhamid için sürgün yeri olarak seçilmiş ve kendisi burada üç buçuk yıl süreyle koruma altında tutulmuşur. Köşk 1926'dan sonra kısa bir süre üniversite olarak kullanılmış olup günümüzde askeri nekahathâne olarak kullanılmaktadır.* (Altta) *Ayasafya Camii'nin 1890 yangınından sonraki görünümü.* (Emre Dölen Koleksiyonu). *Selânik'de XIX. yüzyılın sonlarında 50 dolayında cami ve mescid bulunuyordu. Bu camilerden başta Eski Cuma ve Ayasofya Camii olmak üzere on kadarı fetihten sonra camiye dönüştürülmüş olan Bizans kiliseleridir. Ayasofya Camii 1890 yangınında büyük hasar görmüş daha sonra onarılarak V. Mehmed Reşad'ın 1911'deki Rumeli gezisi sırasında bir Cuma selâmlığı ile yeniden ibadete açılmıştır.*

1873'te Selânik'teki 18 ipek fabrikasında 475 çıkrık vardı ve bu işletmelerde 950 işçi çalışıyordu.

Selânik'i Mitroviçe'ye bağlayan demiryolu İngiliz, Fransız, Avusturya ve Belçika sermayesi ile kurulan bir şirket tarafından Baron Maurice de Hirsch'in yönetiminde inşa edilmekte olan Balkan demiryolu ağının bir parçası olarak 1871-1874 yılları arasında yapıldı. Bu hattın 1888'de Üsküp üzerinden Sırbistan demiryolu ağına bağlanması sonucunda Selânik ile Avrupa arasında doğrudan deniz bağlantısı kurulmuş oldu. Selânik, Deutsche Bank'ın verdiği sermaye ile 1891-1894 arasında inşa edilen demiryolu ile Makedonya'nın en büyük kenti olan Manastır'a Osmanlı Bankası ile Banque de Paris

fından devralınarak Yunanistan'ın diğer limanları ve Adriyatik limanlarına düzenli vapur seferleri başlatıldı. 1853'te Fransız Messageries Maritimes Şirketi Selânik'e düzenli seferlere başladı. 1880'lerde Selânik'i iç bölgelerin önemli merkezleri ile Avrupa'ya bağlayan telgraf hatları tamamlandı.

Sermayenin sınırlı oluşu, ulaşımın yetersizliği, bölgedeki köylü nüfusun alım gücünün düşük olması ve Avrupa'nın sanayi ürünleri ile rekabetin güçlüğü sanayinin gelişmesini engelledi. Sanayi alanındaki tek önemli sektör ipek ipliği üretimi olup 1820'lerde Selânik'te 35 dolayında işletme vardı. Bu alanda 1840'larda bir gelişme görülmekle birlikte bunların sayısı 1850'lerde yarı yarıya azaldı. Ancak, bu alanda kadın işçilerin çok düşük ücretlerle çalışması ipek ıplıkçiliğinin sanayi içinde önde gelen sektör olma konumunu korumasını sağladı.

(Üstte) *II. Meşrutiyet'in ardından Terakki Bulvarı'nın görünümü.* (Emre Dölen Koleksiyonu) (Altta) *"Kalamaria semtindeki Tahtakale Caddesi'nin genel görünümü.* (Emre Dölen Koleksiyonu)

et des Pays-Bas tarafından finanse edilerek 1893-1896 arasında inşa edilen demiryolu ile Dedeağaç üzerinden İstanbul'a bağlandı. Bu demiryolu ağının kurulması Makedonya ekonomisini çok büyük oranda etkilemekle birlikte en büyük gelişme Selânik'te oldu. Demiryollarının yapılmasından sonra Kavala dışındaki ikincil limanlar önemlerini yitirdiler ve Balkanlar'ın güneyindeki tüm ithalat ve ihracatın merkezi Selânik oldu. Makedonya'nın kuzeyindeki Üsküp 1888'den sonra da bir dağıtım merkezi olarak önemini korumakla birlikte öteki kentlerin ticari ilişkileri Selânik'te yoğunlaştı.

Selânik'in demiryolu ile 1871'de Üsküb'e, 1888'de Belgrad'a, 1890'da Manastır'a ve 1896'da İstanbul'a bağlanması sonucunda ucuz ve kesintisiz ulaşımın sağlanması ve bankacılık sektöründeki gelişmeler sanayi alanında canlılık getirdi. Selânik'te 1864'te Osmanlı Bankası'nın ve 1888'de Viyana Landerbank'ın şubeleri açıldı. Alatini'lerin Fransız sermayesi ile ortaklığı sonucunda Selânik Bankası kuruldu ve bunların ardından yabancı bankaların açtıkları şubeler giderek arttı. Bunların sonucunda gerek kent ve gerekse çevre pazarına yönelik olarak dokuma ve besin sanayii alanında gelişmeler ortaya çıktı. 1853'te 5000 olan ev sayısının 30 yıl içinde 12.000 düzeyine ulaşması ve 1870'lerden sonra kentin sürekli olarak büyüyüp gelişmesi inşaat sektörüne canlılık getirdi.

İthalat 1860'larda yıllık olarak bir milyon poundun altında kalırken daha sonraki dönemde daima bir milyonu üzerinde gerçekleşti. 1899'da iki ve 1908'de üç milyon poundu aşarak 1912'de dört milyona ulaştı. İthalat ise 1864-1912 arasında genellikle bir milyon pound dolayında kaldı.

Selânik'in 1888'de demiryolu ile Orta Avrupa'ya bağlanması deniz taşımacılığının hızla artmasını getirdi. 1870'lerde 900.000 ton dolayında olan boşaltma işlemleri 1880'lerde bir milyon tonu aştı. 1890-1907 arasında 1.5 milyon tona ve 1908-1912 arasında da iki milyon tona ulaştı. Bunun üzerine limanın genişletilmesine girişildi ise de Balkan Savaşı'ndan önce tamamlanamadı.

1870'lerin sonunda Selânik'te bir-

(Üstte) *Selânik'de kordonboyundan bir görünüm ve Beyaz Kule*
(Altta) *Selânik'in doğusnda imara açılan bölgeler ve buradan kentin genel görünümü.*
(Emre Dölen Koleksiyonu)

kaç un fabrikası, bir pamuklu dokuma fabrikası, bir alkollü içki fabrikası ve bir tuğla fabrikası kuruldu. 1880'lerde pamuklu dokuma fabrikalarının sayısı arttığı gibi, tütün rejisi tarafından bir sigara fabrikası, sabun ve makarna fabrikaları ve demir dökümhaneleri kuruldu. 1907'de yünlü ve pamuklu dokumacılık, buhar makinesiyle çalışan un değirmenleri, sabun, tuğla ve halı üretimi başlıca sanayi dallarını oluşturuyordu. 1912'de kentte bulunan 33 tane sanayi işletmesinden 3 tanesi pamuk ipliği üretimi, 7 tanesi pamuklu, yünlü ve jüt dokumacılığı, 6 tanesi besin, un ve içki ve 5 tanesi de demir dökümcülüğü alanında faaliyet gösteriyordu.

1888-1892 arasında sigara üretimi iki ve tuğla üretimi üç kat artarken, pamuk ipliği üretimi 1886-1891 arasında 2.5 kat artış gösterdi. Kömür ithalatı 1889-1892 arasında üç kat artış göstererek 24.376 tona çıktı.

Selânik'teki işgücünün büyük çoğunluğunu Yahudi işçiler oluşturuyordu ve XX. yüzyılın başlangıcından itibaren sendikacılık hareketleri gelişmeye başladı. "Yahudi İşçi Kulübü" önce "Sosyalist Kulüp" ve ardından "Federation Ouvriere Socialiste" (Sosyalist İşçi Federasyonu) biçimine dönüştü. Federasyon çok uluslu olmakla birlikte büyük çoğunluğu Yahudiler oluşturuyordu. II. Meşrutiyet'in ardından Selânik'te başarı ile sonuçlanan grevler yapıldı.

Selânik'in refah düzeyi XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak sürekli olarak arttı. Bu refahın topluluklar arasında paylaşımı büyük farklılıklar gösterdi. Bütün bu dönem içinde ekonominin önde gelen unsurları Yahudiler oldular. Bununla birlikte, zengin Yahudi sanayici ve tüccarlar kendi topluluklarının çok küçük bir bölümünü oluşturmaktaydılar. Yahudi toplumunun çok büyük bir bölümü hamallık, işçilik, seyyar satıcılık gibi işlerle uğraşıyordu. Genç Yahudi kızları drahomalarını biriktirebilmek için tekstil sanayiinde çok düşük ücretlerle çalışıyorlardı.

Yahudi toplumunun alt katmanlarının bu durumu hayır örgütlerinin yardımlarıyla hafifletilmeye çalışılıyordu. Yahudi toplumu 1870'lerin ortalarında "Alliance Israelite Universelle"in etkisine girdi ve ilk Alliance okulu 1873'te açıldı. Bunun sonucunda Yahudiler Fransız kültü

(Üstte) *Rıhtımdan bir görünüş ve Beyaz Kule.*
(Altta) *Selânik limanından bir görünüm.*(Emre Dölen Koleksiyonu)

nün etkisine girdiler ve Fransızca ikinci dil durumuna geldi. Bir yandan eğitim laik bir nitelik kazanırken, öte yandan da yabancı dil bilen ve eğitim görmüş bir ticari aracılar ve özel sektörde çalışan memurlar sınıfı oluştu. Fransız liberalizminin etkisiyle topluluk içinde bir bölünme ortaya çıktı. Bu bölünme, Avrupa tarzı eğitime parasal destek sağlayan ve zengin ailelere mensup olan liberaller ile çoğunluğu oluşturan tutucular olarak ortaya çıktı. 1880'lerde 15.000 aileden oluşan Yahudi toplumu içinde bunların sadece 1000 tanesi ortak refaha katkıda bulunuyor ve topluluğun yönetim kurulu seçimlerinde oy kullanıyordu. Topluluğun 500.000 altın frank olan bütçesi 15 ilkokul, 4 lise, bir kolej ve 30 sinagogun giderlerini karşılamak ve yoksullara çeşitli yardımlarda bulunmak için harcanıyordu.

Selânik'teki Rum ailelerinin sayısı XIX. yüzyılın başlarında 2000 dolayındaydı. Bunların çoğu ticaret ile uğraşmakla birlikte Avrupa ile olan ticari ilişkileri yabancı tüccarlara oranla oldukça geriydi ve genellikle perakende ticaretle uğraşıyorlardı. Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın getirdiği çalkantılar gelişimlerini önledi. Ancak XIX. yüzyılın ortalarında ticaret alanında önemli bir konuma gelebildiler. Ticaret ve tefecilikle uğraşmakla birlikte sanayi alanında sonuna kadar Yahudilere oranla çok geri bir konumda kaldılar. Rum topluluğu da yıllık olarak seçilen sekiz kişilik bir kurul tarafından yönetiliyordu. Yahudilere oranla Avrupa kültürünü çok daha büyük oranda benimsemiş olan Rum topluluğu içinde de topluluğun üst katmanını oluşturan tutucular ile daha alt katmanları oluşturan liberaller biçiminde bir bölünme sözkonusuydu. Liberaller 1880'lerin başında topluluğun yönetimini ele geçirdiler fakat on yıl sonra yönetim yeniden tutucuların eline geçti.

Rum topluluğunun bütçesi Yahudilerinkinin beşte biri dolayındaydı. 1860'ların sonunda Rumların bir hastahanesi ile bir ortaokulu vardı. 1870'lerin başında Eğitimin Geliştirilmesi ve Yoksullara Yardım Cemiyeti kuruldu ve ilk Rumca gazete yayınlanmaya başlandı. Yüzyılın sonunda Rumların dört kreşi, dört ilkokulu ve iki ortaokulu vardı.

(Yanda) *V. Mehmed Reşad'ın 1911'deki Rumeli gezisi sırasında Selânik'i ziyareti şerefine kentteki Rum toplumu tarafından kurulan tak-ı zafer.*
(Altta) *Selânik'e ilişkin Osmanlı posta damgaları.*
(Emre Dölen Koleksiyonu)

Slavca konuşan Hıristiyan topluluk başlangıçta 1860'larda buraya yerleşen ve Rum topluluğu ile bütünleşmiş olan 150 dolayında Arnavut kökenli aileden oluşuyordu. Bu topluluk 1870'den sonra İstanbul Patrikhanesi'nden ayrılan Eksarhlığa katıldı. Selânik'deki Slavca konuşan Ortodoksların sayısı 1900'lerin başında 8000 dolayındaydı ve bunların bir ilkokul ile bir liseleri vardı. Bu topluluğun büyük bir çoğunluğu kentlileşmiş olan Bulgar kökenli köylülerden oluşuyordu. Topluluk 1910'lara gelindiğinde iki ilkokula, bir liseye, ticaret okuluna ve bir öğretmen okuluna sahip olmuştu. Kentte 1900'lerin başlarında Romenlerin bir ilkokul ile bir ticaret lisesi, Sırp ve Ermeni toplumlarının da birer ilkokulları vardı.

Kentteki Müslüman topluluğu Türkler ile dönmelerden oluşuyordu. Türkler kenti kıyıya paralel olarak ikiye bölen Vardar Caddesi'nin kuzeyindeki bölgede toplanmışlardı. Burada Türk sivil mimarisinin güzel örnekleri bulunuyordu. 1876'da genç bir deniz subayı olarak Selânik'e gelen Fransız yazar Pierre Loti, *Aziyade* adlı romanını 16 Mayıs 1876 tarihinde Selânik'te başlatır. Bu romanda Selânik'in Türk mahallelerini ve evlerini anlatır. Türk'lerin bir bölümü esnaflık, hamallık, arabacılık gibi mesleklerle uğraşıyordu. Türkler'in çok büyük çoğunluğu memur, asker, polis gibi devlet görevlilerinden oluşuyordu. Müslümanlar için ticaretle uğraşan ve en zengin olan kesim dönmelerdi. Dönmeler hem Müslümanlar ve hem de Yahudiler tarafından sevilmezlerdi.

Başlangıçta Müslümanlara ilişkin eğitim kurumları nitelik açısından önemsizdi. Selânik Osmanlı kentleri arasında medreseler açısından dikkat çeker. Çok daha önemsiz merkezlerde çok sayıda medresenin bulunmasına karşılık tarihi boyunca Selânik'teki tek medrese II. Murad'ın medresesidir. 1870'lerde Türklere ait yedi mahalle mektebi, bir rüşdiye ve bir özel kız lisesi ile dönmelere ait yedi mahalle mektebi, bir rüşdiye ve bir özel kız lisesi ile dönmelere ait iki okul vardı. Osmanlı döneminin son otuz yılı içinde Selânik'de çeşitli okullar açıldı. Bunlar arasında Mithat Paşa tarafından yaptırılmış olan Sanat Mektebi, Askerî Rüşdiye, Ticaret Mektebi, çok güzel bir binaya sahip olan ve 1879'da açılan İdadi, binasına 14.000 altın harcanmış

(Üstte) V. Mehmed Reşad 1911'deki Rumeli gezisi sırasında Selânik'i ziyaretinde Ayasofya Camii'ndeki Cuma selâmlığından çıkarken. (Sağda) V. Mehmed Reşad 1911'deki Rumeli gezisi sırasında Selânik'i ziyaretinde Hürriyet Meydanı'nda Entim Klübü tarafından kurulmuş olan tak-ı zaferin altından saltanat arabası ile geçiyor.
(Emre Dölen Koleksiyonu)

olan Ittihat ve Terakki Mektebi, Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi ve 1907'de açılan Hukuk Mektebi sayılabilir. Hukuk Mektebi'nin 15 tanesi Hıristiyan olan 365 öğrencisi ve İdadi'nin de son yıllarda 93 tanesi Hıristiyan olan 530 öğrencisi bulunuyordu. İstanbul'daki Rasadhane-i Amire'ye bağlı olarak Selânik'de kurulan rasadhane 1868-1888 yılları arasında faaliyet göstermiştir.

Selânik 1860'ların sonlarına kadar henüz Ortaçağ dönemine ilişkin kent surlarının dışına taşmamıştı. Deniz kıyısındaki surlarla doğu surlarının yıkılması kente genişleme alanı açtı. Kent 1870'den başlayarak hem sur içinde ve hem de bin yıldan beri ilk kez imara açılan sur dışında önemli değişimler gösterdi. Deniz kıyısındaki surlar Selânik Valiliğine atanan eski İzmir Valisi Sabri Paşa tarafından yıktırıldı. Finansmanı üretilen arsalardan sağlanarak bir yükleme-boşaltma rıhtımı yapıldı ve liman genişletilerek yeniden düzenlendi. Doğudaki surların yıkılmasıyla açılan 12 hektarlık alan için 1879'da bir genişleme planı hazırlandı. Bunun ardından 1884-1889 arasında hazırlanan 150 hektarlık büyük yayılma planına 1911'de yeni eklemeler yapıldı. Yangınlar kenti yeniden düzenlemek isteyen kent reformcularının işlerini kolaylaştırdı. Örneğin 1890 yangınında kent merkezindeki 20 hektarlık alan ve bu alanda bulunan 2000 dolayındaki Yahudi evi yandı. Bu alanın yeniden düzenlenmesi sonucunda yangından önce kentin en kötü mahallelerinden biri olan Yahudi mahallesi kentin en güzel mahallelerinden biri haline geldi. Bu düzenlemeler sonucunda kamu alanının payı % 17'den % 29 düzeyine yükseldi. Selânik Mısır Çarşısı 1854-1875 yılları arasında geçirdiği yangınlardan sonra 1890'da Belçika'da yapılan prefabrik demir kolonlar ve duvarlarla yeniden inşa edildi.

Selânik 1880'lerden başlayarak doğuya doğru genişledi. Modern bir biçimde açılan Hamidiye Bulvarı (günümüzdeki Vassilissis Sophias Caddesi) çevresinde modern bir semt doğmaya başladı. Burada Batı tarzında ve gösterişli köşkler yapılmaya başlandı. Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve İngiltere konsoloslukları da bu semtte bulunuyordu. Doğuda körfezin ucunu oluşturan Karaburun'a doğru uzanan ve Yalılar

Selânik'de eski hipodromun bulunduğu yerin görünümü. (Emre Dölen Koleksiyonu)

adı verilen kıyı şeridinde yerli zenginler ile özellikle Avrupalılar'ın güzel köşk ve villaları yeralıyordu. Bu kıyı şeridinde çok sayıda deniz hamamı bulunuyordu.

Türk yönetiminin son döneminde, 1900'deki eski Paşa Konağı'nın yerine çok gösterişli bir Hükümet Konağı yapıldı. Buradan kıyıya inen caddenin Vardar Caddesi'ne kadar olan bölümü Konak Caddesi ve devamı da Sabri Paşa Caddesi olarak düzenlendi. Daha önce Mithat Paşa'nın valiliği sırasında kentin yukarı kısmında doğudan batıya Mithat Paşa Caddesi açılmıştı.

Kentin büyümesi ile birlikte altyapı hizmetleri de gelişti. Sokaklar yavaş yavaş taş döşendi. Su şebekesi 1887-1900 yılları arasında bir Belçika şirketi tarafından kuruldu. Bir İngiliz şirketi tarafından 1887'de kentin batısındaki Beşçınar Bahçesi yakınında kurulan gazhaneden kente havagazı verilmeye ve sokaklar havagazı ile aydınlatılmaya başlandı. Kentin düz kesimlerinde 1893'te atlı tramvay işletilmeye başlandı. 1908'de elektrik ve buna bağlı olarak telefon ile elektrikli tramvay geldi. Bu tarihte İstanbul'daki tramvaylar henüz elektrikli değildi. Bir tramvay hattı demiryolu istasyonundan başlayıp kordon boyunca doğuya uzanıyordu. İstasyondan başlayan ikinci hat Vardar Caddesi'nden geçip Hamidiye Bulvarı boyunca kıyıya inerek öteki hatla birleşiyordu. Limanın altyapı tesisleri 1897'de bir Fransız şirketi tarafından düzenlenerek genişletilmeye başlandı.

Selânik, Atatürk'ün doğduğu kent olarak Türk tarihi açısından büyük önem taşır. Atatürk'ün doğduğu ev Türk yönetiminin ardından Rumlara geçmiş, altı katı dükkan yapılmış ve oldukça harap bir biçimdeyken Cumhuriyet'in onuncu yılında Selânik Belediyesi tarafından satın alınarak Türkiye'ye armağan edilmiştir. Daha sonra bu ev bütünüyle yıkılarak eskisine benzer biçimde yeniden yapılmış ve içi İstanbul'dan satın alınarak götürülen eşya ile döşenmiştir.

1877'de kentte oldukça iyi iki otel bulunuyordu. Daha sonraki yıllarda otel sayısı arttı. Rıhtımda Splandid Palas, rıhtım ile Sabri Paşa Caddesi köşesindeki Hürriyet Meydanı'na (günümüzde Platia Eleptherios) bakan Britanniki Oteli, kentin güneybatı kesiminde Grand Hotel ile Imperial, Bristol, Metropol ve Parthenon otelleri bulunuyordu. Bu otellerin bir bölümünün aynı adlarla anılan birahaneleri de vardı.

Selânik Körfezi'nde İdare-i Mahsusa tarafından vapur işletiliyordu. Olympos Oteli önündeki iskeleden kalkan vapurlar doğuda Kalamaria ve batıda Beşçınar mesire yerlerine seferler yapıyordu.

Avrupa ile kolaylıkla ilişki kurulabilen bir konumda olması ve İstanbul'daki merkezi otoriteden uzakta bulunması Selânik'i XIX. yüzyılın ortalarından sonra düşünce, siyaset ve basın bakımından çok canlı bir merkez durumuna getirdi. Özellikle II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde liberal düşünceler burada doğup gelişti. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk sol hareketler Selânik'te özellikle Bulgarlar ve Yahudiler arasında ortaya çıktı. İlk işçi sendikası burada kuruldu ve ilk sosyalist eğilimli gazete olan *Amele* burada yayınlandı. Selânik "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin merkeziydi. Cemiyet gerçek anlamda burada doğarak gelişti, II. Meşrutiyet burada ilân edildi ve 31 Mart (13 Nisan) 1909 olayını bastırmak üzere "Hareket Ordusu" burada hazırlanarak İstanbul'a gönderildi. II. Meşrutiyet'in ardından Selânik "Kâbe-i Hürriyet", "Mehd-i Hürriyet" gibi adlarla anılmaya başlandı. II. Abdülhamid'i tahttan indiren İttihat ve Terakki kendisini cemiyetin merkezi konumundaki Selânik'e sürgüne gönderdi. Abdülhamid Balkan Savaşı sırasında Selânik'in Yunanlıların eline geçmesinden bir hafta önce Alman Büyükelçiliği'nin Loreley yatı ile İstanbul'a getirildi.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk basımevleri İspanya'dan göçeden Ya-

hudiler tarafından 1510'da Selânik'te kuruldu. Selânik'teki Türkçe basın yaşamı oldukça erken bir dönemde ortaya çıktı. Haftalık *Selânik* gazetesi 1869'da ve gene haftalık olan *Rumeli* gazetesi de 1872'de yayınlanmaya başlandı. Selânik'te XX. yüzyıl başlarında bir süre Yunus Nadi'nin başyazarlığını yaptığı günlük *Rumeli* gazetesi, *Çocuk Bahçesi* (daha sonra *Bağçe* adını aldı) ile, Ali Canip (Yöntem) tarafından çıkarılan *Genç Kalemler* dergileri yayınlandı. Abdullah Feyzi Efendi tarafından çıkarılmaya başlanan *Muhit-i Mesai* adlı dergi Ziya Gökalp'in yönetiminde *Yeni Felsefe* adı altında yayınını sürdürürken *Gonce-i Edeb* ve *Yeni Asır* gibi dergiler de yayın yaşamına girdiler. Bunların dışında Yahudilerin ve azınlıkların gazete ve dergilerinin yanında Fransızca olarak günlük *Progrès de Salonique* ile haftada iki kez çıkan *Journal de Salonique* gazeteleri de yayınlanıyordu.

Selânik'in tepeden doğuya doğru genel görünümü. (Emre Dölen Koleksiyonu)

Balkan Savaşı sırasında Selânik'in savunulması amacıyla 8. Kolordu ile Usturuma Kolordusu Tahsin Paşa'nın emrine verildi. Tahsin Paşa, Selânik'in 25 km batısındaki Yenice Gölü'nün iki yanında mevzilendi. Yunanlılar 1 Kasım 1912 günü saldırıya geçtiler. Tahsin Paşa'nın hatalı yönetimi sonucunda Türk ordusu 2 Kasım günü bozguna uğrayarak panik içinde geri çekilmeye başladı. Selânik Valisi Nazım Bey belediye üyesi ve yerel yöneticilerden 17 kişinin imzasını taşıyan ve kent yakınında savaş yapılmamasını isteyen bir bildiriyi Tahsin Paşa'ya verdi. Bunun üzerine teslim koşulları Tahsin Paşa tarafından kentteki konsoloslara iletildi. Bu koşullara göre silâhlar bir yerde depo edilecek, askerler kent dışında yerleştirilecek ve subaylar ile memurlar serbest kalacaktı. Selânik'e Bulgarlardan önce varmak isteyen Yunanlılar bu koşulları kabul ettiler. Ancak, daha sonra bu koşullara uyulmayacak, 25.000 asker Yunanistan'a gönderilecek ve yalnız Tahsin Paşa serbest kalacaktı. 5-6 Kasım gecesi limana giren bir Yunan muhribi limanda bulunan Feth-i Bülend adlı savaş gemisini batırdı ve 8 Kasım 1912 günü Yunan ordusu Selânik'e girdi. Tahsin Paşa'nın kenti teslimi konusunda çeşitli söylentiler ortaya atılmıştır. Bunlardan birine göre, kente Yunanlılardan önce Bulgarların girmesi durumunda bunların mallarına zarar vereceğini düşünen zengin tüccarlar ve esnaf aralarında topladıkları 40.000 altını Tahsin Paşa'ya rüşvet olarak vererek kentin savunulmasından vazgeçilmesini istemişlerdir. Buna kanıt olarak kentin teslimiden sonra Tahsin Paşa'nın Güney Fransa'ya gitmesi gösterilmektedir. Bu sıralarda Libya'dan dönen Mustafa Kemal arkadaşlarına "Nasıl bıraktınız? Selânik'i bu kadar ucuz nasıl düşmana teslim ettiniz" diyerek serzenişte bulunmuştur. Selânik, Balkan Savaşı sonunda yapılan Bükreş Barış Antlaşması ile kesin olarak Yunanistan'a bırakılmıştır. 18-19 Ağustos 1917'de çıkan büyük bir yangında Türk mahallelerinin büyük bir bölümü ortadan kalkmış ve Lozan Barışı'nın ardından burada kalan son Türklerin de Anadolu'ya göçü sonucunda Selânik'teki Türk varlığı kesin olarak sona ermiştir.

KAYNAKLAR

Fahri Belen: **20'nci Yüzyılda Osmanlı Devleti.** Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

Vahdettin Engin: **Rumeli Demiryolları.** Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Semavi Eyice: "Atatürk'ün doğduğu yıllarda Selânik", **Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 461-518.

Basil C. Gounaris: "Selânik", **Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914),** Çeviren: Gül Çağalı Guven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 103-120.

Hidayet Yavuz Nuhoğlu ve Talıp Mert: **PTT Müzesi Osmanlı Posta Damgaları Katalogu.** IRCICA Yayınları, İstanbul 1990.

Pirî Reis: **Kitab-ı Bahriye.** Cilt 1. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988.

Aleksandra Yerolimpos: "Tanzimat döneminde kuzey Yunanistan'da şehircilik ve modernleşme (1839'dan 19. yüzyıl sonuna)", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri.** Çeviren Ali Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 31-59.

Piyangolarda Yılbaşı Biletleri

TUNCA VARIŞ

Yine geldi "Aralık" ayı. Bir zamanlar en çok sevdiğim aydı. Öğrencilik yıllarımı yatılı olarak geçirdiğim Galatasaray Lisesi döneminden kalma bir duygudur bu. Okul Eylül ayında açılır ve anadan, babadan ve kardeşten uzak yatılılık günleri başlardı. Onbeş günlük yarı yıl tatiline kadar geçecek sürede Aralık sonundaki birkaç günlük "yılbaşı tatili" sabırsızlıkla beklenen sıcacık bir mola, bir vuslat ya da takvimden alınan bir intikam gibi gelirdi bana.

"Yılbaşı" her ne kadar biten bir senenin, yaşantımızdan eksilen bir yılın somutlaşmış bir sınırı gibi acı görünse de gelecek bir yılın beklentilerini de somutlaştıran tatlı bir kavramdır. Dünya ve biz bir yıl daha yaşlanırız, zaman geçer, sona yaklaşırız. Ancak edinilen deneyimlerle, geçmiş olan zamanın iyi yönlerini benimserken kötü yönlerini silmek için de yılbaşını bekleriz. "Seneye...", "Gelecek sene..." diyerek umutlarımızı zaman içinde sınırdan sınıra taşırız.

Okul ya da iş ortamındaki yaşantımızla bağıntılı beklenti ve umutlarımız olur. Sağlığımız diğer bir umut ve beklenti alanıdır. Duygusal yaşantımız, ailemiz, kısaca her şeyimiz için tatlı beklentilerin, güzelliklerin, umutların dile getirildiği, yinelendiği ve yenilendiği bir "an"dır yılbaşı.

"Olmaya devlet, cihanda bir nefes sıhhat gibi." Doğru, on altıncı yüzyıl için kesinlikle doğru. O halde sağlığımda, ailemde, iş yaşantımda hiç sorun yok diye başka beklentiler içinde olamaz mıyım? Ancak bu arada eski bilgeler "iki çıplak bir hamama yakışır" sözünü de söylemişler. Demek ki, biraz da param olursa, biraz daha param olursa, biraz daha çok param olursa daha çok param olursa, çok daha fazla param olursa... fena mı olur? İşte size somut bir yılbaşı beklentisi: "Yılbaşı Piyangosu".

Piyangonun ne olduğunu herkes bilir, yenilemeye gerek yok. Belirli sayıda "bilet" vardır, bilet başına ufak bir rakam ödersiniz, üç beş gün tatlı bir heyecan ve düş içinde yaşarsınız, sonunda yaşantınızda bir değişiklik ol-

maz. Yine bir başkasına çıkmıştır büyük ikramiye, size de birkaç ufak kırıntı. Ama avuntu hazırdır, "seneye..." ya da "gelecek sefere..."

Yurdumuzda piyangonun başlangıcı oldukça eski dönemlere. 19. yüzyılın ortalarına kadar gider. Osmanlı Döneminde yabancıların düzenledikleri çekilişlerle başlayan piyango olayı ulaşım ve iletişim araç ve gereçlerinin gelişmesine koşut bir gelişme ve yayılma izlemiştir. Başlangıçta kuruluşlara, okullara, hastahanelere gelir sağlamak için, daha sonra Donanma Cemiyeti'nin tahvillerinin satışını arttırmak için ve sonunda da salt parasal gelir sağlamak için piyangolar düzenlenmiştir.

Cumhuriyet Döneminde de piyango önemini korumuş ve birçok devrim yasasından önce piyango yasası meclisten geçmiştir. Ancak bu durumu bile bir tür parasal ya da finansal devrim olarak kabul etmemiz gerekir. 9 Ocak 1926 tarih ve 710 sayılı kanun Türkiye'de piyango tertip etme tekelini "Türk Tayyare Cemiyeti"ne vermiş ve böylece halkın başka piyangolar tarafından sömürülmesinin önüne geçmiş,karışıklıkları engellemiş ve bugün-kü havacılığımızın temelinde bulunan parasal gücü sağlamıştır. Türk Tayyare Cemiyeti ya da bugünkü adıyla Türk Hava Kurumu bu tekeli 5 Temmuz 1939 tarihine kadar kullanmıştır. bu tarihte çıkarılan 3670 sayılı kanunla bir Millî Piyango İdaresi kurulmuş ve piyango olayı daha geniş, daha verimli ve daha modern bir şekilde uygulanır olmuştur.

Yurdumuzda piyangonun oldukça uzun bir süredir düzenlenmesine karşın, "Yılbaşı Piyangosu" kavramı oldukça yenidir. Aslına bakarsanız bizde "yılbaşı" kavramı oldukça yenidir. 26 Aralık 1925'te kabul edilen bir yasayla 31 Aralık yılın son günü olarak önem kazanmıştır. Ayrıca yılbaşında tatil kavramı daha da geç bir tarihte, 1935'te ortaya çıkmıştır. Ve şimdi, yukarıda verdiğimiz kısa açıklamaların ışığında yılbaşı piyangosu biletlerini ayrıntılarıyla incelemeye geçelim.

Tayyare Cemiyeti ilk normal piyango çekilişlerini, ilki on ve daha sonrakiler altı keşidelik seriler halinde yapmıştır. Genellikle her ayın 11. günü çekiliş yapılmış ve özel günler ya da özel tarihler dikkate alınmamıştır. Türk Tayyare Cemiyeti'nın çıkarttığı piyango biletleri başından sonuna kadar desen ve yazılarla oluşan bir tasarımda (1939 tarihli T.H.K. bileti gibi) düzenlenmiştir. Bu biletlerden 1928 yılı sonuna kadar olanları da arap hartleriyle, eski yazıyla çıkarılmıştır.

1925'te yılbaşı gününün saptanmasından sonra da uzun bir süre yılbaşı çekilişi yapılmamıştır. Bu arada yılbaşının resmî tatil günü olmaması bu hususta etkisini göstermiş olmalıdır. Ancak yılbaşının giderek daha fazla benimsenip kutlanmaya başlaması, ünlü "yılbaşı baloları" gibi olgular günün önemini belirlendiği için olmalıdır ki, ilk "yılbaşı keşidesi" 1932 yılında büyük bir tanıtım kampanyası sonunda düzenlenmiştir. Böylece T.T.C.'nin 1932 yılbaşısında başlayan çekilişleri aralıksız olarak 1939'a kadar sürmüştür. Örnek olarak seçtiğimiz bilet 1/20'lik bir biletir ve fiyatı 5 liradır. Bu hesaba göre tam bilet (o yıllarda tam bilet basılmamaktadır) fiyatı 100 lira olacaktır ki, çok yüksek bir rakamdır. Ayrıca bilet numarasının biletin her iki yarısında da yazılı olması o dönemdeki biletlerin iki kişi tarafından satın alınıp bölünerek (ortadan yırtarak) se-

Milli
PİYANGO
1941
5 LİRA

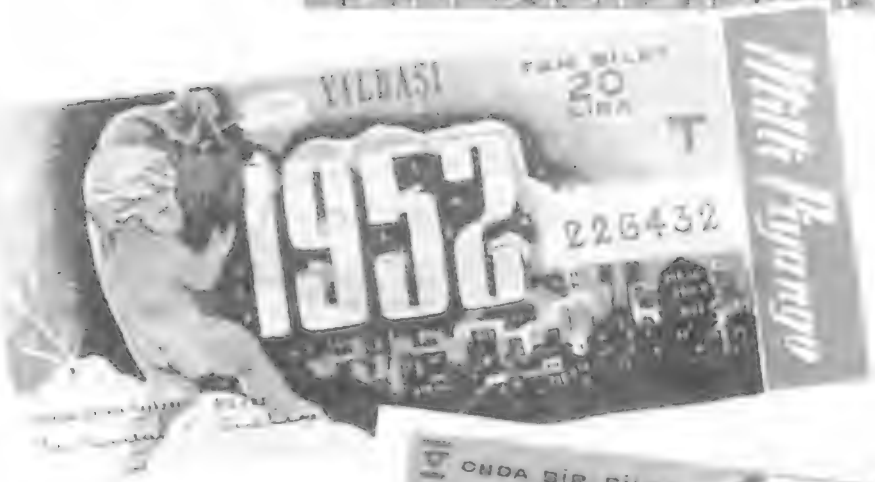
YILBAŞI
TAM BİLET
20
LİRA
T
1952
226432
Milli Piyango

ONDA BİR BİLET
10 LİRA
N
494339
Milli Piyango

Yarım bilet (1/2)
50 Lira
31 ARALIK 1971
Y
Milli Piyango

kilişe katılmanın mümkün olduğunun kanıtıdır. Bu şekilde elinde yarım bilet bulunan kişi 1/40'lık bir bilet almış olmaktaydı.

1939 yılında kurulan Millî Piyango İdaresi iki büyük yenilik yapmıştır. Birincisi, çekiliş tarihleri konusundadır. Millî Bayram günlerinde "fevkalâde" özel çekilişler düzenlenmiş ve 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos ve 29 Ekim çekilişleri ses getirir olmuştur. İkinci yenilik ise biletlerin görüntüsünde olmuştur. O zamana kadar sade bir görüntüde olan biletler ilk yıl boyunca Ankara Güven Parktaki Atatürk heykelinin çeşitli renklerdeki baskısıyla süslenmiş ve daha sonra her bilet ayrı bir tasarımla hazırlanır olmuştur.

Aynı dönemleri gösterebilmek için seçtiğimiz ikinci bilet 1940 yılbayı biletidir. 1/20'liktir, bölünerek 1/40'-lık iki bilet olabilir, fiyatı 5 lira (tam bilet yine 100 lira) olan bu bilet Millî Piyango İdaresi'nin çıkardığı ilk bilettir.

Güven Anıtlı bilet tasarımını bırakan Millî Piyango'nun 1941'dan itibaren tüm biletleri 60'lı yıllara kadar unutulmaz grafik sanatçımız İhap Hulûsi tarafından hazırlanmıştır. Örnek olarak seçtiğimiz yarım (1/2) biletin fiyatı 5 liradır ve son derece elverişli bir rakamdır. Daha önceki dönemlerde izlenen yüksek fiyattan 50.000 adet bilet satmak politikası yerine çok daha elverişli ve herkesin alabileceği fiyattan 500.000 adet bilet satmak politikası uygulamaya konmuştur. Ancak biletler yine ikiye bölünür türdendir. Bu çekilite sadece tam ve yarım biletler basılmış, 1/4,1/5, 1/10 ya da 1/20'lik biletlerin basımına son verilmiştir.

1947 tarihli bilette artık klâsik yılbaşı motifleri kullanılmaya başlanır. Kar taneleri ve saat elbette bu tür bir biletin konusu olabilirdi. Çeyrek olan biletimizin fiyatı 2,5 liradır. Tam bilet fiyatı ise, aynen 1941 yılındaki gibi 10 liradır. Türkiye henüz önemli bir enflasyonla karşılaşmamış olduğundan yıllar boyunca değişmeyen bilet fiyatlarının bezdirici monotonluğunu, sıkıcılığını yaşamaktadır.

1952 tarihli biletimiz yine İhap Hulûsi Usta'nın. Para torbası taşıyan çocuk yeni yılı simgelemekte ve kar-lar üzerinde yürümekte. 1952 yılbaşı piyango tarihinde bir dönüm noktası kabul edilmelidir. "Her mahhallede bir milyoner yaratmak" niyeti besleyenlerin bulduğu ilk yöntem piyango vasıtasıyla zengin yaratmak olmalıdır ki, bu çekilişte ilk kez "büyük ikramiye" 1.000.000 lira olarak saptanmıştır. Ancak bu arada bilet fiyatları da ikiye katlanmış bulunmaktadır.

1963 yılbaşı bileti yine İhap Hulûsi'nindir. Mumlar, kurdelalar ve hediye kutusundan çıkan, taşan kâğıt paralar... Karlarla örülü bir zemin ve dipte, modern bir kent görüntüsü. 1/10'luk biletin fiyatı 10 lira, tam bilet 100 lira olmuştur.

1972 yılbaşı bileti yine sıkıcı ve monoton fiyatlar dönemine ait; aradan geçen on yıla yakın bir süreye rağmen yarım bilet yine 50 lira, tam bilet de 100 lira olursa... Toplum yaşantısına Batı'nın yılbaşı kutlamaları artık iyice girmiş; yılbaşı (Noel) ağacı, renk renk fenerler, hediyeler...

Dergimizin sayfaları kısıtlı olduğu için daha fazla bilet örneği vermek oldukça zor. Ancak biz açıklamalarımızı sürdürelim. Yılbaşı biletleri genel görüntüleriyle her zaman mutluluk aşılayan biletlerdir. Kar ve kış, yaşlı adam ve çocuk karşıtlığı, saat ve zaman simgeleri, zenginlik ve rahatlık çağrıştıran altın ya da kâğıt paralar, sıcak evlerin iç görüntüsü ve dış dünyanın soğukluğu, yılbaşı süslemeleri ve hediye paketleri, dans eden çiftler ve büyüklerinin eteklerine tutunan çocuklar... bu biletleri süsleyen motifler, unsurlar olarak süregelmişlerdir.

O yıllarda vatandaşlar evlerinde oturup radyo dinliyorlar, sobada kestane kavuruyorlar, aralarında tombala oynuyorlar, diğer gecelerden biraz daha farklı, biraz daha görkemli bir gece geçiriyorlar ve piyangoda kazanabilmenin sıcak heyecanının yaşıyorlardı. 1985'e kadar.

1985 yılbaşı çekilişi yurdumuzda piyango tarihinin bir dönüm noktasıdır; bizlerin yaşantısında da. "Milyar" kavramının somut olarak bir çivi beyinlerimize çakıldığı tarihtir. Bir zamanların "milyoner"lerine denk bile düşemeyecek "milyarder"lerimizi oluşturmaya başladığımız gecedir. Normal tam biletin 2000 lira ve normal büyük ikramiyenin 150.000.000 lira olduğu 1985 yılbaşı çekilişine bir de Özal/özel çekiliş eklenmişti. Tam bilet 10.000 lira ve büyük ikramiye de 1.000.000.000 lira olarak saptanmıştı.

İşte o gece hiç kimse televizyon seyretmedi, sobada kestane kavurmadı, tombala oymanadı, diğer gecelerden biraz daha farklı, biraz daha görkemli bir gece geçiremedi. Piyangoda kazanmanın yakıcı hırsını yaşadı herkes. Milyar sözcüğüne böylece alıştık, alıştırıldık.

Sonra yılbaşlarını beklemeye bile gerek kalmadı. Milyarı her çekilişte görür olduk. Sonra çekilişleri bile beklemeye gerek kalmadı. Acelen varsa "gir tıkın", ihtiyacın varsa "hemen-kazan"yöntemleri geliştirildi.

Siz bu satırları okurken sokakta herkes bu yılbaşında verilecek büyük ikramiyenin kaç milyar olacağını tartışmakta. En son 80.000.000.000 lirada kalmıştık. Baalım bu yıl ne olacak? Kaç milyar dağıtacaklar? Bu parayla neler alınır? Neler yapılır? Herkes bu soruların peşinde.

Sonra- "Seneye..." "Gelecek seneye..."

Çok klâsikleşmiş bir sözdür ama yine de kullanacağım...

Gelecek seneye görüşmek üzere. Sağlık, mutluluk ve başarı dolu yıllar dilerim.

II. Meşrutiyet'te Toplumda Kadına Başat Rol Vermeyen

Kadın Dergisi *Mahasin*

YILDIZ AKPOLAT-DAVUD

10 Temmuz 1324'de bütün memâlik-i Osmaniyede, 33 yıllık II. Abdülhamid'in istibdad devri kapanırken, ilân-ı hürriyet nidaları yankılanıyordu. Jurnal, basında sansür olayları kalkıyordu. Ancak yeni bir istibdadın başladığı birkaç ay içinde farkedilecekti. Hürriyetin coşkunluğu, kendini en çok basın hayatında hissettiriyordu. Birçok gazete ve mecmua, yaşasın hürriyet, yaşasın kahraman ordu haykırışlarıyla yayın hayatına başlıyordu. Fakat orduyla gelen hürriyetin sınırları çok geçmeden kendini hissettirecekti. Bu hadise çağdaş Türk siyasa hayatında vazgeçilmez bir devr-i daimin başlangıcı olacaktı.

Yazımızın konusunu teşkil eden *Mahasin* (Eylül 1324-Kasım 1325) II. Meşrutiyet'in özgürlüklerine övgüler yağdırarak yayın hayatına Eylül 1908'de başlar. Derginin Müdürü Asaf Muammer, başyazarı ise Mehmet Rauf'dur. Ancak başyazarın yazılarına oldukça ender rastlanır. Dergiye rengini veren yazarlar; Asaf Muammer, Zühre Hanım, Cenab Şehabeddin, Celâl Sahir, Halide Salih (Edib Adıvar) gibi isimlerdir. Şiirlerde Faik Ali ve Abdülhak Hamid'in imzaları vardır. Önceleri Dersaadet sonraları Hilâl Matbaası'nda basılır. Çift sütuna yazılar dizilir. Sadece İstanbul'dan değil Selânik, İzmir ve Üsküp'den yazarlar dergiye katkıda bulunur. *Mahasin* bir kadın dergisi olarak, kadınların toplum içindeki misyonunun eğitimle perçinlenmesi gereğini şiar edinir. Bununla birlikte moda, saç bakımı, ev dekorasyonu, tıbbi bilgilerle ilgili yazı ve resimlere rastlanır. Ayrıca dergi kupon karşılığı hediyeler, elbise patronları, resimler dağıtarak promosyon faaliyetlerine girişir. Dergide ünlü kadınlarla, kraliçelerle ilgili yazı ve resimlere de yer verilir. Dergiyi, hep eşanlamlı imişcesine kullanılan, "Kadın-Magazin" sıfatı ile vasıflandıramıyoruz. Çünkü derginin sayıları, en aşağı 60-70 sayfadan ve daha çok resim değil de makalelerden oluşmaktadır. Dergide ihtisaslaşmış sütunlar yoktur. Ancak belirli isimler vardır. Sütun olarak dikkat çeken hanımlara verilen konferanslar, ünlü kadınların tanıtıldığı yazılar ve dünya kadınlarının yaşayışlarını anlatan kısa süreli yazılardır. Abdülhak Hamid'in: "Bir milletin nisvanı derece-i terakkiyesinin mizanıdır" sözü derginin her sayısında ilk yazının hemen üzerinde göze çarpmaktadır. Derginin, açış yazısını yazan Asaf Muammer, öncelikle Meşrutiyet hareketini över. Ve istibdad devrinin sıkıntılarını kaleme alır. İstibdad döneminde kadınların kendilerine ait bir dergileri olmadığını ve *Mahasin*'in bu açığı kapamak üzere neşre başlatıldığını ilan eder.[1] *Mahasin*, kadınlara bir nevi dost olacaktır. Kadınlar, kendi hissiyatlarına ve meşguliyetlerine uygun yazıları bu dergide bulacaklardır. Ve *Mahasin*, kadınları, Avrupa kadın gazetelerine muhtaç bırakmayacaktır.[2] Dergi, kendisine büyük bir ilginin olacağı zannındadır. Ancak 8. sayıda artık zorlandıklarını itiraf ederek, kadınların ilgisizliğinden yakınırlar. İlk altı sayı, 900-1000 adet satılırken, 31 Mart vakasının denk geldiği 7. sayı ise sadece 400 adet satmıştır. Dergi yine kabahati kendinde arar. Ve kadınlara, *Mahasin*'in, hangi konulara eğilmesini istedikleri doğrultusunda, istimzac

Yıldız Akpolat-Davut, Atatürk Üniversitesi Fen-Ed. Fakültesi Sosyoloji Bölümü araştırma görevlisidir.

başlatır.[3] Tüm çabalarının ise, Osmanlı kadınlarını, kendilerine ait bir gazeteden mahrum bırakmamak olduğu ifade edilir.[4] Çok daha doğru bir özeleştiri bir kadın yazardan, Zekiye Hanım'dan gelir. *Mahasin*'le beraber aynı zamanda çıkan *Demet*'in kapanmasına ve *Mahasin*'in, *Kadın*'ın zor duruma düşmesine aslında, bu dergileri almayarak ilgisizce davranan kadın kitlesi sebep olmaktadır.[5] Çabalara rağmen, dergi istenilen tiraja ulaşamayınca artık erkeklere de hitap edileceği söylenir. Ve *Mahasin*, imajına önem vereceğini ifade ederek, kâğıt kalitesi ve renkli basımla okuyucuya kendini şeklen de beğendireceğini vaad eder.[6] Anlaşılacağı üzere, II. Meşrutiyet kadın dergileri, Osmanlı kadınlarından gerekli ilgiyi görememektedir. Bunun sonucu olarak *Demet 7*. sayıyla beraber, *Mahasin* 12. sayıyla beraber yayın hayatlarına son vermek durumunda kalırlar. Bu ilgisizliğin sebebi ise, ülkedeki ekonomik sorunlar, basım masraflarının çok yoğun (çünkü özellikle *Mahasin* çok sayfalı bir dergidir) yanısıra, Osmanlı kadınlarının, dergi idarecilerinin sanılarının aksine, henüz kendilerine ait bir dergi ihtiyacını hissetmemeleri çerçevesinde tartışılabilir. Dergi, daha çok kadının ilgisini çekebilmek için, Osmanlı gazetelerinde kadın yazarların yazılarını ve kadınlarla ilgili yazıları aynen neşredeceğini bildirir. Bu doğrultuda, 10. sayıda, Şûkufe Nihal'in "İnnas Mektebleri Hakkında", Emine Semiye'nin "Terakkiyât-ı Nisvaniyeyi Kimden Bekleyelim" adlı yazılar, *İttihad* adlı gazeteden, "Bazı Hususât-ı İçtimaiye" adlı yazı *İkdam*'dan, "Terbiye-i İçtimaiye" adlı Fatma Aliye'nin yazısı, *İnkılâb* adlı gazeteden aynen yayınlanır.[7]

Yazımızın başında ifade ettiğimiz gibi, II. Meşrutiyet'in coşkulu ilanının ardından hürriyete, basında set çekilmesiyle karşılaşıyoruz. Berid (Postacı) takma isimli bir yazarın, *Mahasin*'de bahsettiği üzere, basın bir milletin fikirlerinin neşr edildiği vasıtadır.[8] Ve II. Meşrutiyet hükümeti, mecmua ve gazetelerden, yayınlayacakları yanlış ve hoşa gitmeyecek haberler için önceden 500 lira depozite akçesi isteyerek, dolaylı olarak basına sansür uygulamaktadır.[9] Berid'e göre, bu uygulama, zaten zor durumda olan gazete ve mecmuaların birer birer kapanmasına yol açacağı gibi, meşrutiyetin sökülüp yerine tekrar istibdadın ikame edilmesine sebep olacaktır.[10]

Mahasin'in kadına bakışını, derginin sürekli yazarlarında tesbit etmeye çalışırsak, ilk göze çarpan isim Zühre Hanım'dır. Zühre Hanım'ın sürekli kullandığı kavram "Osmanlı Kadını" kavramıdır. Böylelikle henüz uyanmamış olan Türk Milliyetçiliğinin öncesinde Osmanlıcılık idealinin, meşrutiyetin ilk yıllarında varlığını sürdürdüğünü görebiliriz. Zühre Hanım, her milletin kendine özgü kadın tipini eğitimle yarattığını ifade eder. Bu babda Osmanlı erkeğinin, kadından beklediği en önemli vazife aşçılıktır. Ancak kadının toplumsal vazifesi analık olduğu için, kadınlar bu hususda eğitilmelidir.[11] Zühre Hanım, kadınların kuru, soğuk bilgilerle, fenle, riyaziyeyle uğraşmasını uygun görmez. Bu bilgiler kadının ruhuna ve toplumsal vazifesine uygun değildir. Kadın ve erkek birbirine eşit yaratılmış değildirler. Eğer kadın meslek sahibi olursa, asli vazifeleri olan analık ve ev kadınlığı vazifelerini ifa edemez.[12] Ancak kadının tamamen cahil kalması da doğru değildir. Kadın toplum içindeki mevkisine uygun ilimlerle meşgul olmalıdır. Alışveriş yapabilecek kadar matematik, kocasından gelecek mektupları okuyabilecek kadar o[illegible] yazma, bir odayı dekore edebilecek kadar hendese, eve gelecek yorgun kocasının dinlenmesini temin edebilecek kadar musiki, sağlıklı çocuk yetiştirebilecek kadar tıbbı ve çocuk psikolojisi ilmini kadının bilmesi gerekmektedir.[13] Görüldüğü gibi Osmanlı kadınının, Osmanlı toplumundaki statüsü öncelikle analık, zevcelik ve ev kadınlığından ibarettir. Zühre Hanım, izdivac bahsinde ise, genç kızları eş seçiminde serbest bırakmayı uygun bulmaz. Salt ebeveynin seçeceği eşin de genç kızın ruhuna hitap edememe durumu vardır. O vakit, genç kız ve ebeveyn ortak kararla eş seçmelidirler.[14] Zühre Hanım eş seçiminde uyulması gerekli kriterleri ilan eder: 1- Adam, evlenebilecek denli bir sağlığa sahip olmalı, 2- Evlenecek insan 20 yaşın altında olmamalı, 3- Zevce adayının,

kendisi ve ırsı şaibeli olmamalı, 4- İyi tahsil görmüş olmalı, 5- Çirkin olmamalı ancak yakışıklılık başat amilde olmamalı, 6- Zevcesini iyi yaşatacak bir derecede maişete sahip olmalı[15] Bu kriterler dinen de pekiştirilir. Ve dinimize göre eşlerin, her konuda birbirine denk olması emri vardır, denmektedir.[16] Son olarak Zühre Hanım'ın, nasıl ki, kadın ruhuna uygun olmayan bilimlerin kadınlar tarafından meşguliyetine olumsuz baktığı gibi, kadınların kendi konularının dışında, siyasi yazı yazmalarını doğru bulmadığını söylemeliyiz.[17] Zühre Hanım bu babda, Osmanlı kadınlarının Avrupalı hemcinslerini taklit etmesini doğru bulmaz. Kısacası, kadın haddini bilmeli ve elinin hamuruyla erkek işine karışmamalıdır.

Derginin müdürü Asaf Muammer'in yazıları Zühre Hanım'ın yaklaşımını pekiştirir türdedir. Asaf Muammer kadını, uygarlık ölçüsü olarak gördüğünden dolayı, kadınlara bir milletin kurucu amili sıfatıyla yaklaşır. Ona göre, bir toplumun ıslahı kesinlikle fene tabi olmalıdır.[18] Kadınlar bir namus olgusudur. Ve kadınlar, namuslarını korumaları için öncelikle kadınlıklarının değerini ve saygınlığını öğrenmelidirler.[19] Kadınlar toplum içinde asli görevlerde değildirler, ancak devlet adamlarını, subayları, dâhileri yetiştirdikleri, onlara zevce oldukları için, aslında kadınlar, bu adamları etkileyerek önem kazanmaktadırlar.[20] Görüldüğü gibi, kadına toplum içinde, perde arkası rol verilmekte, toplumda başat bir rol reva görülmemektedir. Ona göre, II. Meşrutiyetin bekası, kadınların tekamülüne yani kadınlara ilim, irfan kazandırılmasına bağlıdır.[21] Böylelikle, toplumun ıslahının fenne ve kadınların eğitiminin dolaylı olarak toplumun ilerlemesine endekslendirildiği için, derginin pozitivist bir kimliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu tesbiti, ileride pekiştireceğiz. Kadın psikolojisine de eğilen Asaf Muammer, kadını öyle bir değerlendirir ki, neticede adını koymasa da kadın psikolojisini, mani-depresiv olarak gördüğünü rahatlıkla ifade edebiliriz. Kadın kah sessiz bir gece, kah ruhunda boralar esen bir varlık haline gelir. Yani kadınlar bir muammahilkattırlar. Onlar bize (erkeklere) en tatlı ve en acı hatıraları bahş ederler.[22] Asaf Muammer Bey, aynı zamanda kadınlara acır, onlar, hürriyetinden mahrum bırakılmış zavallılardır. Bu özgürlük mahrumiyeti ise, aslında kadınla erkeğin şu sözleşmesine dayanır: Erkek, kadın nazende olduğu için onu koruyup kollayacak ve kadın bunun karşılığında ona hizmet edecektir.[23] Yani tüm toplumsal ezilen unsurlar gibi, kadın, ekmek karşılığı özgürlüğünü satmaktadır. Asaf Muammer'in itiraf ettiği bu anlayış, günümüzde de hâlâ erkekler ve maatteessüf bazı kadınlar arasında da yaygınlığını sürdürmektedir.

Mahasin'in ilk sayı kapağı

Dergi, zaman zaman bir tiyatro salonunda kadınlara konferanslar tertip etmektedir. Bu konferansların en ilgi çekicisini Celâl Sahir (Erozan) sunar. Celâl Sahir, öncelikle tarih boyunca kadının toplumsal statüsünden bahseder. Kadın, her zaman bu dönemde olduğu gibi sefilâne değildir. Örneğin Eski Mısır'da kadının toplum içindeki mevkisi erkeğine müsavi idi. Yunan ve Roma medeniyetlerinde ise, kadın erkeğinin veya erkek akrabasının hakimiyeti altındaydı. Hıristiyanlık, kadının durumunu yükseltmeye çalışmıştı. Ve Avrupalılarca kötü görülen İslamiyet ise, bu sanının aksine, kadının mevkisini yükseltmeye çalışmıştır. Ancak iki cinsi birbirine müsavi sayan beyanat 1791'de ilan edilmiştir.[24] Feminizm, kadınların serbestileri lehinde bir harekettir. Feminizm sanıldığı gibi 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bir hareket değildir. Feminizmin öncü neşri, 1622'de Fransız Matmazel Durjervöne'nin *Müsavat-ı Rical ve Nisvan* adlı kitabıdır.[25] Celâl Sahir'ın pozitivist tekamülcu yaklaşımını dergiye büründürdüğü ifadelere bu yazıda rastlamanız mümkündür. Öncelikle, doğada her şey ve her toplum belli bir tekâmül-ü tedriciyye'ye bağlıdır, denmesi, saniyen, kadınların yükselmesi ve milletin terakkisi eğitime merbuttur, ifadeleri bu yaklaşımı açıkça bize sunmaktadır. Yanısıra toplumumuzun

rehberinin Avrupalı milletler olduğunun belirtilmesi, batıcılığını da bize verir. Bununla birlikte pozitivizmin babası Auguste Comte'dan şu alıntının yapılması, Celâl Sahir'in kaynağından pozitivizme bağlılığının ifadesidir: "Tâli-i hayat-ı nisvanın iyileştirilmesi ve nüfuzunun ittisâ-i tedriciyyesi kemal-i ahlâkiye doğru ilerlememizin veyahud gerilememizin en iyi ölçüsüdür."[26] Celâl Sahir'de de "Osmanlı kadını" tabiri mevcuttur Ve bir vatansever ifadeye de rastlıyoruz; Vatanını seven kadın mukaddestir.[27] Görüldüğü üzere, milli-batıcı Celâl Sahir, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet ideolojisine aktarılan pozitivizm ve batılaşma ölçüsü olarak kadına yaklaşım unsurlarını, Osmanlıcı-batıcı olduğu 1908'de bu dergide ifadelendirmektedir.

Bir diğer konferansı, Süleyman Nesib, hanımlara sunar. Süleyman Nesib, toplumu oluşturan başat unsuru, kadın ve erkeğin, birbirlerine olan biyolojik merbutiyyette görür. Kadın ve erkek, hayatlarını devam ettirmek için birbirlerine muhtaçtır. Doğan çocuk, hem anne hem de babaya muhtaçtır. Böylece fertler arasındaki muhtaçlık, aileleri oluşturur. Ailelerin birleşmesi ise cemaatları oluşturur.[28] Bununla beraber Süleyman Nesib, erkeğe göre, aileye göre kadını değerlendirir. Kadının vazifesi, erkeğini eve bağlamak, çocuklarına validelik yapmaktır. Ve bu doğrultuda kadın eğitilmelidir.[29] Görüldüğü üzere, dergi yazarlarınca, kadını eğitmek elzemdir. Ancak eğitim, kadının toplum içindeki misyonu olarak telakki edilen, analık ve zevceliğini daha iyi yapabilmesi içindir. Yoksa kadının, toplum içinde, bu misyonlarının dışında mesleki eğitim, yani onu özgürleştirecek maddi ve manevi kazanımlar için eğitim, kadına uygun görülmez. Gene Süleyman Nesib'de kadını salt bir namus olgusu olarak görme durumu söz konusudur.[30] Bu babda Ahmet Hikmet'in konferansını da anmak yararlı olacaktır. Ahmet Hikmet, Celâl Sahir, Asaf Muammer, Zühre Hanım gibi kadına toplumda başat rol vermez. Perde gerisi bir rol verir. Ona göre kadınlar devlet adamı, asker olamaz ama bu mevkilerde olan erkekleri etkiler ve dolaylı olarak bu hadiseleri belirlerler. Ayrıca gene doğunun geri kalmışlığının vebali de kadınlara yüklenir. Doğu, kadınlarının küskünlüğü neticesi geri kalmıştır. Ve elbette kadınları ayak altına atılmış bir millet geri kalacak, diğer milletler tarafından ezilecektir.[31]

Daha önce de belirttiğimiz gibi dergide Osmanlıcılık ideali veya siyasal formu hakimdir. Ancak bir istisna dışında, Ali Kemal "Türk" kavramını kullanır. Ona göre Türklerin en büyük eksikliği gerçek bir aile hayatlarının olmayışıdır.[32] Elbette aile hayatının tesisi kadının görevidir. Nihayetinde bu babda Osmanlı toplumunun kurtuluşu kadının çabalarına bağlı olacaktır.[33]

Kadın dergilerinin vazgeçilmez yazarı Cenab Şehabeddin'e bu dergide de rastlarız. Evlilik olumlu bir hadisedir. Ancak bizde bu hadisenin ıslah edilmesi gereği vardır. Bu hususta evlilik ve aile hayatı fennen araştırmaya tabi tutulmalıdır.[34] Ifade edildiği gibi evlilik kurumuna pozitivist-bilimcil bir yaklaşım söz konusudur.

Derginin aile kurumuna bakışı ise, kadına aile içi görevleri yükleme ve erkeğe ailenin geçimini ve dış ilişkilerini yükleme doğrultusunda bir "taksimi amal" şeklindedir. Bu babda ilgi çekici yazı Selâhaddin Asım'a aittir. Aile, iki nazırlı bir hükümettir. İçişleri nazırı zevce, dışişleri zevcir.[35]

İstanbul gibi imparatorluğun belirli merkezlerinde çıkan kadın dergilerinin taşraya hitap etmemesi taşra kadınlarının sorunlarıyla ilgilenmemesi eleştiriye konu olmaktadır. Üsküplü Hamide Hanım'ın bu babdaki yazısı önemlidir. Ona göre, Meşrutiyet'in en önemli bahşlarından biri kadın dergileridir. Bu süreçte üç kadın dergisi çıkmıştır: *Demet*, *Kadın* ve *Mahasin*. Bu dergilerde, kadınların terakkisinin Fransızcası olan feminizmin tesisine çalışılmaktadır. Ancak, küçük şehirlerdeki kadınların eğitimsizliği ve cehaletin giderilmesi doğrultusunda yazılar neşredilmemektedir. Hamide Hanım bu konuda büyük kentli kadından ve hükümetten yardım talebinde bulunur.[36] Kadını acız bir kitle, hamiye muhtaç bir olgu olarak görmeye bir hanım yazarda rastlanılır. A.R. Hanım'a göre, toplumda kimsesiz bırakıldığı, sahip çıkılmadığı için kadın

Mahasin'de günün modasını yansıtan bir koltuk takımı

toplumda aciz kalmaktadır.[37] Amerikan kadınları üzerine yazılan bir yazıda ise, Amerikan ve Türk kadınlarının ayrı ayrı değerlendirilmesi, mukayese yapılmaması gereği bildirilir. Öncelikle Amerikalı kadınlar dünya işleriyle haberdardırlar. Çalışma, meslek edinme özgürlükleri vardır. Erkeğe eşit veya yakın bir toplumsal statüye sahiptirler.[38] Bunlara rağmen biz Amerikalı kadın olmadığımız için dua etmeliyiz. Çünkü Amerikalı kadınlar bunca meşguliyetleri arasında Analık görevlerini yapamamaktadırlar. Biz ise yavrularımızın anası olabilmekteyiz. Bununla beraber, Amerikalı kadınların teşebbüsçü olmaları taktirle karşılanır. Ve kadınlarımız batılılaşma şiarına karşı çıkar: Batıdan (Avrupa ve Amerika) iyi cihetleri alıp kötülerini almamalıyız düsturu yanlıştır. Çünkü fena neticeler, iyi cihetlerden çıkmaktadır.[39]

Dergi, 8. sayıdaki istimzaca gelen cevapları 9. sayıda değerlendirir. Kadınlar derginin yarışmalar düzenlemesini ister, ilk akla gelen güzel çocuk yarışmasıdır. Ayrıca kadın elişleriyle ilgili yarışmalar ve pasta, tatlı tariflerinin yayınlanması da istekler içindedir.[40] Osmanlı hanımlarının çoğunluk arzuları bu doğrultudadır.

Kadınların hukuksal durumlarıyla ilgili birkaç yazıya rastlanılmaktadır. Öncelikle dürüst gerçekçi bir yaklaşım Selahaddin Asım'dan gelir. Ona göre, kadın hukuku, erkekler tarafından düzenlendiği için ve erkekler kadınları kendilerinden farklı algıladıklarından dolayı kendilerine tanıdıkları hakları kadınlara tanımamaktadırlar.[41] Kadınlara miras hakkı tanınmalıdır. Siyasal haklar ise kadına kırk yaşından sonra verilmelidir. Bu yaşa dek kadın, çocuk doğurup büyütecek, evinin kadını olacak, yaşı kırkı geçince zaten bu asli vazifelerini yapamayacak duruma geleceği için eleştirilere uğramadan siyasi aktivitelerde bulunabilecektir.[42] Görüldüğü gibi kadınların siyasal misyonları asli misyonlarından sonra gelmektedir. Olmayan özgürlükler açısından kadın haklarını konu alan yazar Hakkı Behiç'de dürüst bir özeleştiriye rastlamaktayız. Erkekler zevcelerini kendilerinin dışardaki hareketlerini engellemesin diye tahakkümleri altında tutmaktadırlar. Neticede, kadınlarından hayatlarını zevclerine hasretmesini beklerler. Aynı özveriyi zevcler göstermezler. Aile hayatları mutsuz olunca da, suçu gene kadına yüklerler. Bu adaletsiz durumdur. Kadın haklarına tecavüzdür.[43] İkinci tecavüz veya olmayan özgürlük ise genç kızların eş seçiminde söz sahibi olmamalarıdır.[44] Dergide ilgi çekici bir diğer yazıya imzasını atan Halide Salih (Edip Adıvar)'dır. Kadın matbuatını eleştiren yazısında Halide Salih son zamanlarda kadın dergilerinin Osmanlı kadınını Avrupalı kadının seviyesine çıkarmak için çabaladıklarını söyler. Avrupalı kadın yaratmanın en kısa yolu seçilmiştir. Fransız modeli idol olarak alınmış ve taklit edilmektedir. Hayali-şiirsel bir idol yaratılmakta kadınlarımız gerçekçi olmayan bu idole benzetilmeye çalışılmaktadır. Aslında taklitle belirli bir kültürü benimsemek Osmanlılarda eski bir hadisedir. Önceleri Acem Kültürünü benimsemiştik. Edebiyat alanında başlayan bu süreç tüm hayatımıza yayılmıştı. Şimdi de Fransız kültürünü benimsemeye çalışmaktayız. Oysa Osmanlı toplumu (kadınıyla beraber) medeni ve içtimai bir evrimden geçtikten sonra büyük milletler (Batılı) arasına girebilecektir.[45] Taklitle bir yere varılamayacağı kaygısını taşıyan Halide Salih, kadınların yuksek bir statuye ulaşmaları için şu yolu tavsiye eder: Kadınlar, öncelikle bir şiir malzemesi değildir. Kadınlar, bir Osmanlı vatanperveri olarak, erkeklerle beraber vatan işlerinde çalışacak yoldaş ve arkadaştırlar. Milletin tekamülünde erkeklerle beraber çaba harcamalıdırlar. Bu babda, kadına vatan hizmeti görmelerini sağlayacak eğitim verilmelidir. Bu eğitimin kapsamına; matematik, tarih, sosyoloji bilimleri ayrıca aile ekonomisi ve pedagoji alınmalıdır.[46] Kadınlarımız feminist olma yolunda ilerlemektedirler. Ancak, feminizm erkeği düşman görmemeli erkeğin iyi niyetinden emin olmalıdır. Vatanın hakları, kadın haklarından daha muhteremdir. Kadın, hakkımız diye haykırırken, aslında bu nidanın vatan için olması gerektiğini unutmamalıdır.[47] Görüldüğü gibi derginin kadına yaklaşımı olan birşeyler için kadını feda etme anlayışı Halide Salih'te de vardır. O, kadını vatana hasretmektedir. Siyasal bir hasrediş söz konusudur. Halide Salih'te ayrıca evrimci -pozitivist bir yaklaşımı da tesbit edebiliriz.

Celal Sahir

Dergi, Osmanlı usulü bir kadın gü-

zellik yarışması düzenler. Batılı yedi güzel kadın fotoğrafı yayınlar. Okuyucularından hangisinin daha güzel olduğunu seçmesini ister. En çok oy alan güzele rey veren okurlar arasından yapılacak çekilişte kazanan okuyucuya hediye verileceği ilan edilir.[48] *Mahasin*, tiyatroya karşı kayıtsız değildir. Hanımlar için özel tiyatro oyunlarının sergilenmesini organize eder. Ayrıca, 20. yüzyılın başlarında kadın ve erkeklerin burunlarını düzelttirmek için estetik ameliyat olduklarından bahseden bir sağlık-magazin yazısı da neşredilir.[49]

Mahasin, II. Meşrutiyet döneminin üç kadın dergisinden biridir. Dergide tesbit edilen ana yaklaşım, kadına toplumda aktif rol verilmemesi, verilse dahi hep birşeylere kadının hasredilmesidir. Kadın ya dâhilerin validesi ya subayların zevcleri ya da vatanın medenileşmesinde erkeğinin yoldaşıdır. Yani kadının toplum içindeki rolü sınırlandırılmıştır. Kadının kendisi nedir? Bu tartışılmamıştır. Kadının hep kendi hayatını erkeğine çocuğuna ve vatanına vermesi arzulanır. Salt erkek yazarlar değil, kadın yazarlar da aynı fikirdedir. Bu durum, kadın yazarların Batı'ya açılımlı olmalarına rağmen geleneksel yapılarını henüz koruduklarını bize gösterir. Bunun yanısıra, dergi dönemin siyasal formunu benimser yani Osmanlıcıdır. Batı'ya yöneliminden ötürü ise pozitivisttir. Türk milliyetçiliği 1911'de Selanik'te *Genç Kalemler* dergisinin yayına başlaması ve ardı sıra Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurulmasıyla ateşli tartışmalara konu olduğu için 1908 henüz Osmanlıcılığın varlığını sürdürdüğü bir tarihtir. Dergi, meşrutiyet ilanının ilk aylarında çıktığı için Türk Milliyetçiliğinin değil de henüz resmi ideoloji olan Osmanlıcılık yandaşı olmuştur.

Mahasin'de İngiliz güzeli Gabriel Ray

NOTLAR

1 Asaf Muammer, "Muazzez Karilerimize", **Mahasin**, No: 1, Eylül 1324, s.3.

2 **a.g.m.**, s. 5,

3 Müdüriyet, "Elim Bir İtiraf", **Mahasin**, No: 8, Temmuz 1325, s. 542.

4 **a.g.m.**, s. 543.

5 Zekiye Hanım, "Hakiki Bir Teessur", **Mahasin**, No: 8, Temmuz 1325, s. 553.

6 Müdüriyet, "Bir İki Soz", **Mahasin**, No: 9, Ağustos 1325, s. 613-614.

7 "Hanımlara Dair", **Mahasin**, No: 10, Eylul 1325, s. 732-747.

8 Berid, "Matbuat Nizamnamesi", **Mahasin**, No: 5, Kanun-ı sâni 1324, s. 378.

9 **a..g.m.**, s. 380.

10 **a.g.m.**, s. 381.

11 Zuhre Hanım, "Musahabe-ı Nisâiye", **Mahasin**, No: 3, Teşrın i sanı 1324, s. 121-123.

12 Zuhre Hanım, "Kadın Bilgileri", **Mahasin**, No: 7, Mart 1325, s. 469.

13 **a.g.m.**, s. 470-471.

14 Zuhre Hanım, "İzdivaca Dair", **Mahasin**, No: 6, Şubat 1324, s. 423-424.

15 **a.g.m.**, s. 425-426,

16 **a.g.m.**, s. 427.

17 Zuhre Hanım, "Kadın Yazıları", **Mahasin**, No: 5, Kanun-ı sanı 1324, s. 296,

18 Asaf Muammer, "Musahabe", **Mahasin**, No: 2, Teşrin-i evvel 1324, s. 65-66.

19 **a.g.m.**, s. 69.

20 Asaf Muammer, "Bır Musahabe", **Mahasin**, No: 4, Kanun-ı evvel 1324, s. 251-252.

21 **a.g.m.**, s. 250.

22 Asaf Muammer, "Kadın nedir?", **Mahasin**, No: 5, Kanun-ı sani 1324, s. 357.

23 **a.g.m.**, s. 359

24 Celâl Sahir, "Kadınlarımız Hakkında", **Mahasin**, No: 11, Teşrin-ı evvel 1325, s. 757-758-760-761-762.

25 **a.g.m.**, s. 762-763.

26 **a.g.m.**, s. 764.

27 **a.g.m.**, s. 765-766.

28 Süleyman Nesib, "Konferans", **Mahasin**, No: 6, Şubat 1324, s. 383.

29 **a.g.m.**, s. 386.

30 **a.g.m.**, s. 387,

31 Ahmet Hıkmet, "Hanımlara Konferans", **Mahasin**, No: 4, Kanun-ı evvel 1324, s. 223-224.

32 Alı Kemal, "Aile Hayatı", **Mahasin**, No: 2, Teşrin-i evvel 1324, s. 105.

33 **a.g.m.**, s, 10-108.

34 Cenap Şehabeddın, "Izdıvaca Dair", **Mahasin**, No: 2, Teşrin-i evvel 1324, s. 101-102.

35 Selâhaddın Asım, "Kadının Mevkı-i Içtımaiyesi", **Mahasin**, No: 11, Teşrın-ı evvel 1325, s. 794.

36 Uskuplu Hamide Hanım, "Kadınlığa Dair", **Mahasin**, No: 9, Ağustos 1325, s. 625-626.

37 A.R. Hanım, "Bız Kadınlar", **Mahasin**, No: 8, Temmuz 1325, s. 558.

38 Übeybe Hanım, "Amerika Nısvanı", **Mahasin**, No: 5, Kanun-ı sâni, 1324, s. 353-355.

39 **a.g.m.**, s. 355-356.

40 Mahasin, "İstimzaca Dair", **Mahasin**, No: 9, Ağustos 1325, s. 615-616.

41 Selâhaddın Asım, "Hukuk-u Nısvan", **Mahasin**, No: 10, Eylul 1325, s. 702.

42 **a.g.m.**, s. 703

43 Hakkı Behiç, "Hukuk ve Vezâifi Nisvan", **Mahasin**, No: 6, Şubat 1324, s. 406-407.

44 **a.g.m.**, s. 408.

45 Halıde Salıh, "Mahasını Okuyan Kardeşlerime", **Mahasin**, No: 6, Şubat 1324, s. 418-419.

46 **a.g.m.**, s. 420.

47 **a.g.m.**, s, 421.

48 İmzasız, "Müsabaka-i Hüsn-u An", **Mahasin**, No: 3, Teşrın-i sâni 1324, s. 167-168.

49 Hüseyin Naım, "Tashih-Ul Enf Sanatı", **Mahasin**, No: 12, Teşrın-ı sâni 1325, s. 870-872.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

AHMET HAŞİM'DEN YAKUP KADRİ'YE

İLETİŞİM YAYINLARI
YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU ARSİVİ

Cunda'da Yaşayan Girit Manileri

TANJU İZBEK

Eylül serinliğinde iki kadın gelip, takıldı belleğime. Biri anneannem, diğeri karşı kapı komşusu Nesiha teyze.. Karanfil çıkmazının iki bilge kadını. Denklerini kapıp bindiklerinde gemiye, ikisi de yirmi yaşlarının üstünde iki genç kız..

Nereden mi gelmişlerdi? Girit Adası'nın "Rethimno" kentinden.. Nereye mi? Cunda Adası'na Ayvalık'ın.. (Alibey Adası)..

Üstelik denklerini aylarca açamamışlardı, belki geriye dönebiliriz diye.. Dönemediler...

Günler günleri kovalamıştı, topraklarından köklenen bu iki mübadil kadın, geldikleri ada'nın toprağıyla, getirildikleri adanın toprağını karıştırıp, seviştirip, koklaştırıp yeni topraklarında kök salmaya başlamışlardı. Geldiklerinde takvim yaprakları; 24 Mayıs 1924'ü göstermekteydi.

Lozan Antlaşması gereği, tarihin en büyük göçü olarak adlandırılan -1923/1924 Mübadelesi'nin bu iki yiğit kadını- savaş sonrası, mübadele komisyonları'nın, ellerine tutuşturduğu "formül"ler karşılığı; ailelerine biçilen: "bir ev, birbuçuk dönüm arsa ve yirmi ağaç zeytin" üçgeninde yeni yaşamlarını sırtlarına geçirdiler..

Ada insanı olmanın tüm özelliklerini barındırıyorlardı.. Yürekleri "fesleğen"ler kadar serin.. kocamandı,

Derin kuyular gibiydiler...

Gelirken bıraktıkları birçok şey vardı.. kapılarını kilitleyememişlerdi.. Ama.. "madinades" (Girit manileri)'lerini asla bırakmadılar..

Bellekleri hamarattı bu insanların..

Anneannem beni elimden tutup karşı eve.. penceresinden kış ya da yaz, gece ya da gündüz.. "Tak taka da tak tak".. "tak taka da tak tak" sesleri gelen karşı eve götürdüğünde tanıştım Girit manileriyle.. (1964)

"Tak taka da tak tak".. bir tezgahın dokuma sesleriydi.. Nesiha teyze yörenin "mani" repertuvarı en zengin kadını olduğu gibi, tek dokumacı kadınıydı da.. Tezgahı 150 yıllık.. Bu dokuma tezgahını Girit'ten getirebilmek için, gemide nelere katlanmamıştı ki..

Yüzelli yıllık tezgahında 'Girit Battaniyeleri' dokurdu Nesiha teyze.. kimi zaman "stavroti" (çatkı motifi/haç motifi), kimi zaman "Skuloti" (yünlü-saçaklı).. kıpkırmızıydı.. motifler beyaz fon üzerinde..

Dokumakla mani söylemek ne kadar benzeşir.. o yüzdendir ki "tak taka da tak tak" seslerini onun 'mani' söyleyen sesi bastırırdı.. başlardı "erotokritos"u söylemeye.. Bir dörtlüğü Nesiha teyze, bir dörtlüğü anneannem.

"sti bortasu to yasemi	*"kapındaki yasemeni*
çirtha na to kaladepso	*geldim de budamaya*
çe saryene i manasu	*annen de zannetti ki*
pos irtha na se klepso"	*geldim seni kaçırmaya"*

Bir.. iki.. üç.. Üçüncü günde kapıp kalemi kağıdı not ederdim bu manileri defterime.. yıllar yılları kovaladıkça da teybime kaydetmeye başladım.

Bu maniler (madinades)'ki savaşta.. acıda sevinçte.. yoklukta varlıkta.. bir aşk mı doğdu..? bir evlilik mi oldu.. ya da bir ölüm.. insanların yaşam biçimiydiler..

İşte sizinle sıkılıp sıkılmıyacağınızı kestiremediğim bu yazıda, bu insanların zorlu yaşamını içeren, mübadele anılarını da kapsayan anı türünde özyaşam öykülerinden

bir kesit sunup, onların ağzından derlediğim "Manileri"ni paylaşmayı düşündüm.

Nesiha teyze (Nesiha Öztürk)'den dinlediklerim:

"Girit'in Rethimno kentinin" Kapezyana köyünde, 1903 yılında doğdum. 1924'te Cunda'ya geldiğimde 22 yaşındaydım. O kadar zor günlerdi ki.. Girit'ten 1924 mayısında, bir akşamüstü, bizi limanda bekleyen "Türkiye" (o Turçiya şeklinde söylerdi) vapuruna bindirdiler. Yolculuğumuz üç gün üç gece sürdü.. geride bıraktıklarımızı düşündükçe.. -gözleri yaşarırdı-.. ne vartalar atlattık.. her gece kulağımız silah seslerindeydi.. (tezgâhını göstererek).. şu benim dokuma tezgâhını örtebilmek için, evden bir tek çarşaf alıp, soktum göğsüme. Hiç unutmam annem; "kendimizi zor götüreceğiz bırak artık şu tezgâhı" diye tutturmuştu. Ben dinlemedim. Cabbar bir kızdım, koca tezgahı söküp sırtımda, gemiye taşıdığım günü hiç unutamam. İyi ki, getirmişim. O benim ekmek teknem" ve bir gözyaşı yuvarlanırdı gözlerinden..

Anlatır anlatır araya bir "madinaza" -'mani'- sıkıştırırdı.

"Kritimu omorfo nisi	*"Giritim güzel ada'm*
me omorfes goncades	*goncalarla donanmış.*
yafto se triyirizune	*Dünyanın bütün krallarının*
tu kozmu i vasilades"	*paylaşamaması seni bundanmış."*

"Muhasarada bizi köylerimizden toplamışlardı. -Köyümüz Vrisina'nın yanında, tam yamaçta yemyeşil bir köydü.. o kadar verimliydi ki toprak.. üç yıl boyunca vilayette kaldık. Orada okul, kilise gibi büyük binalarda toplarlardı bizi. Amaçları köydeki mallarımızı yağmalamaktı. Çatışmaların yoğun olduğu günlerde kadınların ve çocukların işi zordu. Tecavüz edilme korkusuyla yaşardık. Bir Yorgo vardı, mahalle komşumuz, bizimle çok iyi arkadaşlık eden bir Giritli Rum. Türk kızlarına yardım ederdi. Günün birinde Yorgo beni böyle bir felaketten kurtarmıştı. Platano (Çınarlı)'da bütün kadınlar ona 'yasu Yorgo meti thimisu' (bravo yaşa Yorgo.. dürüstlüğünle bin yaşa) biçiminde sevgi gösterilerinde bulundular."

"Hiç unutmam, bizi gemiye bindirdiklerinde, geçirmeye gelenler arasında Yorgoda vardı." Bu arada anneannem alırdı sözü. Onu geçiren, çocukluk günlerindeki anılarını süsleyen arkadaşı Olga'nın söylediği 'mani'ye başlardı: →

Katliamlara Rağmen Dostluk..

Mübadele öncesi Girit'te katliam gecelerinden birinde anneannemin büyük babası Rumlar tarafından boynundan vurulmuştu. Ondan dinlediklerim arasında beni en çok etkileyen hikâye bu olmuştur.

"Rethimno'nun "erfi" köyünde 1906 yılında doğdum. Cunda'ya geldiğimizde 18 yaşındaydım. Milli Mücadele sırasında -mübadele olacak- haberini alıncaya dek her şeyi hatırlıyorum. Hiç unutmam, İngiliz kuşatmasında 63 gün muhasara altında kaldık. Onsekiz bin Yunanlı askerine karşılık yediyüz Türk askeri çarpışmıştı. Ama Türkler teslim olmadılar. Çocukluğunda bir cuma gecesi her verin kana bulandığını, o gece yüzlerce Türk ve Rum'un birbirini öldürdüğünü bilirim.

O gece evlerimize kapanıp, ışıkları söndürüp, silah seslerinin ne zaman biteceğini beklerken, bahçe kapısında iniltiler duyduk, sessizce ne var diye baktığımızda, büyükbabamı bir eşeğin üzerinde boynu kesilmiş, yanına sarkmış biçimde bulduk.

Öldü zannettik.. zor nefes alıyordu.. onu bir Rum'un bu hale getirdiğini, ancak kısa bir süre sonra başka bir Rum arkadaşının, yardım ederek eşeğine bindirip, kimselere görünmeden evinin kapısında bırakıp, diğer Rumlara görünmeden kaçtığını anlattı. Dedem güçlükle kurtarıldı ve ona Rumların armağanı eğri bir boyunla sürdürdü yaşamını.

Bu nedenle babam Rumlara çok kızardı. Ama doğruyu söylemek gerekirse, katliam gecelerinin sabahlarında hiçbir şey olmamış gibi yaşamımızı sürdürür, Rum arkadaşlarımızla selamlaşırdık. Ah.. ah Olga.. Olga gibi bir arkadaşım olmadı benim burda."Ve sıralardı "mani"leri birbiri ardına; (yanda üstte)

Size bir sır vereyim.. Yazının başından beri, yaşamöykülerinden de dem vurarak, onlardan dinlediğim mani leri ağızlarından çıktığı gibi yazdığım bu iki kadın.. hiç Türkçe konuşamazlardı.. bir o nedenle, bir de meraklısı olur diye manileri onların söylediği gibi 'Giritçe' (Yunan dilinin Girit diyalektiği) yazıp karşılarında Türkçesini vermeye çalıştım. Onlar mübadele ile geldikleri bu topraklarda sevip, burada evlenip, çoluğa çocuğa karışıp bu topraklarda öldüler. Ama manileri yaşıyor, şimdi gelelim Erotokritos'a, manilerle süren destanımsı sevdanın öyküsüne:

"denim'eğo na tragudo	*"Bugün ben ne şarkı söyleyeceğim*
ute nero napino	*ne de bir şey içeceğim.*
s'ena spilari skotino	*Bugün ben karanlık*
ta dakriya mu naşino"	*bir mağarada, gözyaşı dökeceğim.*
"ahi pos ksehorizume	*"ah.. ah.. nasıl da ayrılıyoruz*
çaşcima tha me hasis	*kötü.. beni kaybedeceksin*
tha şisis mavra dakriya	*unutuncaya dek de beni*
oste na me ksehasis"	*kara gözyaşları dökeceksin"*

"ela ela provale sto paratiro	*gel.. gel görünüver pencerede*
nay'do to prosoposu	*yüzünü göreyim..*
na droserepso na yeno	*sennleywersin de gönlüm*
sa do vasilikosu"	*fesleğenine benzeyeyim.*
"ela haydes antropos na mi hafçisti	*Gel.. haydi insan aldanmasın*
safto to presti kozmo	*bu yalancı dünyaya*
ela pos haşi mono ti hara	*gel. yalnız sevinci olacağına*
çe hatu lipi o ponos	*acısı olmayacağına..*
ela mu pire i mira ti hara	*gel.. kader sevinci aldı benden*
ç'etin elpida pu ha	*ve taşıdığım umudu..*
ela yafto mu prepi naforo	*gel.. bu yüzden bana gerek*
pandamu mavra ruha	*hayat boyu siyah yas giysisi giymek.."*

Bir söylence: Erotokritos İle Aretusa

Girit'te aşklar, sevdalar, savaş, katliam, sevinç, acı, yurda duyulan özlem, insanın kurtuluşu hep karşılıklı atışmalar biçiminde bu manilerle dile getirilir. İşte bu sevda söylencesi de Girit'te kuşaktan kuşağa, ağızdan ağıza söylene söylene gelen-geçen bugün Yunan edebiyatının bir başyapıtı olan "Erotokritos".. Bizdeki Ferhat ile Şirin misali.. bizdeki Tahir ile Zühre misali.. Retokritos ile Aretusa..

Bir dönem, Girit'te çok acımasız bir kral var. Kralın kızı "Aretusa" dillere destan güzellikte. Kralın bir danışmanı var orta halli.. Bu danışmanın da fakir ama çok yakışıklı bir oğlu var: "Retokritos" adı.. Günlerden bir gün 'Aretusa' ile 'Retokritos' karşılaşırlar ve gönüllerini birbirlerine kaptırırlar. Aralarında bir büyük aşk doğar.. ama.. engeller.. engeller..

Başta kral, bir gün kralın bu aşktan haberi olur ve kızı 'Aretusa'nın gözünün yaşına bakmaz. Onu zindana kapatır. Ve yaverlerine de emir verir: 'Retokritos adındaki adamı bulun buradan sürün' der. Aretusa zindanda dadısından duyduğu bu haber üzerine günden güne erir durur. Babasının gönderdiği habercilerle görüşmez, hiçbir şey yemez içmez ve iğne ipliğe döner.. Bu arada kral kızı elden gidecek endişesiyle, onu kurtarmak, yeniden yaşama bağlamak için, kızına bir haberci gönderir: "Onu istediği ile evlendireceğim. Git söyle" der. Ancak 'Retokritos'un yerinde yeller estiği için, Aretusa hiç kimseyi istemez. Bir gün saraya kralın ayak işlerine bakmak üzere, genç yakışıklı bir delikanlı gelir. Simsiyah bir Arap. Kral onu o kadar çok sever o kadar çok sever ki... Çok sevdiği ve güvendiği bu delikanlıyı çok da esprili bulduğu için kızını biraz olsun güldürsün, onu eğlendirsin ve gerektiğinde dertlerini dinlesin diye, zindanda kızının yanında görevlendirir.

Gel zaman git zaman hiç konuşmayan, yemekten, içmekten kesilen kralın kızı 'Aretusa'da babasının gönderdiği bu delikanlıyı sever ve başlar ona yavaş yavaş içini dökmeye.. gizli sevdasını anlatmaya.. Bir gün kızın bu anlattıklarından etkilenen ve içi içine sığmayan Arap delikanlı gidip, Aretusa'nın dadısını bulur ve ona gerçeği anlatır: "Dadı dadı.. Ben aslında Aretusa'nın sevdiği 'Retokritos'um. Sadece onu görebilmek, ona biraz olsun yakınlaşmak için, kral beni buralardan sürdükten sonra, gidip kendimi simsiyah bir boya ile boyayıp, yalnızca sadece belimdeki kemerin sardığı bölgeyi açıkta bırakıp, bir Arap haline geldim. Lütfen Aretusa'ya bu gerçeği anlat.. Eğer inanmıyorsa ona kemerimi çıkarıp açıkta bıraktığım ten rengimi ve orada da Aretusa'nın bildiği doğumdan kalma izi göstereyim" der.

Yunanistan'ın ünlü karikatüristi Bost'un Aretusa ile Erotokritos karikatürü.. Sanatçının kırkıncı sanat yılında çıkardığı bir kitapçığın kapağında.

Zindanın yolunu tutan dadı da heyecanlıdır.. Çünkü olayı bilen tek insandır. Gider zindanda her şeyi Aretusa'ya anlatır. Aretusa şaşkına döner, önce inanmaz, hattâ dadısını kovar.. ama günün birinde dayanamaz ya doğruysa der ve derhal dadısını çağırtır. "Git çağır o delikanlı gelsin" der.. Dadı Arap delikanlıya haber verir.. delikanlı gelir ve heyecandan titreyen 'Aretusa'ya kendisini tanıyabileceği, kemer bölgesindeki doğum izini de gösterir.. bunu gören Aretusa artık o uzun boylu, yakışıklı delikanlının 'Retokritos' olduğunu anlar ve birbirlerine sarılırlar.. Artık bu dillere destan aşk zindanda sürmeye devam eder."

Kralın cephesinde ise olay daha başka cereyan eder.. Kral kızının yanında görevlendirdiği bu Arap yardımcıyı o kadar duyarlı ve soylu bulur ki, üstelik beş yıldan bu yana da kızını ilk kez güldüren onun yemek yemesini, hayata dönmesini sağlayan bu Arap ama yakışıklı delikanlı ile kızını evlendirmek ister.. Zaten iyi de anlaşıyorlardır.. Tabii ki kral henüz bu Arabın 'Retokritos' olduğunu bilmez.. Bir gün bir habercı krala gerçeği ispiyonlar.. kral çok çok şaşırır.. bu gencin 'Retokritos' olduğunu öğrenir, ama bozuntuya vermez.. Kızı da zaten gönderdiği haberi olumlu karşılamıştır. Yani babasının Retokritos olduğunu bilmediğini zannettiği bu siyahi delikanlıyla evlenmeyi kabul etmiştir. Sarayda dillere destan bir düğün hazırlanır.. Kral düğünde başındaki tacı çıkarır ve kızıyla evlenen Arap damadın başına takar. Takarken de "mutlu olun Retokritos" der.. Aretusa ile Retokritos çok şaşırırlar ve sarılıp kralın elini öperler.. Kral dize gelmiştir.. tüm Girit halkı da bu sonuçtan memnundur. Daha önce size bir dörtlüğünü anneannem, bir dörtlüğünü Nesiha teyze söylerdi dediğim bu manilerden derleyebildiğim örnekler:

Cunda Adasından bir görünüm. Ortada görünen Taksiyarhis kilisesi ise 1863'te yapılmıştır.

"Ya sena serno vasana *ya sena serno poni* *ya sena me sti filaçi* *simero pende hroni"*	*"senin için çektiğim bu dert* *senin için bu acı,* *senin için hapisliğimin* *bugün beşinci yılı"*
"simase Retokrito *pos isunnikoçiris* *çe yinuse çi manamu* *çe yinuse çe çiris"*	*"hatırlar mısın Retokrito* *evimin reisiydin* *hem anam olurdun benim* *hem de babam olurdun"*
"sti poli ine ena dendro *pu kani çi hurmades* *sti poli ine ço vasilas* *p'orizi çi azades"*	*"şehirde bir ağaç var* *ki hurmalarını yapan* *şehirde bir de padişah var* *azaları atayan"*
Ç'aryisen o sultanomaz *na pepsi to zabiti* *ya na ziğoksi ç'alitides* *çe na çadisi ti Kriti*	*Sultanımız gecikti* *askerleri gönderemedi* *düşmanları kovdurup da* *yakmak için Girit'i*
Ço çirisu me ksorise *sti ksenityas sti strata* *ça piçi naksenitefto* *pola makrya na piyeno"*	*Babam beni sürdü* *yaban eller yoluna* *oradan da uzağa çekip* *gitmek için yoluma.."*
Çe pos na s'apohoristo *çe pos nasu makrino* *çe pos na ziso dihosu* *ston ksorizmon eçino"*	*"Ben senden nasıl ayrılayım* *nasıl uzaklaşayım* *nasıl sensiz yaşayayım* *bu sürgüne nasıl dayanayım."*
"katehodo ço çirisu *ğliğora se padrevği* *ç'ude boris n'anastatis* *tha selun i ğonisu"*	*"biliyorum ki baban* *erken evlendirecek seni* *ne buna karşı koyabilirsin* *ne de ailenin isteğine.."*
"mya hari mono su zito *çe çino thelo mono* *n'anadakrisis çe na pis* *Retokriton kaymeno"*	*"Senden bir dileğim var* *yalnızca istediğim o* *gözlerin yaşarsın ve de ki* *zavallı Retokrito gönlümdeki"*
"çe kate mina mya fora *mesa sti gkamarasu* *loyaze ta pathi ya se* *ma me poni i kardyasu"*	*ve ayda bir kez olsa da* *çekilince odana* *düşün senin için çektiğimi* *de benim için sızlat yüreğini"*

"çe vğani apo to dahtilitis	*"ve çıkarıp yüzüğünü*
t'omorfo dahtilidi	*o güzel parmağından*
ma dakriya ç'anastenazmus	*gözyaşları ve iççekişleriyle*
tu Retokrito to thini"	*Retokrito'ya verir"*
"na çe vale to sto deksisu şeri	*al bunu sağ eline tak*
simadi pos osto nazo	*işaret olsun ki bu hayatta*
ise dikomu teri	*yaşadıkça senden başka*
ço kozmos na to kseri"	*eşim yok dünya duysa da"*
"ostin avgi milusane	*"şafağa dek konuştular*
ostin avgi ekleğan	*şafağa dek ağladılar*
ç' ostin avgi ta pathitis	*şafağa dek çektiklerini*
çe ponus tus eleğan"	*ve acılarını konuştular"*
çe ta trağudya pu leğa	*söylediğim şarkılar ki*
apu poli saresa	*onları çok severdin*
"çe dyavaseta, foryeta	*"oku, söyle onları da*
ç'anathimu çemena	*arada beni de hatırla*
poz me ksorizane ya se	*senin için sürüldüğümü*
pola makrva sta ksena"	*çok uzaklar, yabana.."*
Ç'ode spun ç'apothana	*"sana öldüğümü söylediklerinde*
lipisume çe klapse	*acı bana ve ağla*
ç'efta trağudya su vğala	*sana çıkardığım yedi şarkıyı*
mesti fotya ta kapse	*ateşe at da dağla"*
"opu çe pağo çe vretho	*"nereye gitsem nerde olsam*
çoti çero çe ziso	*ne kadar zaman yaşasam*
tasosu ali na mi do	*ah vah etmem yemin ederim*
M'ute n'anadraniso	*senden başka yar tutmam"*
"ças takso o kakorizikos	*Ve zavallı ben varsaysam ki*
pos dhes idha potemu	*seni görmedim tanımadım*
ena çeri aftumeno	*elimde yanan mum söndü de*
ekratun çezvisemu"	*sarsıntıda anlamadım.."*
"kala tha se me thanato	*seninle ölümü yeğlerim*
para ali me zoyimu	*başkasıyla hayata*
ya sena eyenithiçe	*vücudum senin için*
sto kozmo to kormimu"	*geldi benim dünyaya"*

Bu maniler arasında Nesiha teyzenin sık sık yinelediği dört mani vardı ki, bu manilerin içinde Türkçe sözcükler, isimler ve Müslümanlığa ilişkin ipuçları vardı. Bu da gösteriyordu ki Girit'te yönetimler değiştikçe manilerin uyarlaması farklılaşıyordu:

"çe pepse ton Osman paşa	*"Osman Paşa'yı gönderdi de*
me me dekohto azades	*onsekiz azasıyla ayırdı*
çe ksehorizi adroyina	*karıları kocalarından*
pedya apo çi manes"	*çocukları analarından"*
"ti petra ne apu patise	*"ne taştı o bastığı*
çe vyiçe sto limani	*limana fırladığı*
manavulisi na hathi	*batırsaydı, çökertseydi de..*
yati zenişe imani"	*yoktu onun imanı"*
"Ç'enas papas piskopşanoz	*"bir piskopoz papaz var*
apu na feyi hala	*ki dillerim vurulsun*
tu Mu hammed çe t'Ali	*Muhammed'in ve Ali'nin*
na eşi ti katara"	*bedduası üstünde olsun"*
"Ç'enas papas piskopşanoz	*bir piskopos papaz var ya*
ezoçene arzuhali	*verdi de arzuhali*
napniksune ton Arif ağa	*boğsunlar Arif ağa'yı*
tomorfo palikari"	*yakışıklı delikanlıyı.."*

Nesiha Teyze (Nesiha Öztürk)

Cunda'da Yaşayan Bir Portre

Yaşayan Maniler (Madinades)

Şimdiye dek size, birini 1978, diğerini 1991'de kaybettiğim, artık yaşamayan ama manileri bende yaşayan iki kadın portre'den derlediğim manileri sundum. Şimdi de Cunda'da yaşayan bir portre, ikisinin de arkadaşı 'Paşo' lakabıyla anılan Paşo Hasan Ağa.. Hasan Olcay'dan dinlediklerimi ve yine onun ağzından derlediğim manileri ileteceğim.

Hasan Olcay şu anda 90 yaşının üstünde, başındaki "çefiya" (puşi) sı ayağında cizmeleri ile yaşayan bir Giritli mübadil tipini çiziyor..

Paşo lâkabıyla anılan Hasan Olcay.

Mübadeleyi Biz İstedik

"Mübadeleyi biz istedik, çünkü Kurtuluş Savaşı Anadolu'da sürerken bizim Girit'teki yaşamımız tehlikeye girmişti. Ben Rethimno kentinin "Ayvasil" köyünde 1903'te doğdum. Yani geldiğimde 21 yaşındaydım. Mübadele günlerini iyi hatırlıyorum. Savaş öncesi Girit'te yaşayan Türkler ve Rumlar kardeşçe geçinirlerdi. Milli Mücadele sırasında bu dengeler bozuldu, birbirlerini öldürmeye başladılar. Bir gün bir Türk öldürüldüyse, ertesi gün bir Rum öldürülüyordu. Ölüm korkusu ile yaşıyorduk. Mübadele olmasaydı şu anda bız yoktuk. Çok zor günlerdi.. Bizi alıp, büyük kiliselere doldurup, mallarımızı, hayvanlarımızı başıboş bırakıyorlardı. Babam Girit'te çobandı. Yediyüz koyunu vardı. Biz de onun yanında hayvancılığı öğrendik. Biliyorsun burda da koyunlarla uğraşıyorum. Ben şarkılara ve Madinades'lere çok düşkündüm.

Girit'te ne zaman bir düğün bir vaftiz töreni olsa beni çağırırlardı. Abim de "lira" (Girit çalgısı-kemençe türü) çalardı, ben söylerdim. Kadınlar benim manilerime bayılırlardı, bir kadın vardı, karşılıklı saatlerce mani söylerdik."

Hasan Ağa, her gelen misafirini, bir 'mani'yle karşılar, bir mani'yle uğurlar.. Ada'da yaşayan diğer portrelerden bir ayrıcalığı da var. 1924'te mübadeleyle gelenler arasında, yıllar sonra Girit'te yolu düşen tek kişi.. Yeniden Girit'e gitme serüvenini şöyle anlatıyor:

"Cunda'ya 1924'te mübadil olarak geldim. 1948'de Girit'e tekrar gidebilme şansım oldu. Çünkü o yıllarda Mıdilli'de yapılacak olan bir mahkemede tercümanlık yapmam için bir çağrı almıştım. Midilli'den Girit'e geçtim. Gidıp bir zamanlar oturduğumuz, baba ocağını ziyaret edeyim istedim. Tabii köprünün altından çok sular geçmişti.. ortalıkta silah sesleri yok.. evımızin yeni sahipleri var.. Ayvasil köyünde her şeyi elimle koymuş gibı buldum. Evimizde oturan aile çok iyiydi. Rumca konuştuğum için onlara derdimi iyice anlattım.

Sadece eski baba ocağını ziyaret etmek istediğimi hiç endişelenmemelerini söyledim. Biraz daha rahatlayıp daha dostça davranmaya basladılar."

Burada muzip muzip gülümsedı Hasan Ağa, ama gözleri derin bir hüznü de barındırıyordu, sürdürdü:

"Babamın anlattığı bir hikâye vardı, biz gelmeden önce, mübadele haberi yayıldığında, babam çok değerli kapılarını, hepsi gümüş olan kap kacağını mutfağın arkasındaki kilerin gizli bölmesine saklamış bir de kimsenin anlamayacağı bir ışaret koymuş, dönersek bulabilsin diye.. Ben de Girit'te evimize yıllar sonra başkalarının evi iken gitmişim, aklım fikrım bu işarette acaba bulabilir miyim diye düşünüyorum.. Bir gün mutfakta yalnız kaldım. Baktım babamın işareti orda, ama hiçbir şey söylemedim. Ev sahipleri yanlış anlar diye korktum. Ama o işareti bulduğum için de içim kıpır kıpır, gece boyunca düşündüm. Ertesi gün doğru Girit savcısına gittim. Bir dilekçe yazdım. Olayı aynen anlattım. Ve dilekçede isteğimin bu malların müze'de sergilenmesi olduğunu, başkaca bir talebimin olmadığını belirttim. Dilekçeyi okuyan savcı beni ifademden ötürü kutladı. Bir süre daha kalmam için vizemi uzattı ve o da beni misafir etti."

Sözünü bağlayan Paşa Hasan Ağa "na su po mya madinaza" (söyliyeyim sabir mani) diye başladı bu kez.. onda manilerin ardı arkası kesilmez:

"Ti ehun ta mataçasu
çotan medune klene
çanehune parapono
yati de mu to lene"

"gözlerinde ne var
neden beni görünce ağlıyorlar
bir sitemleri varsa eğer
neden bana söylemiyorlar"

"oste nastekun ta vuna
na mi se pari o haros
yati çeğo ha perpato
meto dikosu tharos"

"dağlar durdukça
ecel seni almasın
çünkü ben yaşıyorum
senden aldığım ışıkla"

"ame napis çi manasu na kami çali yena na kapsi çalonus kardiyas opos kapse çemena"	"git söyle annene bir doğum daha yapsın benim kalbimi yaktığı gibi başkalarınınkini de yaksın"
"to yasemi sti bortasu çirsa na to kladepso çe sarise i manasu pos irtha na se klepso"	"kapındaki yasemini geldim de budamaya annen de zannetti ki geldim seni kaçırmaya"
"horis ağapi çe zoyi o antropos de kani çoti çerdisis sti zoyi stin isterya ta hani"	"sevgisiz bir yaşamda insan, insan olamaz ne kazanırsa hayatta kaybeder hepsini sonunda"
masa sta fila çi kardyas mesa sto filaraçi tineho tinağapisu hriso sfalihtaraçi"	"kalbimin iç kıvrımında taa... içindeki yapracığında taşıyorum sevgini altın anahtarcıkla.."
ela pistepse stin ağapimu pu ine toso meğali hade çe parisevyi nağapa çe nağapune çali"	"gel.. inan sevgime bunca büyüklüğüne haydi, artar da yeter bile başkalarını da sevmeye"
sti mesi mesi tu yalu nakamo ena krevati mute steno, mute plate navani dyo nomati"	"denizin tam ortasında yapacağım bir yatak ne dar ne de geniş olacak iki kişi alacak"
"nifimu çera nifimu ine çales kodasu masise to hriso dendri çi yali ta kladyasu"	"gelinim saygın gelinim yanında başkaları da var ama sen hayat ağacısın diğerleri senin dalların"
"Alo horo de reğome okso to pendozali apu tone horevğune ulli mikri meğali"	"başka oyun beğenmiyorum pendozali kadar büyükten küçüğe kadar hepsi onu oynuyorlar"
"kalos irtha ta nefala çe feran ton ayera çe droserepse to dendri apu ta marameno"	"bulutlar hoşgeldiler rüzgarı getirdiler solmakta olan ağacı birden serinlettiler"

Hasan Ağa'dan kaydettiğim maniler şimdilik bunlar..

Hasan Olcay, Cunda Adası'nda yaşayan bir portre; eşi, beş çocuğu ve torunlarıyla mutlu bir yaşam sürüyor. Bizlere rastladıkça, bizler onu ziyarete gittikçe de o güzel mazilerini bizden esirgemiyor...

Bitirirken

Cunda Adası'ndan (Alibey Adası/Ayvalık) üç portreden (ikisinin artık yaşamadıklarını belirtmiştim yazının içinde), kırka yakın "Mani"yi 'Mübadele anıları' kıyısından vermeye çalıştım.

Bu manilerden yirmi biri "Retokritos"un destanımsı sevdasının manileriydi. Diğerleri aşk ve özlem temasını işleyen serbest manilerdi.. -Retokritos'un 10. yy.dan bu yana ağızdan ağıza geçerek gelen anonim bir halk destanı olduğunu, ilk el yazmalarına Girit'te 1700'lerde rastlandığını belirtmeliyim..

Manilerin tümü onbeşli hece vezniyle (dekapendesilağos) yazılmıştı. Söyleme biçimlerinden alıntıladığım için kimi yerde, sekiz artı yedi düzeni, beşli ya da ikili hece vezniyle oluşmaktaydı.

Girit manilerinin Yunan halk türküleri ile aynı tempoda bir ezgiyle söylendiğini belirtmişti bir dostum. Hattâ Yunanistan'da Yunan milli marşı da aynı vezinle yazıldığı için bu vezne 'milli vezin' dendiğini de...

Cunda'da yaşayan Girit manilerini aktarırken; kaygım: Tüm güzelliklerin yok olduğu dünyamızda, insanlara keyif veren bazı adacıkların bulunduğunu, onların tarihsel süreçteki renginin, bir dönemin tonu olup o döneme ışık tutacağını düşünmekti.

Yazıya başlarken iki kadından söz etmiştim. Biri anneannem, diğeri Nesiha Teyze. Bitirirken de iki ağaçtan söz edeceğim. Çünkü şu anda Eylül yağmuru hızlandı, kapatırken penceremi gözlerime iki ağaç takıldı.. yağmur damlaları bu iki ağacın yapraklarında yoğunlaştı.. Birini anneannem dikmişti bahçeye. Diğeri Nesiha teyze..

Bana "Girit manileri"nden keyif almayı, yazıya sarılmayı öğreten bu iki kadın şimdi yaşıyorlar bende manileriyle...

Bahçedeki ağacın biri çılgın nar ağacıydı.. Diğerini çılgınlaşmaya çalışan bir dut ağacı...

Şimdi yağmur yağıyor.. Tıpkı bir manideki gibi onları serinletiyor..

Hayatımızın mani'si bol olsun.. kalın maniler'le...

Sakize Kaymanlı

Trablusgarb (Libya) Savaşı'nı Hazırlayan Sebepler ve

Draç Mebusu Esad Paşa'nın Önergesi

MUHAMMET GÜÇLÜ

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren millî devletlerin Avrupa'da kurulmaya başlaması sömürgeciliği ve işgalleri arttırmıştır. Buna dayalı olarak ülkeler kendi aralarında bloklaşmaya gitmiştir. 1882 yılında Almanya-İtalya-Avusturya gibi ülkeler arasında üçlü ittifak kuruldu. Buna karşılık 1894, 1904, 1907 yılı anlaşmaları ile kurulan üçlü itilaf ise İngiltere-Fransa ve Rusya devletlerinin işbirliğidir.[1] Bu gruplaşmalardan daha da güç alan ülkeler çeşitli bölgeleri işgal etmekte veya sömürge haline getirmektedirler. İşgallerden Osmanlı Devleti'nin bazı parçaları da nasibini almıştır. 1881 yılında Tunus'u Fransızlar,[2] 1882 yılında Mısır'ı İngilizler işgal etti.[3] 24 Nisan 1911 tarihinde ise Fransız ordusu Fas'a girdi.[4] Bu durumu gören İtalya öteden beri iştahını kabartan karşısındaki Trablusgarb'ı[5] işgal etmek için diğer Avrupalı ülkelerin onayını aldı. Burada işgal öncesi uyguladığı klasik politikasını uygulamaya başladı. 1907 yılında Trablusgarb ve Bingazi'de Banco Di Roma'nın birer şubesini açtı.[6] Trablus limanına İtalyan yolcu ve yük gemilerinin sık uğramasını sağladı. Halkın kalbini kazanmak için bölgede mekteb, hastane ve ticarethaneler kurdu. Karşılıksız tedavi yapmanın yanı sıra halka sürekli yardım ettiler.[7] Bu arada bölgedeki azınlıklarla işbirliği ederek arazi almaya çalıştılar.[8] Mülk edinme işine Trablusgarb valileri sürekli karşı çıkmıştır. İstanbul'dan gelen bir beyanname arazi satımını kesinlikle yasaklayarak, valileri desteklemiştir.[9]

Esat Paşa (Toptanî)
(Kaynak: Gövsa, Türk Meşhurları)

İşgale Giden Yol

Osmanlı Devleti'nin Roma sefirliğini (23 Kasım 1908 - 12 Ocak 1910) yapan Hakkı Paşa, sefirliği ve Sadrazamlığı döneminde Trablusgarb'ın problemlerine ve İtalya'nın buradaki faaliyetlerine sürekli ilgisiz kalmıştır.[10] İşgalin olacağını Hariciye Nezareti beş altı ay evvel Harbiye Nezaretine bildirdiği halde ilgili nezarette konu ile ilgilenmemiştir. Bölge Vali ve kumandanlarının feryadı İstanbul'daki yetkililer tarafından önemsenmemiştir. Bu ilgisizlik bir yana İtalyan faaliyetlerine şiddetle karşı çıkan Vali ve Kumandan İbrahim Paşa hükümet tarafından Ağustos 1911'de görevden alınarak, vilayet valisiz ve kumandansız bırakılmıştır.[11] Valiliğe vekalet eden Defterdar ise işgalden birkaç gün evvel bölgeden ayrılmıştır.[12] Bunun dışında Terhune, Necat, Sokne kaymakamlıkları boş, Nısratiye kaymakamı ise izinli olarak İstanbul'da bulunmaktadır. Cebel-i Garbi mutasarrıflığı boş ve Hums mutasarrıfı ise seyahattedir.[13] Bu durum da gösteriyor ki Trablusgarb Vilayetinin en tepesinden alt birimlerine kadar hükümetin

Esad Paşa'nın Önergesi

Harbiye Nezaretinden resmen istizahi müş'ir bir takrirdir ki Meclis-i Mebusan'a verilmiş ve bade'l-kırae ikinci şubeye havale olunmuştur.

Trablusgarb vilayetinin taarruz-u idadından muhafazasını temin edecek tedabir-i tedafiiyenin ittihazı hususunun Harbiye Nezaretince izhar edilen gaflet ve müsamahadan bi'l-istifade İtalya hükümet-i gasibesi orayı istila ettiğinden dolayı zirde münderic on maddenin Harbiye Nezaretinden istizahi lüzumunu arz eylerim.

1- Vilayet-i müşarü'l-ileyhanın kuvve-i askeriye-i daimesi 17 tabur piyade ve 2 alay süvari ve saireden ibaret olduğu halde 4 taburun Yemen'e nakliyle bir süvari alayının lağvı esbabı ne idi?

2- Ordu-yu hümayunun büdcesi mevcudu olan 270.000 neferden 20.000 mikdarının Trablusgarb'da ikamesi muktezi ve mümkün olduğu ve eskiden beri o mikdara yakın asker bulundurulduğu halde mikdar-ı mezkûrun tenkısı neden neşet etdi?

3- Trablusgarb kıtasının ehemmiyetine mebni dairesinde bulunan taburların mevcutları evvelce ekseriya 800 raddesinde tutulmuş ve bu sene bütcesinde 750 nefer gösterilmiş olduğuna nazaran mezkûr taburlar mevcutlarının dolgun tutulmasına ehemmiyet verilmesi vecaibden iken beherinin 300 raddesine indirilmesinde sebeb ne idi?

4- Trablusgarb vilayetinin İtalyanlarca arz-ı mev'ud ad edildiği cümlece malum olup ale'l-husus vilayet-i mezkûrenin bir taarruza uğraması melhuz olduğu beş altı ay evvel Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezaretine iş'ar edilmekle beraber Roma Sefaret-i seniyyesi ateşe militeri tarafından da İtalya'nın tedarikat ve niyeti vaktiyle ihbar ve Trablusgarb kumandanlığınca bu keyfiyet tekrar edildiği muhakkak olduğuna nazaran Harbiye Nezaretince mezkûr fıkra taburlarını hiç olmazsa bütcede gösterilen mevcudu muhafaza olmak lazım gelirken mevcut mikdarın muhafazasına bedel-i tenkıs edilmesi neden ileri geldi?

5- Trablusgarb fırkasının tezyid kuvvetiyle kolordu haline ifrağına mahalli kumandanlığı tarafından lüzum gösterildiği halde mürettib tezyid kuvvetine bedel-i tenkıs mevcudu esbabı ne idi?

6- Hücum ve taarruz tehlikesine maruz kalan vilayetin müddet-i medide düşmana mukavemeti için muhafazasına kifayet edecek derecede erzak ve mühümmat ve levazım-ı saire hal-i hazırda tedarik ve itası Kavaid-i Esasiye-i Harbiye muktezasından olup ale'l-husus esna-yı harbde oraya muavenet için Donanma-yı hümayunun kuvveti kafi olmadığı ve Trablusgarb'da kaht olduğu cihetle mahallince erzak tedarik edilemeyeceği malum bulunduğu halde oradaki kuvvete birkaç ay kifayet edecek erzak ve mühümmat gönderilmemesi esbabı neden neşet etmişdir?

7- İstihkamaat-ı hafife ile techiz olunmuş olan Polone'de 35.000 neferden ibaret asker-i osmaniye 180.000 kişiden mürekkeb mütecaviz düşman askerine mukabele etmiş idi. Eğer Trablusgarb'da 20.000 nefer asker mevcut olsaydı asakir-i merkumeye cesaretleri malum olan ahali-i mahalliye iltihak ile kesb,i kuvvet edeceğinden İtalyanlar'ın 120.000 askerine kemal-i sebat ile mukavemet mümkün olurdu. O kadar kesretli askerin bahren sevki ve idaresinin temini gayet müşkül olduğundan İtalya hükümeti asker ihracıyla Trablusgarb'ın istilasına cesaretyab olamazdı. Trablusgarb kalesi istihkamatının mehma emkene tamiri ve hiç olmazsa istihkamatı hafife inşasıyla hücum-u cebriyeye karşı koyacak halde vaz'ı için tahkimat-ı lazimenin ifası cihetine gidilmemesi neden ileri geldi?

8- Yeniden mevki-i fiile konulan teşkilat-ı askeriyenin Avrupa ordularındaki teşkilata muvafık olması Meclis-i Ayan kararı iktizasından olduğu gibi zabitanın noksan idü ki malum ve hiçbir ecnebi teşkilatına benzemeyen teşkilatın bır anda ve bila tecrübe mevki-i fiile vaz'ı mahzurdan gayri salim iken kadroların tezyidiyle beyhude mesarif zaide-i ihtiyar edilerek ve ale'l-umum fırkalar zayıf bir hale getirilerek Trablusgarb gibi müdafaası cidden elzem olan yerlere sarfı muktezi paranın talep ve tahsisi hususunda ihmal gösterilmesine sebeb ne idi?

9- Trablusgarb'da aramsaz asker-i muhtelifenin şehri müdafaa halıne koyarak İtalyanlar'ın bahren getireceği askeri çıkarmalarına mümanat etmeğe uğraşmaları Kavaid-i Harbiye iktizasından iken askerin şehri terk ile geriye çekilmeleri hakkında mahalli kumandanlığa emr verilmesinin sebebi ne idi?

10- Kavaid-i harbiyeye muhalif olarak terk-i mevkii emrinin Erkan-ı Harbiye zabitanınca hasıl ettiği teessürat üzerine mezkur emrin geri alınması için vuku bulan müracaat ve ihracata mukabil oradaki zabitan aileleri perişan olmamak ve sefk-i dimaya mahal bırakmamak için şehrın terki lüzumuna Daire-i Meclis-i Vükela kararıyla verilen emrin istirdadı mümkün olmayacağı cevabı verildiğinden üç gün sonra tamir-i hata için mezkûr kumandanlığa aksi, yani vesaiti nakis bir emr ita edilmesi asakır-i mevcudenin ve ahali-i mahalliyenin kuvve-i maneviyelerinin kesrine ve şehrin adem-i müdafaasıyla İtalya askerinin kemal-i emniyetle karaya çıkmalarına sebebiyet verilmesi neden neşet etdi?

Mevad-i mebsuta-i aşrenin ehemmiyetini bi't-takdir acilen istizahe karar verileceğini heyet-i muhteremelerinden ümid ve temenni eylerim.

13 Teşrin-i Evvel Sene 327

Draç Mebusu Esad

Trablusgarp'da İtalyan askerlerinin esir aldığı Araplar

Sadrazam İsmail Hakkı Paşa

umursamazlığı yüzünden bir boşluk kendini göstermektedir.

Sadrazam Hakkı Paşa (12 Ocak 1910 - 29 Eylül 1911) İtalyan ültimatomu üzerine önemli bir kararsızlık yaşadı ve görevinden ayrılmak zorunda kaldı.[14] Böylece Trablusgarb meselesini yeni Sadrazam eski Ayan Reisi Sait Paşa göğüslemek zorunda kaldı.[15]

İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal sebeblerini vilayet mebuslarından Mahmut Naci Bey ile Sadık Bey 2 Ekim 1911 tarihinde Hakkı Paşa kabinesi hakkında Meclis-i Mebusan başkanlığına verdikleri önergede dokuz maddede özetlediler.[16] Draç mebusu Esad Paşa ise 13 Ekim 1911 tarihli raporunda Harbiye Nezaretinin bölgedeki askeri uygulamalarını on madde altında özetleyerek dile getirdi. Bu rapor 26 Ekim 1911 tarihinde meclis gündemine soru önergesi olarak getirildi. Mahmut Naci ile Sadık Bey'in önergesi 23 Ekim 1911 tarihinde mecliste Mecdi Efendi tarafından okundu. Bu önergenin özeti ve tam metni Hale Şıvgın'ın, Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, Ankara, 1986 adlı eserinde bulunmaktadır. Bu yüzden biz sadece Draç Mebusu Sadık imzasını taşıyan önergenin tam metnini çerçeve içinde vereceğiz.[17]

Önergeden de görüldüğü gibi Draç Mebusu Esad Paşa Harbiye Nezaretine ve Trablusgarb'daki askeri uygulamalarına önemli eleştiriler getirmektedir. Bölgedeki hatalı askeri uygulamalara bir de İstanbul hükümetinin yanlış kararları ve umursamaz davranışları eklenince, İtalyan ihtirasının gerçekleşmesi için istenen ortam hazırlanmış oldu.

Trablusgarb'daki İtalyan işgalinin ve geri kalmışlığın eğitim faaliyetleri ile giderileceğini düşünen Bingazi ve Havalisi kumandanı Enver Bey, II. Abdülhamit zamanında başlatılan eğitim faaliyetlerine devam etti.[18] Bu amaçla 1912 yılında çeşitli dallarda eğitim görmeleri için İstanbul'a 105 öğrencinin gönderilmesine vesile oldu.[19] Eğitim çalışmalarına devam eden Enver Bey, 16 Eylül 1913 tarihli bir belgeye göre ise 200 kadar Bingazili öğrenciyi aylık 20'şer kuruş harçlık ve bütün masrafları karşılanmak üzere İstanbul'a gönderdi.[20]

Görüldüğü gibi bu iki devlet adamının ortak kararı geri kalmışlığın eğitim ile çözüleceği noktasında birleşmektedir.

NOTLAR

1 Y. Hıkmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, 1983, C: 2, Kıs: 1, s. 70; Fahır Armaoğlu, **XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Ankara, 1986, s. 26.

2 E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C: 8, Ankara, 1983, s. 82.

3 Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789-1960**, Ankara, 1975, s. 198.

4 Y. Hıkmet Bayur, **Age.**, s. 161.

5 Trablusgarb 15 Ağustos 1551 tarihinde Osmanlı hakimiyetine girdi. İlk başta Garp Ocakları'na bağlı olarak yönetilen Trablusgarb, daha sonraları Dayılar tarafından yarı bağımsız olarak yönetildi. Bölge 1834 yılında eyalet, 1864 yılında çıkarılan Vilayet Kanunu ile vilayet halıne dönüştürüldü, 1877 yılında çıkarılan kanunla Bıngazi ve Derne Havalisi Mustakil Bingazi Sancağı adı ile doğrudan doğruya İstanbul'a bağlandı. 1908 yılına ait Devlet Salnamesi verilerine göre Trablusgarb Vilayetine bağlı Trablusgarb, Hums, Cebel ve Fizan adlarında 4 sancak, bunlara 19 kaza ve 23 nahiye bağlı idi. Mustakil Bıngazi Sancağı'na ise 4 kaza ile 11 nahiye bağlanmıştı. Sözü edilen dönemde bölgenin genişliği 1.051.000 kilometrekare olup, 1,5-2 milyon civarında kişi yaşamaktadır. **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye**, H: 1326, Defa: 64, s. 130; **Devlet-i Aliyye-İtalya Vekayi Harbiyesi**, İstanbul, Bs. Tarihı yok, s. 52, 74.

6 **Campagna DI Libia**, Roma, 1938, C: 1, Cev: Afif Tuğrul, s. 63.

7 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, Istanbul, 1966, C: 1, s. 486; **Tanin**, 8 Haziran 1327, "İtalya Sefirinin Beyanatı"; I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kuşadası-Antalya arasındaki sahil bölgesini ve hinterlandını işgal eden İtalya, aynı yontemi başta Antalya olmak uzere diğer şehirlerde de uygulamıştır.

8 BOA. **Trablusgarb Evrakı**, A.MTZ.TG.Ds. 16/3; **Tanin**, 30 Eylul 1327, "Ittıhat ve Terakkinin Beyannamesi".

9 BOA, **Trablusgarb Evrakı**, A.MTZ.TG.Ds. 6/29.

10 Trablusgarb Mebusu Sadık, "Trablusgarb Hakkında Bır Mutalaa", **Tanin**, 12 Eylul 1327; **Halil Menteşe'nin Anıları**, Giriş: Ismaıl Arar, Istanbul, 1986, s. 141.

11 M. Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, İstanbul, 1965, s. 1778.

12 Aynı durum daha sonra Antalya'nın işgali sırasında yaşanmıştır. İşgal öncesi İtalyan taraftarı olan Mutasarrıf Furuzan Bey Rodos'a firar etmiştir. Dahılıye Nezareti tarafından vekaleten atanan Muhasebecı Talat Efendi ise işgal karşısında yeterli aktıviteyi gösterememiştir.

13 **Devlet-I Alıyye-İtalya Vekayi Harbiyesi**, s. 77.

14 Huseyın Cahıt, "Siyasıyat", 5 Teşrın-i Evvel 1327.

15 **Tanin**, 30 Eylul 1327.

16 **Meclis-I Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, Sene-i Ictimai: 4, Celse: 1, Ictima: 5, 10 Teşrin-i Evvel 1327.

17 **Devlet-I Alıyye-İtalya Vekayi Harbiyesi**, İstanbul, Bs. Tarihi Yok, s. 123-125; **Meclis-I Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, Yıl: 4, İctima: 6, s. 425-426.

18 Ettore Rossi, "Trablus", **İA.**, C: 12, s. 449.

19 **ATASE Arşivi**, Ds: 167, Kıs: 37, Fh: 1, L4 Teşrin-i Evvel 1328; Mustafa Hamit Ruhuna **İtalyan Savaşı Karşısında Libya-Türk Mücadelesi 1911-1912**, Trablus, 1988, s. 233'te gönderilen öğrenci sayısını 365 olarak vermektedir.

20 BOA., **Trablusgarb Evrakı**, A.MTZ.TG.Ds 16/6.

KONFERANS
SEMPOZYUM

CIEPO'nun Prag'daki 12. Sempozyumu Notları

ORHAN KOLOĞLU

Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi'nin 12. Sempozyumu, 9-13 Eylül 1996 tarihleri arasında Prag'da yapıldı. Yedi ana tema olarak sınıflandırılmış konular üzerinde 120 kadar bildiri sunuldu. Dört ayrı salonda aynı anda yapıldığı için bunların hepsini bir kişinin izlemesi mümkün değildi. Dolayısıyla bu yazıda genel eğilimi ve izleyebildiklerimden öğrendiklerimi aktarmaya çalışacağım.

Sadece program üzerinden yüzeysel bir tetkik bile siyasi-askeri tarihin ne derece arka plana atılmış olduğunu kanıtlamaya yeter. Son on yıllarda bütün dünyada ilgi odağını oluşturan Sosyal ve Ekonomik Tarih araştırmaları bu sempozyumdaki bildirilerin hemen hemen üçte birini oluşturdu. Özellikle Osmanlı'nın iktisadi yapısını belirleme amaçlı araştırmaların arttığı gözlemleniyor. A. Salzmann'ın 'Osmanlı eski düzenine karşılaştırmalı bir bakış'ı; İ. Ortaylı'nın 'Timarsız Timarlılar'ı; Y. Cezar'ın 'Osmanlı eyaletlerinin 18 ve 19. yüzyılda mali açıdan değerlendirilmesi', S. Pamuk'un '18. yüzyılda Merkez Çevre ilişkisi açısından Osmanlı Para Sistemi', C. Neumann'ın '18. yüzyılda bir Selanik Paşasının hesap dökümü' önemli bildirilerden bazıları. Bu bölümde Anadolu'daki üretim alanları üzerinde özellikle durulması ve şehircilik ve mimari konularının da ele alınması (M. Önder, Filiz Yenişehirlioğlu, S. Yılmaz) araştırma alanlarının genişlediğini gösteriyor.

İkinci büyük ilgi gören ve bildirilerin dörtte birini toplayan konu 'Osmanlı eyaletleri ve merkezle ilişkileri' oldu. Burada, katılanlar arasında Arap kökenlilerin azlığına karşılık Arap çoğunluklu eyaletlere ait bildirilerin çokluğu dikkatlerden kaçmadı.

Bunlar arasında özel bir önem atfettiğim C. Farah'ın bildirisine daha aşağıda tekrar döneceğim. R.L. Chambers'in askere alma konusuyla ilgili olarak '19. yüzyıl Bosna'sında gelenekçilik ve modernlik' konulu sunuşu da bugüne ışık tutmak bakımından ilginçti. Bu bölümün çerçevesinde üç kişinin özel bir 'Ermeni Soykırımı' oturumu yapma girişimi, itirazlar üzerine CIEPO yönetimince programdan çıkarıldı.

Her biri bildirilerin yedide birini toplayan iki alandan, Entellektüel ve Kültürel Tarih Bölümü'nde B. Flemming'in 'Lamii'nin Rumi terimini savunuşu'; A. Pistor - Hatam'ın 'Selçuklu ve Osmanlı'larda Farsça'dan çeviri faaliyeti'; E. Kuran'ın 'Halit Ziya'da Batılılaşma anlayışı'; N. van Os'un 'Kandilli sultani-i inas'ı' belirtilebilir. Bu bölümde bilim tarihi ile ilgili bildirilerin –galiba– ilk kez yer alması da dikkat çekici bir yenilikti.

Osmanlı Devleti ve Dünya bölümü, siyasi tarihe girmeden 'öteki'lerle ilişkileri ve onlara bakışı ele alan bildiriler içeriyordu. D. Panzac'ın '1800'e doğru Avusturya gemileri ile Garp Ocakları'nın ilişkisi'; T. Goodrich'in '16. yüzyılda Osmanlıların Yeni Dünya'ya bakışı'; R. Motika'nın '1570'de Heidelberg'de ihanet: Adam Neuser'in

Selim II'ye mektubu', Bacque-Grammont'un 'Cihannüma'da I. Selim saltanatının değerlendirilişi' gibi. Osmanlı ordusuyla ilgili iki bildiriden K. Buğday'ınki Osmanlı kuruluşunun aşiret niteliğine dayanamayacağı ve Gazi'liğin rolünü ele aldı. D. Kolodziejczyk Ikinci Viyana Kuşatması'nın Osmanlı'nın askeri geriliğinden değil, ileri teknoloji olarak topa ağırlık verip süvarinin rolünü küçümsemesinden ileri geldiğini savundu.

Diğer üç bölümde bildiri sayıları sınırlı olmakla birlikte ilginçlikte geri kalmadılar. Osmanlı öncesi ve Erken Osmanlı'da T. Baykara'nın 'Selçuklu Şehrinde çarşı oluşumu' ile F. Emecen'in 'Batı Anadolu Türkmen Beylikleri'; Kaynaklara yeni Yaklaşımlar'da Shmuelevitz'in 'Bir İbranice yazmanın Osmanlı Tarihi için kaynak niteliği'; Osmanlı Tarihinin Temel Sorunları' bölümünde N. Vatin'in 'Sultan ölümleri neden saklı tutulurdu'su; İlhan Şahin'in '16. yüzyılda Osmanlı göçebeleri' belirtilebilir. Konuları daha güncelleştirme ve araştırma sınırını günümüze yaklaştırma çabası açısından A. Özgiray'ın '1920-38 Çekoslovakya Türkiye siyasi ilişkileri' bildirisi bir özellik taşıyordu.

Bazı bildirilerin niteliği ve üzerlerinde yapılan tartışmalar önem taşıyordu. Bunlardan tanık olduklarımızı özetle aktarmaya çalışacağız.

Kemal Karpat, II. Abdülhamid'e bakışı kuramsal bir çerçeveye oturtma hedefi güden bir konuşma yaptı. Şöyle özetleyebiliriz:

"1870-1910 dönemi en az anlaşılmış, yanlış tartışılmış dönemdir. Yapılan hata, kurumlardaki yapılaşmaya bakılmayıp reaksiyon dönemi diye nitelenmesindedir. Tanzimat'ın 1870'e kadar gerçekleştirilen reformları ürünlerini vermeye başlayınca, iki statik model arasındaki değerlendirilişi değişmenin felsefesine dayatılmamıştır. Bu dönem ne eski Osmanlı yapısıdır, ne de Batı medeniyetidir. 'Değişme içindeki toplum' görüşü oluşturulmayınca kavramsal ihmal sonucu bakış ideolojik olmuş ve Abdülhamid Rejimi sadece Panislam ile Mutlakiyetçilik noktasından değerlendirilmiştir.

Dönemin diğer icraatı ve oluşumları unutulmuştur. Bir kere Kafkaslar, Balkanlar ve Girit'ten Anadolu'ya göçen milyonlarca insanın yarattığı sorunlar var. Öncelikle yeni bir siyasi yapılanma bahis konusudur. Yeni bir orta sınıf oluşmuştur. Abdülhamid'in despotizminden bahsedilebilir. Ama olanlar sadece onun kafasının ürünü değildir. Orta sınıfın çıkarları etken olmaya başlamıştır. Devletin İslâm anlayışındaki değişme, Tanzimat'ın dindarlık düşüncesi bu sınıf içinde Müslümanlarla etnik gruplar arasında farklı biçimlenmelere yol açtı. Bu yapıda Abdülhamid'in despotizmine Panislam da eklendi. Oysa bunun da iki veçhesi olduğu gözardı edildi. İçe yönelik yüzü, parçalanmaya ve emperyalizme karşı bir savunma için İslâmî bütünleşmedir. Dış yüzü ise, Batı'nın anladığı şekilde İngiliz ve Fransız ihtiraslarına bir tehdit, bir tek cephe taşımaz, asla bütün İslâm'ı kapsayan bir örgüt kurmadı, ayaklanma istemedi."

Son zamanlarda bazı çevrelerce eleştirilmesi moda haline getirilmek istenen Tanzimat'ın böylece akılcı bir çerçeveye oturtulmasının, Abdülhamid'in de, II. Meşrutiyet'in de, Cumhuriyet'in de anlaşılmasını kolaylaştıracağı inancındayız. Karpat'ı dinlerken bu noktayı anımsatınca yanımda bulunan Çek profesör ekledi: 'Unutmayın ki Türkler'in o zaman yaptığını Araplar şimdi yapmaya çalışıyorlar. Aranızdaki fark bu gecikmenin sonucudur.'

C. Farah'ın 'Abdülhamid'in Arap destekleyicisi: İzzet al-Abid' konulu bildirisi de aynı döneme önemli ışık tutmak ve kalıplaşmış yanlışları düzeltmek amaçlı. Farah'ın genel olarak yanıtlamak istediği soru şu: 'Arap ulusculuğu akımını başlatan ve kısa sürede buna Müslümanları da katmayı başaran Hıristiyanlar, tam Arap yeniden doğuşu başlarken Panislamcılığı destekler miydi?'. Bildirisinde Abdülhamid'in Arap destekçilerinden sadece İzzet Holo'yu ele alan Farah iki önemli önyargıya düzeltme getiriyor. Birincisi Batılıların sultanı eylemci bir Panislamcılıkla suçlayan ve bunun fikir babalığını mabeyindeki Arap danışmanlara yükleyen görüş. İkincisi de İttihatçıların, Abdülhamid'in yanındaki herkes gibi İzzet Paşa'yı da sadece yolsuzlukla suçlayan iddiaları.

R. Motika'nın bildirisi de 16. yüzyılda Batı dünyasının öncesinde Türk imajı'nın belirlenmesi açısından ilginç bir katkı oluşturdu. Hıristiyan mezhepleri arasındaki tartışmalar sırasında Osmanlı Devleti ve İslâm'ın Avrupa'yı etkileyişine bir örnek verdi. Adam Neuser adlı rahibin (1530-76) 'teslis'i red eden görüşleri sebebiyle sürdürdüğü kampanya, 1570'de II. Selim'e bir mektupla başvurup din anlayışı ve gücü sebebiyle dünya egemenliğinin ona yakıştığını ileri sürmesi sonucuna varmış. Ancak mektubun düşmanlarının eline geçmesi onu Osmanlı topraklarına sığınmaya, Müslüman olmaya ve yaşamını İstanbul'da iki taraflı haberci olarak sürdürmeye zorlamış. Bu örnek üzerinden geliştirilen tartışmalarda bazı ilginç sonuçlara varıldı.

1) Osmanlı topraklarının Batı rejimlerinden kaçanlar için sığınak oluşturmasının sebepleri ve ihtida edenlerin Osmanlı düzenine katkılarının daha ayrıntılı şekilde araştırılması gereği.

2) Osmanlı'daki daha hoşgörülü din anlayışının daha iyi belirlenmesi.

3) Osmanlı'yı bir model olarak inceleyen Makyavel ve Jean Bodin gibi düşünürlere böylelerinin de katılmasıyla daha kapsamlı bir bakışın ortaya konması gereği.

E. İhsanoğlu'nun Astronomi ile ilgili el yazmaları konulu kitabı tanıtırken verdiği bilgiler birçok açıdan ilginçti. Önce Batı'dan bilgi alışverişinin kesilmemiş olduğunu, Osmanlı döneminde de eskisi gibi devam ettiğini ortaya koydu. *Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna** isimli eserinde ileri sürdüğü tezi böylece astronomi alanında kanıtlamış oluyordu.

Osmanlı döneminde İstanbul'un farklı bir şekilde bilim merkezi niteliğini koruduğunu, Mısır'ın da etkenliğini kaybetmemiş olduğunu vurguladı. İstatistiklere dayanarak 18. yüzyılda Türkçe'nin Arapça'dan fazla bu alanda bilimsel ürün verdiğini ispatlaması da 19. yüzyılda beliren dil sorunlarının kökeni üzerinde yeni düşünceler oluşturulması gereğini ortaya koyuyor.

F. Günergun'un da Osmanlı sanayiindeki standart belirleme çabaları üzerindeki bildirisi, kumaştan kaftana gömleğe, inşaata, küreğe, balık ağına, mezar derinliğine ve ayakkabıya (Battal ulu ayak, ulu orta ayak, orta ayak, kiçi ayak) kadar her alanda sistemleşmenin varlığını ortaya koydu.

Ekonomi alanındaki tezler henüz kesinlik kazanacak yoğunlukta her bölgeden sağlanmadığı cihetle, genellikle bir bölgenin ve belli sınırlı bir döneminin yansıması niteliğini taşıyordu. Genellemelere gitmek için bunların yeterli olmadığında ekonomi ve maliye tarihçileri de birleşiyor. C. Establett'in Şam kadı kayıtlarına dayanarak 135 hacının Mekke dönüşü ölümüyle ailelerine kalan miras envanteri bu nitelikteydi. Genelleme yapması zor ama bir başlangıç olarak önemli bir adım. A. Salzman'ın tarihçiden çok sosyal bilimci niteliği ile 16-17. yüzyıllardaki yapısal değişmeyi modern devlete geçiş teziyle aşırı bir soyutlamaya girişmesi, iddialı bir davranıştı, doğal olarak eleştirileri çekecekti. Özellikle K. Karpat karşı çıktı. Yine de denenmesi gereken bir adımdı. Benim hoşuma giden, konuşmasına Fukuyama'nın 'Tarihin sonu geldiği' tezini yermesiyle başlaması oldu.

Cezar ve Pamuk'un bildirileri ise (Biri mali açıdan, diğeri para sistemi açısından) 17. yüzyıldaki büyük değişmenin Osmanlı yapısını nasıl etkilediğini ana hatlarıyla belirtmeye yönelikti. Temel yapının değişmesinin kurumları değiştirmeye zorlayışı ortaya konuyordu. Ancak tam bir formüle varılabilmesi için çeşitli bölgelerdeki oluşumların ayrı ayrı incelenmesinin tamamlanmasının gerekli olduğu anlaşılıyor. Osmanlı'nın ne derece merkeziyetçi, ne derece de santralize olduğu ve bunun değişim eğrileriyle eyaletlerin her birindeki çizgisinin tartışılması herhalde daha çok sürecektir.

Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'taki Ocakların sadece birer korsan yuvası olduğu şeklindeki Batı'da kökleşmiş tezi D. Panzac bildirisiyle düzeltmeye girişti. Bunların birer ticaret merkezi olarak yakma ve yıkma değil, rakibin malını en iyi şekilde ele geçirip –esirler dahil– kazancı artırma amacı güttüğünü belirtti ve örnekler de verdi. Buna karşılık gemi inşa tekniklerindeki ilerlemede Osmanlı'nın geri kalışının etkisini açık şekilde gözler önüne serdi. Kuzey Afrika ile ilgili olarak S. Kirillina'nın bildirisi, Mısır'da ulema ile sufi tarikatlarının etkileşimini ortaya koyması açısından ilginçti.

Sufi'lerin İstanbul ile ilişkisi ve ulemanın bile sufi eserleri vermesi, iddiaların aksine Ezher'in tam sünni bir çizgi izlememiş olduğunu gösteriyordu. Böylece halk düzeyindeki İslâm'ın etkenliğinin önemi ortaya çıkmış oluyor. Öbür yandan, tıpkı Osmanlı topraklarında Tanzimatçı II. Mahmut'a 'Gâvur Padişah' denmesi gibi, Mısır'da yenilikçi Mehmet Ali Paşa'ya 'Şeytanın cisimleşmişi (mücessimi)' sıfatının yakıştırıldığını öğrendik.

Tartışma yaratan bir bildiri de T. Goodrich'in, Osmanlı düşünürleri arasında yeni dünya'ya ilginin azalması konusundaki bildirisi oldu. Piri Reis'ten sonra 16. yüzyılın ikinci yarısında bu ilginin son derece arttığını, ama 17. ve 18. yüzyıllarda gayet azaldığını kanıtlarla ortaya koydu. Ancak bunun nedenleri üzerindeki yorumları eleştiriye yol açtı.

Bu ilgisizliğin, Osmanlı'nın erişme alanı dışındaki bir bölgenin ekonomik etkisinin bulunmamasına bağlanması gerektiği genel kanıydı. Benzeri bir tartışmaya da D. Ze'evi'nin 'Kul kesiminin 19. yüzyıldaki değişimi' konulu bildirisi yol açtı. Batılı oriyantalistlerin 15. yüzyıldan beri bu kesimi 'slavo=köle, esir' ile karıştırması alışkanlığının değiştirilmesi veya 'Kul'un aynen kullanılması görüşü ileri sürüldü.

Sempozyuma ben de 'Reaya'dan vatandaşa: Kamuoyu kavramının 'Osmanlı Toplumunda Belirişi' başlıklı bir bildiri ile katıldım. Amacım, yazmakta olduğum 'Türkler ve İslâm'da Kamuoyu Tarihi' konulu çalışmamın bir eksiğini tamamlamaktı. Arap, Rum, Ermeni, Yahudi, Arnavut gibi cemaatlerde bu kavramın nasıl belirip nasıl bir evrim gösterdiği hakkında uzmanlardan bilgi edinmek istiyordum. Bu makale vesilesiyle isteğimi tekrarlıyorum. Bu konuda yayınlanmış makale ya da kitaplar hakkında bilgisi olanlar *Tarih ve Toplum* dergisi aracılığıyla yardımcı olabilirler.

* 1996'da İletişim Yayınları'ndan çıkan bu kitabın ismi bazı kimselerce tam kavranamamıştır. 'Büyük Cihad' deyimi Hazreti Peygamber'in ilme ulaşmayı tanımlamasını yansıtıyor. 'Frenk Fodulluğu' ise, Avrupa'da yeni ilmi buluşlar gündeme geldiğinde bunun İslâm toplumlarındaki geleneksel bilgilere uymaması, karşısında tutucu çevrelerin tepkisini yansıtıyor. Fodul 'başaramayacağı ya da gücü dışındaki şeylere heves eden kişileri kınamak' için kullanılan bir deyimdir. Osmanlı'nın yakından izlediği Batı bilimini gerektiği gibi benimsememesinin suçu bunlara aittir.

1995 ve 1996'dan Birkaç Güzel Kitap

Bu yazıda birkaç "güzel" kitaptan söz edeceğim. Bunlar, her şeyden önce bir kitapsever olarak elde edebildiğim ve okuyabilme hazzını yaşadığım eserler. Bazıları dış görünüşleri ve düzenlenip basılışlarıyla birer sanat eseri. Bazıları ise yararlı oldukları için güzel... "Güzel" sıfatını hak eden bu kitaplar elbette bunlardan ibaret değil... Çoğu satışa sunulmayan, sunulsa bile çok pahalı oldukları için alamadığım daha pek çok kitap var... Yayımlandıklarını duyamadığım, duysam bile göremediğim, görüp de yalnızca belli çevrelere dağıtıldığı için elde edemediğim kitaplar içinse ne diyeceğimi bilemiyorum. Ne yazık ki ancak okuma, inceleme olanağı bulduğum kitaplardan söz edebiliyorum.

İlk eser eski "Osmanlı Kentleri" ile ilgili:

Divriği ve Amasra kentlerinin tarih ve kültürüyle, Türk eğitim tarihiyle ilgili kitaplarını, tarih ve kültür tarihiyle ilgili yazılarını kendine özgü anlatımıyla sevdirerek okutan Necdet Sakaoğlu, ilginç bir derlemeyle karşımıza çıktı. "Osmanlı Kentleri ve Yabancı Gezginler" adlı Türkçe - İngilizce eserde, Batılı yazarlarca kaleme alınan seyahatname, gezi günlüğü, anı, yazışma, araştırma, mektup türünde kitaplardan kentlerle ilgili seçmeler, özetlenmiş bilgiler ve yazarın alıntıları birbirine bağlayıcı özet ve yorumları yer alıyor.

Eski Osmanlı kentlerinden kırkını, kısa ve genel bir girişin ardından gezginlerin eserlerindeki bilgi ve izlenimlerle sınırlı kalmak üzere tanıtan Sakaoğlu, her dönemde her kent için merak konusu olmuş yada yalnızca o kent için söz konusu olan ilginçlikleri sergiliyor. Batılı gezginlerin dışarıdan bir gözle gördüğü bu kentler, halk hayatının gizemli yanlarına fazla nüfuz edememiş ve kimi tespitlerde iyi kavrayamamaktan kaynaklanan yanlış değerlendirmeler sonucu anlam kazanamamış "Batılı" yorumlarla da tanıtılsa bile; anlatılanlar belli bir bütünlük içinde verildiğinden usta bir tarihçinin, bir kültür tarihçisinin kalemiyle rahatlıkla okunur bir metin haline geliyor. En sonda ise "Bibliyografya" yer almaktadır.

Büyük bir Doğu merakının başlayıp sürdüğü yüzyıllarda, Osmanlı ülkesinin ve tek tek kentlerinin canlı tanığı olan bu eserlerin pek çoğu, ne yazık ki hâlâ yalnızca yazıldıkları ve yayımlandıkları dillerde Batılılara seslenmeye devam ediyor. 16.yüzyıldan itibaren yoğunlaşarak çoğalan ve 14. ve15. yüzyıllarda da örnekleri görülen bu tür eserlerin çoğu dönemlerinin sanat anlayışlarıyla hazırlanmış gravürlerle dolu. Bu gravürler kentlerin o yıllardaki durumunu yansıtmaya yazı ile birlikte görsel bir tanık olarak katkıda bulunuyorlar.

"Osmanlı kentleri" adlandırmasıyla, bu kentlerde silinmesi güç "Osmanlı" damgasının bulunduğu vurgulanmak isteniyor. Bir kentin "Osmanlı" sıfatını kazanması için fethedilmiş ve yönetiminin değişmiş olması yeterli değil elbette, buralarda kendi medeniyetinin kalıcı izlerini de bırakmış olmak gerekir. Kentlerin kimlik değiştirmesi, yeniden kurulmadan yeni bir kimlik kazanması uzun zaman alır. Sakaoğlu'nun hazırladığı kitaptaki kentlerden birçoğu, bugün sınırlarımız dışında bulunsa da, kimlik değiştirme sürecinin uzun sürmesi sonucu hâlâ Osmanlı-Türk kimliğinin izlerini taşırlar. Bu yüzden buralarla ilgili olmamız, kültürel anlamda bağımızı koparmamamız gerekir.

Osmanlı kentleri konusu, Pars Tuğlacı'nın ilk, önemli ve yararlı, fakat kaynaklara tam hâkim olamamanın verdiği olumsuzluklar yüzünden ihtiyatla bakılması gereken *Osmanlı Şehirleri* (İstanbul, 1985) adlı eserinden sonra Sakaoğlu'nun derlemesiyle yeniden gündeme geliyor. *Tarih ve Toplum* sayfalarında yayımlanan Osmanlı kentleriyle ilgili ve kartpostal çözümlemesi ağırlıklı özel bölümler öteden beri dikkati çekmekte. Tarihlerinde "Osmanlılık" dönemi de bulunan kentlerle ilgili Batı dillerinde yazılmış monografilerin çevirilerini ya da dönemlerinin kaynaklarına ve bugünkü durumlarına bakılarak hazırlanacak telif eserleri yayımlamak, sular gibi tarihin de boşa akıp gitmediğini göstermek bakımından çok önemli. Bu konuda Türkiye sınırları içindeki şehirlerle ilgili olarak başka ülkelerde hazırlanıp basılan kitaplar örnek

Necdet Sakaoğlu

Osmanlı Kentleri ve Yabancı Gezginler
Ottoman cities through the eyes of travelers

Ray Sigorta Yayını, İstanbul, 1995; 167, [1] s., 1 katlanan İstanbul panoraması; resimli, ciltli ve gömlekli (25 x 22cm.)

ve uyarıcı olmalı; ancak, yalnız kendini görmek ve bulmak sertliğini de aşılamamalı...

Sakaoğlu'nun güzel bir kâğıda özenle basılmış bu çalışmasını okuyup bitirdikten sonra bunları düşündüm ve "Meraklısına" köşesinin okuyucularıyla paylaşmak istedim.

Sözünü etmek istediğim ikinci kitap Türk tarihiyle ilgili:

Ebulgazi Bahadır Han

Şecere-i Terâkime
(Türkmenlerin Soykütüğü)

Hazırlayan:
Zuhal Kargı Ölmez

Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3, Yayımlayan: Mehmet Ölmez, Ankara, 1996, Simurg Yayınevi-İstanbul, 559 s., kaynakça, sözlük ve tıpkıbasımlar, (23,5 x 16 cm.)

Elimizdeki kitap aslında bir dil çalışması olarak kaleme alınmış olmakla birlikte tarih, halk kültürü ve halk edebiyatıyla ilgilenenler için de ilginç bir kaynak ve inceleme konusudur.

Tarihçi ve hükümdar Ebu'l-Gazi Bahadır Han (1603 - 1663) *Şecere-i Türk* ve *Şecere-i Terâkime* adlı ki eseri ile tanınmıştır. Bunlar, Türk ve Türkmen boyları ile Moğol boylarının tarihine ilişkin rivayetlerin derlenmesiyle oluşturulmuş, destanî yönleri de bulunan iki kaynak eserdir. Bu yüzden Türk tarihi, özellikle de Oğuz (Türkmen) boylarının destanî öyküler biçiminde anlatılan tarihleri bakımından önemlidirler.

Şecere-i Terâkime'nin bir dil çalışması olarak ele alınmış olduğunu belirtmiştim. Bu yönüyle büyük ölçüde Türk dilinin tarihiyle uğraşan uzmanlara seslenen bir eser. "Önsöz", "Kısaltmalar", "Kaynaklar", "Giriş", "Yazım Özellikleri", "Dilbilgisi Özellikleri", "Metin", "Metnin Çevirisi" "Açıklamalar", "Sözlük", "Tıpkıbasımlar" bölümlerinin yer aldığı kitapta "Giriş", "Metnin Çevirisi" ve "Açıklamalar" bölümlerini büyük bir keyifle okudum. Daha önce de Türk Dil Kurumu'nca yayımlanan bir tıpkıbasımını görmüş (*Şecerei Terakime. Sovyet İlimler Akademisinin Türk Dil Kurumuna Gönderdiği Fotokopidir*, İstanbul, 1937) ve merhum Muharrem Ergin'in "Tercüman 1001 Temel Eser" dizisinde yer alan bir çalışmasını okumuştum (*Şecere-i Terâkime [Türklerin Soy Kütüğü]* , İstanbul, t.y.). Doğrusu, Zuhal Kargı Ölmez'in bu çalışmasını okuduktan (yalnızca ilgilendiğim bölümleri) sonra başta Oğuznâme (bu adla anılan bütün metinler) olmak üzere Dede Korkut, Köroğlu, Battalnâme, Hamzanâme, Süleymannâme gibi metinlerin ne kadar önemli olduklarını bir kez daha düşündüm.

Şecere-i Terâkime, ulusal bir kaynak olarak dilcilerin, tarihçilerin ve halk kültürü araştırmacılarının kendisinden yararlanmasını bekliyor. Sıra, Ebulgazi Bahadır Han'ın daha önce Ahmed Vefik Paşa (*Şecere-i Evşal-i Türkiye* , Istanbul, 1864) ve Rıza Nur (*Şecere-i Türk*, İtanbul, 1925) tarafından Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi ile yayımlanan diğer eseri *Şecere-i Türk*'te ve kaynak niteliği taşıyan diğer eserlerde. Kitaplar okunmak ve yararlanılmak için yazıldığına göre onları kütüphane raflarından çalışma masalarına taşıyacak uzmanlara ve bunları herkesin yararlanabileceği biçimde ortaya çıkaracak olan "Simurg" gibi cesur yayıncılara büyük görev düşüyor demektir.

Üçüncü kitap bir yazmalar kataloğu:

Yazma kitaplarla ilgili çalışmalarıyla tanınan Kütüphaneci Mine Esiner Özen 'in Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki görevinden emekliye ayrıldıktan sonra hazırladığı bu katalog, her kütüphane kataloğu gibi, bir bilinmeyen dünyanın aralanmış kapısı oldu. Orta Asya Türk sanat ve kültür tarihi uzmanı rahmetli Emel Esin (1911-1987) ve eşinin ortaklaşa oluşturdukları arşivde yer alan yazma ve basma kitaplar ve diğer dokümanların korunması ve uzmanların hizmetine sunulması için "Tek-Esin Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı" ile buna bağlı olarak "Dr. Emel Esin Kütüphanesi" kurulmuştur. Bu kütüphanede yer alan "694 cilt birliğinde 917 kitap ve risale", 1979'dan beri yayımlanmakta olan Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu'nda (TÜYATOK) uygulanan kurallara benzer bir yöntemle kataloglanmıştır.

Mine Esiner Özen

Dr. Emel Esin Kütüphanesi Kataloğu
(Yazma Eserler)

Tek-Esin Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı Katalog ve Bibliyografya Dizisi No: 3, İstanbul, 1995; ix, 264 s., 8 s. renkli resim, dizinler (27 x 19,5 cm.)

Yazmalar oldukça ayrıntılı bir biçimde konu tasnifine tabi tutulmuş; herbirine ayrı ayrı katalog, demirbaş ve konu numarası ve-

rilmiş; eser ve yazar adları ile eserin ilk ve son satırlarından yapılan alıntılar Türk ve Arap harfleri ile yazılmış; gerekli yerlerde başka kataloglara göndermeler de yapılmıştır. Yazmaların "dil", "konu", "yazar adı", "eser adı" dizinlerinin de bulunması (sonuncusunun Arap harleriyle dizilmiş olanı da var) kataloğun daha da kullanışlı olmasını sağlıyor.

Dr. Emel Esin Kütüphanesi'ndeki yazmaları kataloğa göre gözden geçirirken, kütüphane araştırmacılara hizmet vermeye başladıktan sonra ya da sağlanabilecek herhangi bir kolaylıkla mutlaka görmek istediğim cönk, mecmua-i eş'ar ve divanları işaretledim. Herhalde, kataloğu elde etme şansına sahip olan başka araştırmacılar da benim gibi hazırlık yapmışlardır. Diğer yayınları da takdirle karşılanan vakfın değerli yöneticileri bunu bizlerden esirgemezler sanırım.

Dördüncü sırada 1995 ve 1996'da yayımlanmış iki armağan yer alıyor:

"İstanbul Armağanı" adıyla yayımlanan iki kitapta çok sayıda bilim adamı, araştırmacı ve yazarın İstanbulla ilgili yazıları bulunuyor. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı'nın yılda bir kez yayımlamayı planladığı bu kitaplarda her yıl değişik bir konu üzerinde duruluyor. Her iki kitabı da uzun bir zaman dilimi içerisinde, yazıları seçe seçe okurken oldukça yararlandım, keyif aldım. Emeği geçenler sağ olsun...

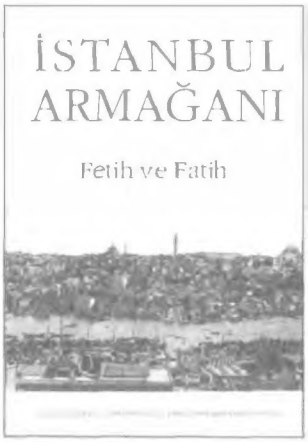

Yayına Hazırlayan:
Mustafa Armağan

İstanbul Armağanı: 1
Fetih ve Medeniyet

Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları: 17, İstanbul, 1995, 322 s., 4 s. resim, 24 varak renkli tıpkıbasım; 23,5 x 16,5 cm.

Yayına Hazırlayan:
Mustafa Armağan

İstanbul Armağanı: 2
Boğaziçi medeniyeti

Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları: 26, İstanbul, 1996, 302 s., 32 s. siyah-beyaz ve renkli resim; 23,5 x 16,5 cm.

Konusu "Fetih ve Fatih" olarak belirlenen ilk kitapta Semavi Eyice, Necdet Öztürk, Ahmet Şimşirgil, Nevra Necipoğlu, Halil İnalcık, Yusuf Halaçoğlu, Ekmeleddin İhsanoğlu, Selçuk Mülayim (iki adet), Oktay Aslanapa, Abdülkadir Özcan, Gönül Tekin, Cahit Baltacı, Mustafa Armağan, Aykut Kazancıgil ve Iskender Pala'nın (iki adet)çalışmaları ile Ali Emîrî'nin kurduğu Millet Kütüphanesi'ndeki yazma *Fatih Sultan Mehmed Divanı*'nın renkli tıpkıbasımı yer alıyor. İstanbul'un fethi ve Fatih Sultan Mehmed dönemiyle ilgili yazılar, yazarlarının uzmanlık çizgilerinden okuyucuya uzanan aydınlatıcı ve kavramları yerli yerine oturtucu bir işlev üstleniyor.

İkinci kitabın konusu ise "Boğaziçi Medeniyeti" ne ayrılmış. "Boğazıçi Medeniyeti", "Boğaziçi'nde Tarih". "Yaşayan Boğaziçi" ve "Bir Boğaziçi Tanzimatçısı: Şirket-i Hayriye" başlıklı üç bölüme ayrılan bu kitap Abdülhak Şinasi Hisar, İskender Pala, Sedat Hakkı Eldem, Turgut Cansever, Faruk Nafiz Çamlıbel, A. Süheyl Ünver, Abidin Daver, Galip Ataç, Asaf Akant, W. A. Duckett, Edmondo de Amicis, Semavi Eyice, Doğan Kuban, Aygün Ülgen, Semavi eyice, Doğan Kuban, Aygün Ülgen, Orhan Erdenen, Ekrem Işın (iki adet), Haluk Y. Şehsuvaroğlu, A. Haluk Dursun, Çelik Gülersoy, Sezer Tansuğ, Ahmed Yüksel Özemre, Mustafa Armağan, Murat Koraltürk, Emin Nedret İşli (üç adet) ve Selahattin Güngör imzalı yazılardan oluşuyor.

İstanbul'un gerçek kimliğini belirleyen unsurlar uzun süre ve büyük ölçüde sur içi ile sınırlı kalmışsa da Boğaziçi'nin doğal güzellikleri ile dikkati çekmesi ve yaşanabilir bir yer oluşunun anlaşılması uzun sürmemiştir. İstanbul, bir dönem için ancak Boğaziçi ile kimliğini bütünlemiş; ikisi birbirinin vazgeçilmez unsuru olmuştur. Bu bütünleşmede Saray'a yakınlık ile Bâbıâli'yi sınırları içinde bulundurmanın vazgeçilmez gücünü ve Şirket-i Hayriye olgusunu da hesaba katmak gerekir. *İstanbul Armağanı*'nın ikinci kitabının bu izlenimlerle okudum.

Her iki kitapta yer alan yazılardan bir kısmı bu dizi için özel olarak kaleme alınmış olduğu halde bir kısmı da başka yayın organlarından ve yazarların kitaplarından seçilmiş. Daha önce yayımlanmış olan yazılardan bazılarının nerelerden alındığı belirtilmemiş, belirtilse iyi olurdu.

İstanbul için neler yapılsa azdır. Armağanlar, dergiler, yıllıklar, binbir cephesini ele alan binbir kitap çıkarılsa bile yetmez; çünkü Istanbul bitmez...

Ve doğal olarak kitaplar da...